

NBP

Narodowy Bank Polski

ZARYS HISTORII POLSKIEJ BANKOWOŚCI CENTRALNEJ

CECYLIA LESZCZYŃSKA

Warszawa 2010

Recenzent: **Paweł Wyczański**

Ilustracje wykorzystane w opracowaniu pochodzą z następujących źródeł:

Archiwum rodziny Grabskich:

- zdjęcie Władysława Grabskiego

Archiwum Państwowe m.st. Warszawy:

- gmach Banku Polskiego przy placu Bankowym w Warszawie (rycina autorstwa Fryderyka Krzysztofa Dietricha)
- zdjęcia siedziby Banku Polskiego przy ul. Bielańskiej w Warszawie
- zdjęcie siedziby Narodowego Banku Polskiego przy ul. Nowogrodzkiej w Warszawie

Cyfrowa Biblioteka Narodowa:

- Ksawery Drucki-Lubecki (rycina autorstwa Walentego Śliwickiego, ok. 1825 r.)
- Huta Bankowa w Dąbrowie Górniczej (rycina autorstwa Ignacego Moycho, 1849 r.)

Muzeum Narodowe w Warszawie:

- projekt siedziby NBP autorstwa Bohdana Pniewskiego

Narodowy Bank Polski

Wydał
Narodowy Bank Polski
Departament Edukacji i Wydawnictw
tel. 22 653 23 35, faks 22 653 13 21

ISBN-13-978-83-901094-5-9

www.nbp.pl

WSTĘP.....	4
BANK POLSKI 1828–1886	6
POLSKA KRAJOWA KASA POŻYCZKOWA 1918–1924	14
BANK POLSKI SA 1924–1945	18
Status i zakres czynności	18
Działalność emisyjna i kredytowa	23
W czasie wojny. Bank Emisyjny w GG	34
NARODOWY BANK POLSKI	38
W systemie finansowym socjalizmu państwowego 1945–1989	38
Status NBP i zakres czynności	38
Działalność emisyjno-kredytowa	47
W warunkach gospodarki rynkowej demokratycznego państwa	53
Status, zadania i działalność NBP w latach 1989–1997	54
Status, zadania i działalność NBP po 1997 r.	66
BIBLIOGRAFIA	76
SPIS TABEL I WYKRESÓW	85

Początki polskiej bankowości centralnej przypadają – podobnie jak banków centralnych wielu państw europejskich – na pierwsze dziesięciolecia XIX w.¹ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na historyczną odmienną określeń bank centralny i bank emisyjny, których dzisiaj często używamy zamiennie. Bank centralny można uznać za agenta państwa, które powierzyło mu określony zakres czynności, zmieniający się w kolejnych epokach. Na początku były to uprawnienia emisyjne (emisja biletów bankowych wymieniających na pieniądź kruszcowy) oraz wykonywanie niektórych czynności na rzecz państwa – stąd dla opisu tych instytucji używano określenia bank emisyjny². Przez wiele dziesięcioleci banki emisyjne wykonywały także operacje depozytowo-kredytowe właściwe bankom komercyjnym. Z czasem – zasadniczo w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. – zaczęto im powierzać funkcje przybliżające ich status do tego, co współcześnie rozumiemy jako bank centralny (bank emisyjny, bank państwa i bank banków). Proces ten przebiegał odmiennie w poszczególnych krajach i zależał od wielu okoliczności (w tym od stanu rozwoju bankowości komercyjnej)³. W krajach peryferyjnych jeszcze w pierwszych dziesięcioleciach XX w. czynności „pierwszego banku” były bliższe bankowi emisyjnemu z XIX w. niż bankowi centralnemu.

Status i zakres czynności banków emisyjnych określane były w specjalnych dokumentach, mających zazwyczaj charakter aktów ustawowych. Czynności emisyjne wiązały ich historię z historią państwa – wszak posiadanie własnego pieniądza było jednym z atrybutów państwowości. Pozostałe funkcje były odbiciem poziomu rozwoju systemu finansowego oraz cech systemu gospodarczego.

Pierwszym polskim bankiem emisyjnym był Bank Polski powstały w 1828 r. w Królestwie Polskim⁴. Jego działalność trwała niemal 60 lat. Został zlikwidowany w 1886 r., kilkanaście lat wcześniej – wraz z likwidacją odrębności monetarnej Królestwa – odebrano mu uprawnienia emisyjne. Historia polskiej bankowości centralnej została przerwana na wiele lat. W polskich prowincjach należących do państw zaborczych funkcje emisyjne wykonywały banki centralne tych państw.

W XX w. aż cztery instytucje pełniły w Polsce funkcję banku emisyjnego: Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, Bank Polski SA, Bank Emisyjny w Polsce i Narodowy Bank Polski. Najważniejsze z nich to Bank Polski SA i Narodowy Bank Polski.

¹ Jedynie nieliczne banki europejskie mają dłuższą historię. Za najstarszy bank emisyjny (centralny) uznaje się Bank Anglii (1694), który istnieje nieprzerwanie do czasów obecnych. Starszy od niego był bank emisyjny Szwecji (1668), który po krótkim okresie działalności upadł.

² W niektórych krajach prawa emisji miało wiele podmiotów i dopiero z czasem koncentrowano je w jednym banku. Bank Anglii początkowo miał monopol emisji jedynie na terenie Londynu, Bank Francji (1801) – na terenie Paryża. W Szwajcarii w 1849 r. dokonano centralizacji decyzji monetarnych, ale Szwajcarski Bank Narodowy uzyskał monopol emisyjny dopiero w 1907 r., po latach ograniczania liczby banków emisyjnych. Reichsbank rozpoczął emisję w 1876 r., ale prawo to aż do 1935 r. zachowały także banki czterech landów Badenii, Bawarii, Saksonii, Wirtembergii.

³ Wraz z powstawaniem dużych banków prywatnych rozpoczął się proces pozbawiania banków emisyjnych typowych czynności kredytowo-depozytowych. W ten sposób zaczął się formować dwupoziomowy system bankowy, którego członki tworzyły banki komercyjne oraz bank centralny. Ten ostatni oprócz czynności emisyjnych i banku państwa zaczął wykonywać zadania banku banków i stawać się kredytodawcą ostatniej instancji. Historyczny bank emisyjny stawał się więc bankiem centralnym we współczesnym tego słowa znaczeniu.

⁴ Królestwo Polskie zostało utworzone na Kongresie Wiedeńskim (1815) i stanowiło mały fragment terytorium państwa polskiego z końca XVIII w. Mimo że połączone było unią personalną z cesarstwem rosyjskim (cesarz Rosji był równocześnie jego władcą), przez wiele lat miało autonomię ekonomiczną, w tym własny bank emisyjny oraz odrębny od rosyjskiego system pieniędzy.

Działalność Banku Polskiego SA założonego w 1924 r. przerwał wybuch drugiej wojny światowej. Jego władze kontynuowały ograniczoną do niewielu czynności działalność w Londynie, natomiast majątek w kraju został przejęty przez państwa okupacyjne. W końcu 1939 r. w części okupowanego kraju nazwanej Generalnym Gubernatorstwem władze niemieckie powołały Bank Emisyjny w Polsce z siedzibą w Krakowie. W chwili zakończenia wojny istniały więc dwie instytucje emisyjne: Bank Polski SA oraz Bank Emisyjny. W styczniu 1945 r. został utworzony Narodowy Bank Polski, podjęto też decyzję o likwidacji Banku Emisyjnego i cofnięciu uprawnień emisyjnych Bankowi Polskiemu SA (został on zlikwidowany w 1951 r.). Narodowy Bank Polski wykonuje czynności banku centralnego nieprzerwanie od 1945 r. do czasów obecnych. Zasadnicze zmiany w jego działalności przyniósł przełom lat 80. i 90., związany z budową nowego ustroju gospodarczego i politycznego. W ciągu minionego dwudziestolecia Narodowy Bank Polski zyskał pełną podmiotowość i stał się jedną z najważniejszych instytucji państwa z pozycją i zakresem czynności właściwym współczesnym bankom centralnym.

Brak ciągłości instytucjonalnej powoduje, że działalność każdego z wymienionych wyżej banków opisywana jest osobno. Charakter tego opracowania i jego ograniczona objętość spowodowały, że w przypisach wskazano jedynie te pozycje, do których odwoływano się bezpośrednio w głównym tekście.

P L A N T A
U L O Z E N I A P R O J E K T U
BANKU NARODOWEGO
D O
PRZESWIETNEY DEPUTACYI
P R O J E K T U E K O N O M I K I K R A J O W E Y
P O D A N A
P R Z E Z
JĘDRZEIA KAPOSZTAS
KUPCA BANKIERA WARSZAWSKIEGO.

„ Dans les États, qui font le Commerce d'Economie, on a heureusement établi des Banques, qui, par leur Credit, ont formé de nouveaux signes des Valeurs ”

Montesquieu l'Esprit des Loix.

w W A R S Z A W I E.

M.DCC.LXXXX.

w Drukarni Nowey J. K. Mei Rzpłtoy u Piotra Zawadzkiego.

BANK POLSKI 1828–1886

O potrzebie założenia w Polsce banku „narodowego” zaczęto debatować w drugiej połowie XVIII w. Zainteresowanie tą problematyką nasiliło się w czasie prac Sejmu Czteroletniego i dyskusji o sposobach zwiększenia dochodów państwa⁵. Projektów i pomysłów było wiele, ich twórcy – zdaniem S.A. Kempnera – zasadniczo kierowali się dobrem skarbu, ale także chęcią odebrania dochodów bankierom, którzy dotąd udzielali pożyczek państwu bądź pośredniczyli w ich zaciąganiu (m.in. za granicą)⁶. Dominowało przekonanie, że bank powinien być publiczny, a kapitały na jego założenie powinny pochodzić ze sprzedaży dóbr państwowych⁷. Przyszłą instytucję emisyjną wyobrażano sobie różnie; w niektórych drukach pisano o emitowaniu przez nią asygnat (biletów) skarbowych bądź listów zastawnych ziemskich, w innych – biletów bankowych⁸. Najbardziej znany i dojrzały był projekt warszawskiego bankiera Jędrzeja Kapostasa *Planta ułożenia projektu Banku Narodowego* (1790)⁹.

Zdaniem Kapostasa banki biletowe zakładano w Europie głównie z powodu niedostatku kapitału, poprzez emisję stawały się one niejako jego źródłem. Tego typu Bank Narodowy Biletowy potrzebny był Polsce. Miał zostać powołany na 20 lat z prawem emisji asygnat bankowych do 40 mln złp. Weszłyby one do obiegu jako „(...) nakaz sejmu by wszystkie podatki publiczne były opłacone w połowie biletami, a w połowie gotówką”. Nad ich emisją miała czuwać Komisja Bankowa. Bilety miałyby kurs przymusowy, ich obieg zostałby wymuszony przez obowiązek uiszczania w nich połowy podatków. Emisja asygnat miała stać się też źródłem dochodów skarbu państwa. Kapostas zakładał, że część tych dochodów można będzie przeznaczyć na założenie, wspólnie z prywatnymi akcjonariuszami, banku kredytu długoterminowego – Lombardu – oraz banku

⁵ S.A. Kempner, *Rozwój gospodarczy Polski od rozbiorów do niepodległości*, Warszawa 1924, s. 18. Projekty wcześniejsze trafiały zazwyczaj do Rady Nieustającej, niektóre „adresowano” do posłów. Według Korzona ci nie przejawiali większego zainteresowania tymi sprawami, nie zajmowały one też szerzej ówczesnych uczonych. T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764–1794*, Kraków 1884, t. III, s. 311. Zgłaszane projekty przeanalizował A. Grodek w pracy *Idea banku narodowego, geneza Banku Polskiego 1763–1828*, Warszawa 1936.

⁶ S.A. Kempner, *Dzieje gospodarcze Polski porozbiorowej*, Warszawa 1920, s. 67.

⁷ Jako pierwszy pisał o tym Stanisław Konarski. W dziele *O skutecznym rad sposobie* (1763) proponował sprzedaż dóbr narodowych, by „sumy zebrane wielkim stały się funduszem na Bank Rzplty, jak Angielski, Holenderski, Szwedzki, Genueński...”. Nieznany autor broszury *O Banku Narodowym łatwo ustanowić się mogącym* proponował Bank „skład milionów” pochodzący ze sprzedaży starostw i zarządzany przez państwo, przyjmujący depozyty i udzielający kredytów.

⁸ Michał Ossowski w pracy *O pomnożeniu dochodów publicznych, wynalezieniu kapitału publicznego ku zastłeniu nowych potrzeb Rzeczypospolitej z oszczędzeniem podatków* (1789) pisał o emisji biletów skarbowych (do 20 mln złp), którą miała prowadzić Komisja Skarbu Koronnego. Zabezpieczeniem emisji byłyby dobra państwowe, ich sprzedaż tworzyłaby fundusz służący stopniowemu umarzaniu biletów. W projekcie nieznanego autora (1774) pojawił się zamiysł „utworzenia monety papierowej”, przypominającej listy zastawne towarzystw kredytowych ziemskich. Według Jacka Jezierskiego emisyjny Bank Krajowy powinien być założony na 20 lat, emisja „papierowa” miała sięgać 80 mln złp, wydatki publiczne byłyby w połowie pokrywane w banknotach. Ich posiadacze mogłyby je wymieniać na kruszec w kasach banku. Przy banku miał działać lombard udzielający 7-procentowych pożyczek pod zastaw kruszców, klejnotów i nieruchomości. Karol Glawe proponował założenie banku w postaci spółki z udziałem skarbu państwa (1/3) z 40-letnim przywilejem emisji. Państwo otrzymałoby za udzielenie tego przywileju „dużą” 6-procentową pożyczkę. T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje*, op.cit., s. 306–315.

⁹ Według Kempnera Kapostas sporządził projekt jako akt wdzięczności za otrzymanie szlachectwa. Wydrukował go, by wszyscy zainteresowani mogli się z nim zapoznać. S.A. Kempner, *Dzieje gospodarcze*, op.cit., s. 68.

kredytu handlowego – Montes Pietatis. Lombard miał mieć prawo emisji własnych biletów (do kwoty 40 mln złp)¹⁰.

Projekt Kapostasa stał się przedmiotem polemik. Ponieważ papierowe asygnaty stanowiłyby zobowiązanie państwa, ich emisja oznaczałaby powstanie długu publicznego. Wywoływało to niepokój szlacheckich posłów z powodu „nieszczęścia jakim jest jarzmo długu narodowego dotąd niebyłego”. Inne obawy wynikały z przekonania o „ogólnej szkodliwości papierowych pieniędzy”. Zwracano uwagę, że Polska nie ma „górkruszcowych”, dlatego też nie powinno się emitować „milionów” papierowych biletów¹¹. Przypominano fatalne skutki francuskiego eksperymentu Johna Lawa z początku XVIII w.¹² W tym kontekście argumenty, że umiarkowana emisja rozwiąże problem braku gotówki (z powodu odpływu kruszcza wynikającego z ujemnego bilansu handlowego i dobrej jakości polskich monet) i przyniesie korzyści „jak gdyby rzeczywiście przybyło złota i srebra do krajowej cyrkulacji”, były nieprzekonujące¹³.

Upadek państwa polskiego spowodował, że dyskusja nad bankiem narodowym została przerwana. Jak pisze S.A. Kempner: „Projekty Banku Narodowego z XVIII wieku przeszły do historii (...), pozostawiając po sobie jako ślad dość znaczną ilość broszur i artykułów polemicznych”¹⁴.

Problem konieczności powołania banku emisyjnego powrócił kilkadziesiąt lat później w Królestwie Polskim. W publicystyce oraz w dyskusjach sejmowych przewijał się przede wszystkim postulat założenia instytucji kredytu długoterminowego, która przyszlaby z pomocą właścicielom majątków ziemskich zniszczonych i zadłużonych po wojnach napoleońskich. Kwestia powołania banku krajowego była w tym kontekście drugoplanowa. Do powstania obu instytucji doszło w latach 20. XIX w. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie rozpoczęło działalność w 1826 r., Bank Polski w 1828 r. Twórcą obu instytucji był książę Ksawery Drucki-Lubecki, minister skarbu Królestwa w latach 1821–1830¹⁵.

¹⁰ Emisja asygnat o wartości 40 mln złp, biletów bankowych oraz obieg monet zdawkowych dawałyby w ciągu 3,5 roku 90 mln złp (wyczerpanie Kapostasa). Byłaby to kwota porównywalna z obiegiem monet srebrnych, tak więc cały obieg sięgałby 180 mln złp. Zabezpieczeniem emisji miały być: gotówka (50 mln złp, w tym 10 mln złp złożonych przez akcjonariuszy), hipoteka na dobrach akcjonariuszy (10 mln złp) oraz gwarancje rządowe. Kapostas uznał, że proporcje między zabezpieczeniem a emisją są właściwe.

¹¹ M.in. broszura [b.a.] *O Banku Narodowym w Polsce ustanowić się łatwo mogącym*, w której stwierdzano, że realizacja projektu nie dojdzie do skutku, bo skarb nie da żadnych gwarancji.

¹² W XVIII w. emisja papierowych banknotów była traktowana jako sposób na poszerzenie operacji bankowych i kreację kredytów, banknoty były wymienne na pieniądź kruszcowy. Nieostrożna emisja doprowadziła jednak do wielu bankructw. Najgłośniejszym, które odbiło się echem w całej Europie, było bankructwo banku Johna Lawa. W 1716 r. uzyskał on zgodę króla Francji na założenie banku Société Generale, mającego prawa emisji banknotów przez 20 lat (potem bank został przejęty przez króla i zmienił nazwę na Banque Royale). Law udzielił państwu pożyczki na wykupienie długów państwowych, a środki na nią pozyskał z emisji akcji. Jego operacje były ryzykowne. Zabezpieczeniem kolejnych emisji pieniądza były akcje kompanii handlowych, popyt na akcje brał się z emisji. W 1720 r. „bańka” pękła, zabrakło pieniędzy na wypłatę dywidend, rozczarowani posiadacze akcji sprzedawali je, w zamian otrzymując pieniądź papierowy, który chcieli wymienić na kruszec. Ponieważ wartość biletów w obiegu wynosiła 2,5 mld liwrow, podczas gdy w kasie banku było tylko 50 mln liwrow w srebrze i złocie, wymiennalność zawieszono. Banque Royale upadł, Law uciekł, posiadacze banknotów mogli je zamienić (na niekorzystnych warunkach) na obligacje renty państwowej.

¹³ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje*, op.cit., s. 314; T. Korzon, *Odrodzenie w upadku*, Warszawa 1965, s. 149.

¹⁴ S.A. Kempner, *Dzieje gospodarze*, op.cit., s. 68.

¹⁵ Królestwo Polskie do 1830 r. cieszyło się dość szeroką autonomią polityczną i gospodarczą. Po powstaniu listopadowym i przegranej wojnie z Rosją nastąpiła stopniowa likwidacja tej autonomii oraz integracja z Cesarstwem Rosyjskim.

Ksawery Drucki-Lubecki (1778 – 1846)

Minister skarbu w latach 1821–1830, zwolennik wspierania przez państwo narodzin przemysłu krajowego, założyciel Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie i Banku Polskiego.

Pierwszy projekt Lubeckiego o powołaniu banku emisyjnego pojawił się jako załącznik pt. *Zbiór myśli względem ustanowienia Banku Narodowego* do listu skierowanego do namiestnika Józefa Zajączka z 1820 r.¹⁶ Do kwestii tej Lubecki wracał w późniejszej korespondencji. Wynika z niej, że z przyszłym bankiem wiązał duże nadzieje. W 1824 r. pisał, że jego plan „jest już naszkicowany”, że bank może przynieść krajowi „nieobliczalne korzyści”, ożywić operacje finansowe i „popchnąć naprzód rozwój przemysłu”¹⁷.

Bank Polski rozpoczął działalność 6 maja 1828 r. Jego prezesem został Ludwik Jelski, wiceprezesem Józef Lubowidzki, dyrektorami Ignacy Bolesta, Paweł Głuszyński i Henryk Łubieński. Siedzibę Banku stanowił specjalnie wybudowany gmach przy zbiegu ulic Elektorальной i Senatorskiej w Warszawie. Aż do lat 60. Bank nie miał oddziałów.

¹⁶ L. Gluck, *Bank Polski 1828–1885*, w: *Bank Polski 1828–1885: dla upamiętnienia 160 rocznicy powstania Banku Polskiego*, pr. zb., Warszawa 1988, s. 24. Załącznik ów się nie zachował.

¹⁷ *Ibidem*.

Gmach Banku Polskiego przy placu Bankowym w Warszawie

Bank Polski był bankiem państwowym. Jego kapitał zakładowy (30 mln złp) pochodził z funduszy rządowych. Dekret cesarski powołujący go do życia stanowił, że jego głównym celem powinno być „zaspokojenie długu narodowego i rozszerzenie przemysłu i handlu”. Działalność Banku regulowały Ustawa Banku Polskiego oraz specjalne instrukcje.

Bank Polski miał realizować różnorodne funkcje. Po pierwsze był bankiem emisyjnym, miał prawo emisji biletów – złotego polskiego – do wysokości kapitałów zakładowych. Emisja odbywała się według tzw. monometalizmu srebrnego (papierowe bilety były wymienne na monety srebrne), jej rozmiary zależały od zasobów srebra posiadanego przez Bank. Bilety cieszyły się zaufaniem ludności. Ich kurs na ogół był równy wartości monet srebrnych, jedynie w czasie wojny z Rosją, w czerwcu 1831 r. spadł do 14% w stosunku do monet¹⁸.

Oprócz emisji Bank zajmował się obsługą długu publicznego, emisją pożyczek skarbowych, przechowywał depozyty i fundusze instytucji publicznych (sądowych, administracyjnych, ubezpieczeniowych), które były zobligowane do deponowania w nim swoich wolnych środków. Prowadził także działalność charakterystyczną dla banku handlowego tamtej epoki. Dokonywał operacji dewizowych, kupował i sprzedawał papiery wartościowe, prowadził rachunki depozytowe osób i podmiotów gospodarczych. Zajmował się handlem podstawowymi towarami (zboże, drewno, sukno) na własny rachunek, kupował je (miał własne magazyny) i sprzedawał, nawiązywał bezpośrednie kontakty z eksporterami i importerami.

Bardzo duże znaczenie miała działalność kredytowa. Środki na nią miały pochodzić z emisji, funduszy własnych oraz depozytów. Zakres działalności kredytowej Banku był bardzo szeroki i obejmował zarówno kredyty krótko-, jak i długoterminowe. Bank udzielał pożyczek wekslowych i lombardowych – dopuszczano zastaw rzeczowy w postaci środków trwałych, towarów, kosztowności, papierów publicznych, listów zastawnych. Dotyczyły one wszystkich dziedzin gospodarki – od rolnictwa po handel.

¹⁸ A. Jezierski, *Bank Polski 1828–1885*, Warszawa 1988, s. 21.

1 złoty z 1831 r.

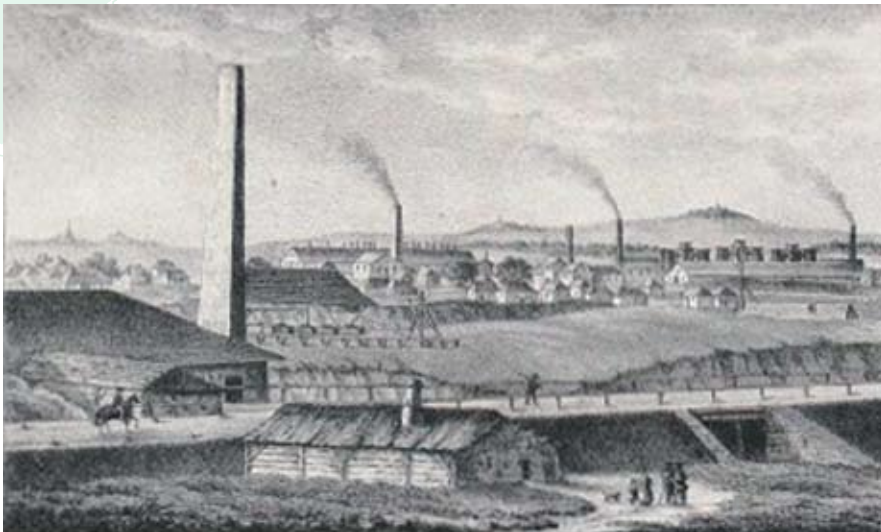
5 złotych z 1830 r.

Jego kredyty były nisko oprocentowane (4–8%). Należy pamiętać, że w owym czasie kapitał prywatny nie dysponował środkami, które pozwalałyby na finansowanie większych przedsięwzięć przemysłowych. Istniejące banki prywatne – głównie w Warszawie – posiadały razem kapitały niższe niż kapitał zakładowy Banku Polskiego. Z tego względu wyrastał on na największą instytucję finansową Królestwa.

Szczególne oczekiwania wiązał Lubecki ze wsparciem pożyczkowym Banku dla inicjatyw rządowych, prowadzących w szczególności do rozwoju górnictwa i hutnictwa oraz rozbudowy infrastruktury. Początkowo środki na nowe inwestycje płynęły z budżetu państwa; po 1828 r. doszło wsparcie ze strony Banku.

Powstanie listopadowe zmieniło sytuację polityczną Królestwa; Lubecki przestał być ministrem skarbu. Prezesem Banku został Józef Lubowidzki, wiceprezesem Henryk Łubiński, dyrektorem Benedykt Niepokoczycki. Sytuacja finansowa rządowego górnictwa i hutnictwa była fatalna; nie miało ono środków na produkcję, przestało spłacać odsetki z tytułu zaciągniętych kredytów. Do wyboru były dwa warianty: cofnięcie dotacji rządowych (nawet kosztem nieukończonego rozpoczętych obiektów) bądź sprzedaż zakładów osobom prywatnym. Wybrano rozwiązanie pośrednie: uwolniono skarb państwa od „garbu” w postaci nierentownego rządowego górnictwa i przekazano administrowanie nim największemu wierzycielowi – Bankowi Polskiemu. Niektóre inwestycje rozpoczęte przed 1830 r. miały zostać przerwane, inne – kontynuowane. Docelowo Bank miał za wszelką cenę dążyć do sprzedaży zakładów, a w krótkim okresie starać się „wygospodarować jakieś dochody”¹⁹.

¹⁹ J. Jedlicki, *Nieudana próba kapitalistycznej industrializacji*, Warszawa 1964, s. 55.

Huta Bankowa w Dąbrowie Górniczej

Na mocy uchwały Rady Administracyjnej z 1833 r. górnictwo rządowe zostało przekazane w tymczasową administrację Banku. Jego nowe władze wiązały przyszły rozwój przemysłu ciężkiego nie ze Staropolskim Okręgiem Przemysłowym, ale Zagłębiem Dąbrowskim; tam też miały być skierowane środki inwestycyjne. W ten sposób Bank zaczął się silniej angażować w nowe projekty (m.in. budowę Huty Bankowej w Dąbrowie Górniczej).

Bank pozostawał administratorem zakładów górniczo-hutniczych przez 10 lat, udzielając im w tym czasie nowych kredytów. Po kilku latach okazało się, że wiele przedsięwzięć jest nierentownych i zakłady należy dofinansowywać, by mogły nadal pracować. Niektóre należało w końcu zamknąć²⁰. Bank udzielał także kredytów spółkom prywatnym, które podejmowały się budowy zakładów hutniczych w Zagłębiu Dąbrowskim, podpisując z nimi specjalne kontrakty. Późniejsze badania historyków dowiodły, że popełniono przy tej okazji wiele nadużyć; pomoc kredytowa Banku służyła do wspierania interesów różnych „entrepreneurów i subentrepreneurów”. Odpowiedzialność za to ponosiły m.in. władze Banku, bezpośrednio zaangażowane w niektóre przedsięwzięcia²¹.

Zobowiązania zakładów górniczo-hutniczych wobec Banku z tytułu uzyskanych kredytów spadły ostatecznie na barki ministerstwa skarbu – wszak Bank był tylko administratorem zakładów rządowych. By je uregulować, skarb państwa musiał wyemitować w 1841 r. obligacje (60 mln złp). Zmieniono władze Banku Polskiego, usunięto dyrektorów oskarżonych o nadużycia, po przeprowadzonych procesach skazano ich na kary więzienia. Administracja górnictwa i hutnictwa wróciła do nadzorowanej przez władze rosyjskie Komisji Przychodów i Skarbu.

²⁰ Przyczyn niepowodzenia było wiele; najważniejszymi były: brak rzetelnego rachunku opłacalności inwestycji, nieracjonalność niektórych przedsięwzięć, marnotrawstwo środków, korupcja i bliskie związki personalne osób zarządzających zakładami z władzami Banku.

²¹ J. Jedlicki, *Nieudana próba*, op.cit., s. 46–89; A. Jezierski, M. Zawadzki, *Dwa wieki przemysłu w Polsce. Zarys dziejów*, Warszawa 1966, s. 77–82.

Tabela 1. Działalność operacyjna Banku Polskiego w latach 1828–1885 (w tys. rubli srebrnych)

Wyszczególnienie	1828	1830	1832	1840	1841	1850	1851	1860	1861	1870	1871	1880	1881	1885
Kapitał zakładowy ^a	4 500		6 300		8 000		8 000		8 000		8 000		8 000	
Depozyty i wkłady ^a	15 728		12 155		40 154		37 678		74 717		56 944		49 525	
Pożyczki pieniężne ^{b, c}	880		352		304		787		1 359		1 095		1 422	
– na rozwój przemysłu ^d	827		158		108		271		193		–		–	
– handlowe	53		194		196		516		1 166		1 095		1 422	
Dyskonto weksli ^b	926		3 615		1 604		2 399		8 315		42 763		54 654	
Portfel wekslowy ^a	877		871		439		819		2 695		15 482		14 706	

^a Stan w końcu okresu. ^b Przeciętne roczne. ^c Bez krótkoterminowych pożyczek dla zakładów przemysłowych (w latach 1828–1850 średniorocznie około 68 tys. rubli, łącznie 1488 tys. rubli). ^d Od 1870 r. Bank Polski był pozbawiony prawa udzielania tych pożyczek; łączna kwota udzielonych kredytów długoterminowych wyniosła 9,5 mln rubli srebrnych.

Uwaga: Bank Polski wypracowywał zysk, stopa zysku wynosiła od 5% do ponad 10%.

Źródło: J. Łukasiewicz, *Finanse 1795–1918*, w: *Historia Polski w liczbach*, t. II, *Gospodarka*, red. A. Jezierski, A. Wyczański, Warszawa 2006, s. 299–300.

Po wycofaniu się z działalności inwestycyjnej Bank Polski skoncentrował się na operacjach krótkoterminowych. Rozwijając je, powołał w latach 60. 11 oddziałów (filii) w najważniejszych miastach. Osiągnął sporo sukcesów, udostępniając kredyt rolnictwu, zakładom przemysłowym i handlowym.

Wraz z ograniczaniem autonomii Królestwa, a potem jej likwidacją po powstaniu styczniowym nasilała się rusyfikacja Banku. Od 1841 r. podstawową jednostką pieniężną Królestwa był rubel; na pozostałych w obiegu biletach Banku Polskiego pojawiły się dwujęzyczne napisy. Ostatnia emisja pieniądza Królestwa nastąpiła w 1866 r., a cztery lata później Bankowi Polskiemu ostatecznie odebrano przywilej emisyjny. Prawo to przejął rosyjski Bank Państwa, utworzony w 1860 r. W 1865 r. powstał projekt przekształcenia Banku Polskiego w bank akcyjny o handlowym profilu działania, jednak władze rosyjskie nie zgodziły się na to.

Bank Polski przez cały okres swej działalności był najważniejszą instytucją kredytową Królestwa Polskiego. Jego funkcje wykraczały poza uprawnienia współczesnego banku centralnego. Przez wiele lat był bankiem emisyjnym, bankiem państwa, bankiem depozytowo-kredytowym oraz instytucją bezpośrednio wspierającą narodziny i rozbudowę przedsiębiorstw przemysłowych, w tym państwowych. Dzięki jego kredytom powstała też infrastruktura (drogi, Kanał Augustowski).

1 stycznia 1886 r. Bank Polski postawiono w stan likwidacji. Jego majątek i agendy przejął rosyjski Bank Państwa. Następny rozdział dziejów polskiej bankowości centralnej tworzą banki emisyjne Polski niepodległej.

POLSKA KRAJOWA KASA POŻYCZKOWA 1918–1924

Jednym z bardziej oczywistych celów pierwszych rządów II Rzeczypospolitej stało się stworzenie własnej instytucji emisyjnej i powierzenie jej emisji pieniądza nowego państwa. W okresie przejściowym, zgodnie z dekretem z grudnia 1918 r., czynności te miała wypełniać Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, „(...) zanim na mocy uchwały sejmowej nie zostanie powołany do życia Bank Polski”²². Walutą obiegową pozostać miała wprowadzona do obiegu w 1917 r. marka polska, dopóki nie zastąpi jej złoty²³.

Latem 1919 r. nowo wybrany sejm zapoznał się z projektem statutu przyszłego Banku Polskiego. Jego autorem był minister skarbu Stanisław Karpiński. Podjęto wiele przygotowań: zamówiono za granicą bilety złotowe, stworzono specjalny fundusz w złocie (skarb narodowy) na kapitał zakładowy przyszłego banku emisyjnego. Ostatecznie do powołania Banku Polskiego nie doszło, a Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa pełniła funkcję „instytucji zastępczej” przez pięć lat, aż do 1924 r.²⁴

Działalność PKKP przypadła na szczególnie trudne lata polskiej niepodległości, do 1920 r. zdominowanych przez wojny o granice kraju, potem przez odbudowę, unifikację i integrację niemal wszystkich dziedzin życia. Przejawem problemów politycznych tego okresu były niestabilna sytuacja polityczna i częste zmiany rządów. Wyrazem trudności gospodarczych był kryzys finansów państwa, polegający na niemożności sfinansowania bieżących wydatków budżetu za pomocą normalnych dochodów podatkowych.

Występowanie deficytu budżetowego bezpośrednio po wojnie można usprawiedliwiać wieloma przyczynami: zniszczeniami, dezorganizacją aparatu skarbowego, wydatkami na prowadzenie wojny o granice państwa czy tworzenie aparatu państwowego. Jednak wraz ze stabilizowaniem sytuacji przyczyny te powinny ustawać, a rozmiary deficytu – maleć. W Polsce sytuacja wyglądała inaczej: z roku na rok deficyt w ujęciu nominalnym rósł: o ile w końcu 1920 r. wynosił 58,5 mld marek polskich, o tyle trzy lata później już 113 704 mld marek. W 1920 r. stanowił ponad 70% wydatków budżetowych, w 1923 r. – 55%²⁵. Odpowiedzialność za ten stan rzeczy ponosił przede wszystkim sejm, który nie godził się na radykalne decyzje – urealnienie obciążeń podatkowych bądź obniżenie wydatków budżetowych. Upadały kolejne gabinety, zmieniali się ministrowie skarbu, pojawiające się programy „sanacji” finansów państwa i zaostrzenia polityki fiskalnej nie znajdowały szerszego poparcia politycznego.

Sposobem finansowania deficytu stały się kredyty zaciągane przez skarb państwa w PKKP, pochodzące z emisji marki polskiej. Zgodnie z obowiązującym prawem Kasa udzielała skarbowi bezprocentowych pożyczek na mocy postanowienia Rady Ministrów zatwierdzanego przez Naczelnika Państwa, a od stycznia 1919 r.

²² Dziennik Praw 1918, nr 19, poz. 56. PKKP była instytucją kasowo-bankową, powołaną przez Niemców w 1916 r. w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim, rozpoczęła działalność w 1917 r. Miała prawo emisji marki polskiej.

²³ Pojawiały się pomysły nadania polskiej walucie nazwy lech, kościuszkowka, polon. O tym, że będzie to złoty, przesądziła decyzja sejmu z 28 lutego 1919 r. S. Karpiński, *Pamiętnik dziesięciolecia 1915–1924*, Warszawa 1931, s. 207–208.

²⁴ Dyrektorami PKKP w latach 1919–1924 byli kolejno: Stanisław Karpiński, Ernest Adam, Władysław Byrka, Jan Kanty Steczkowski, Kazimierz Bigo i Karol Rybiński. W. Morawski, *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998, s. 34.

²⁵ E. Czapska, *Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa*, „Bank i Kredyt” 1988, nr 5–6, s. 27; *Roczniki Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1920–1922, 1923, 1924*. Deficyt w ujęciu realnym do 1922 r. spadał, w 1923 r. rósł.

przez sejm²⁶. Od 1921 r. PKKP mogła pobierać odsetki od części udzielanych pożyczek²⁷. Zadłużenie skarbu w PKKP wzrosło z 59,6 mld marek w końcu 1920 r. do 111 332,0 mld marek w końcu 1923 r. W tym samym czasie obieg marek zwiększył się z 49,4 mld do 125 372,0 mld marek.

Tabela 2. Obieg marek polskich a dług Skarbu Państwa w PKKP w latach 1919–1923
Stan na koniec roku/miesiąca (w mln mkp)

Lata	Obieg biletów	Przyrost obiegu	Dług Skarbu Państwa	Przyrost długu Skarbu Państwa
1918	1 023,8 ^a	x	117,8	x
1919	5 316,3 ^a	4 292,5	6 825,0	6 707,2
1920	49 361,5	44 045,2	59 625,0	52 800,0
1921	229 537,6	180 176,1	221 000,0	161 375,0
1922	793 437,5	563 899,9	675 600,0	454 600,0
1923 III	1 841 205,6	1 047 768,1	1 752 000,0	1 076 400,0
VI	3 566 649,1	1 725 443,5	2 996 500,0	1 244 500,0
IX	11 197 737,9	7 631 088,8	10 265 500,0	7 269 000,0
XII	125 371 955,4	114 174 217,5	111 332 000,0	101 066 500,0
1924 III ^b	596 244 205,6	470 872 250,2	291 700 000,0	180 368 000,0

^a Dane nie obejmują obiegu walut państw zaborczych. W latach 1919–1920 waluty te zostały wymienione na markę polską. Ich uwzględnienie dałoby następujące łączne kwoty obiegu: 8 mld marek w 1918 r. i 15,3 mld marek w 1919 r. ^b Marka przestała być prawnym środkiem płatniczym 1 lipca 1924 r., w kwietniu do obiegu wszedł złoty.

Źródło: *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1920/1922*, cz. II, Warszawa 1923, s. 225; *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923*, Warszawa 1924, s. 187; *Rocznik Ministerstwa Skarbu za 1924 rok*, Warszawa 1925, s. 122–123.

Kredyty udzielane rządowi były główną przyczyną wzrostu obiegu, choć – jak widać z tabeli 2 – był on od 1921 r. wyższy od wzrostu zadłużenia skarbu. Wynikało to z normalnej działalności kredytowej PKKP. Zgodnie ze statutem wykonywała ona czynności kredytowo-depozytowe banku handlowego, przekazowe, rozliczeniowe. Udzielała kredytów zarówno bankom, jak i podmiotom gospodarczym. Działalność kredytową adresowaną do przedsiębiorstw rozwinęła szerzej właśnie od 1921 r. i wówczas stała się ona drugą – obok kredytów dla skarbu państwa – przyczyną wzrostu emisji²⁸.

²⁶ Dekretem z 7 grudnia 1918 r. pułap pożyczek określono na 500 mln marek, dekretem z 7 lutego 1919 r. podniesiono go o 260 mln marek, 6 czerwca 1919 r. o 600 mln marek. Pułap pożyczek podnoszono w kolejnych latach. Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. 1, 1918–1923, Warszawa 1967, s. 279. Ustawa z 14 lipca 1920 r. rozszerzyła możliwości wykorzystywania emisji na potrzeby skarbu państwa, zliberalizowano też warunki udzielania kredytu. Dz.U. 1920, nr 62, poz. 402.

²⁷ Ustawa z 15 kwietnia 1921 r., Dz.U. 1921, nr 38, poz. 227 (art. 12).

²⁸ Potwierdzeniem tego jest wzrost udziału kredytów gospodarczych w aktywach PKKP (stan na koniec roku, w %): 1919 – 0,9, 1920 – 7,3, 1921 – 18,0, 1922 – 22,2, 1923 – 26,5. Udział zadłużenia skarbu w aktywach wynosił: 1919 – 55,7, 1920 – 77,9, 1921 – 73,7, 1922 – 65,6, 1923 – 47,6. Obliczono na podstawie sprawozdań PKKP.

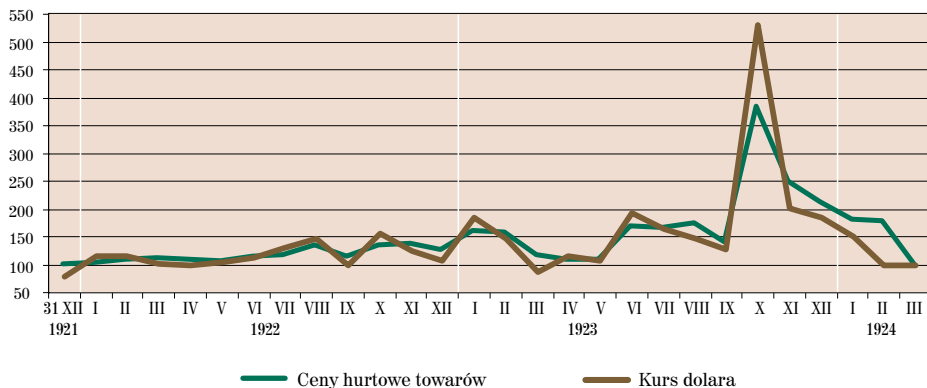
Coraz większa emisja przyniosła inflację, która w 1923 r. przerodziła się w hiperinflację. Problematyka ta została bardzo szeroko opisana przez ekonomistów i historyków, którzy wskazywali na jej różne aspekty, zastanawiali się nad procesem jej narastania, fazami i konsekwencjami²⁹. Ich ustalenia wskazują, że najistotniejszą przyczyną inflacji był deficyt budżetowy finansowany za pomocą kredytu w instytucji emisyjnej, prowadzący do nadmiernego wzrostu ilości pieniądza na rynku³⁰. Następstwem rosnącej emisji była coraz większa nierównowaga na rynku dóbr i na rynku pieniężnym, przejawiająca się wzrostem cen hurtowych towarów i cen walut obcych.

Tabela 3. Wskaźnik cen hurtowych i kursu dolara w latach 1918–1924.
Stan na koniec roku

Lata	Ceny hurtowe, 1914 = 1	Kurs dolara
1918	.	2,14
1919	.	26,36
1920	.	137,99
1921	570	702,71
1922	3 428	4 242,10
1923	1 423 007	1 502 976,00
31 marca 1924	2 452 779	2 220 238,00

Źródło: E. Taylor, *Inflacja polska*, Poznań 1926, s. 22–23.

Wykres 1. Ceny hurtowe i kurs dolara w latach 1919–1923 (koniec poprzedniego miesiąca = 100)

Źródło: obliczenia własne na podstawie: E. Taylor, *Inflacja polska*, op.cit., s. 22–23.

²⁹ Problematykę tę najszerszej przeanalizował E. Taylor w pracy *Inflacja polska*, Poznań 1926.

³⁰ Na ilość marek w obiegu w początkowym okresie miała też wpływ wymiana pieniądza „czasu rozbiorów”. Szacowano, że łącznie stanowiła równowartość około 7 mld marek. W porównaniu z kwotami obiegu w 1920 i 1921 r. nie była to duża liczba. Ujednolicanie obiegu trwało do 1922 r. (ruble i korony wymieniano w 1919 r., marki niemieckie w 1920 r. w Wielkopolsce i na Pomorzu, na Górnym Śląsku w 1922 r.). Na obszarze Wolnego Miasta Gdańska obowiązywał gulden gdański emitowany przez Bank von Danzing.

20 marek polskich z 1919 r.

10 mln marek polskich z 1923 r.

Koszty inflacji były ogromne i dotyczyły bardzo wielu dziedzin życia. Od strony finansowej ponosili je wszyscy posiadacze marki polskiej, stając się płatnikami podatku inflacyjnego³¹.

³¹ W. Fabierkiewicz, *Jakie warstwy społeczne i w jakiej wysokości opłacają podatek emisyjny*, w: *Skarb Rzeczypospolitej* [b.d.w.], s. 46 i nast.; T. Szturm de Sztrem, *Żywiołowość w opodatkowaniu*, Warszawa 1924, s. 38 i nast.; E. Taylor, *Inflacja polska*, op.cit., s. 255 i nast.; J. Zdziechowski, *Finanse Polski w latach 1924 i 1925*, Warszawa 1925, s. 13–16.

BANK POLSKI SA 1924–1945

Status i zakres czynności

Rozwój sytuacji na rynku pieniężnym w drugiej połowie 1923 r. przyniósł destabilizację gospodarki oraz niepokoje wewnętrzne. Zmusiło to władze państwa do stanowczych i szybkich działań. Reforma finansów i reforma walutowa stały się zasadniczym celem sformowanego w grudniu 1923 r. gabinetu Władysława Grabskiego. Przygotowania do niej rozpoczęto już w czasie, gdy funkcję premiera sprawował Wincenty Witos.

Realizacja reform wymagała, w przekonaniu Grabskiego, specjalnych uprawnień dla jego gabinetu. Uzyskał je od sejmu na 6 miesięcy. W tym czasie miała być zrealizowana zasadnicza część programu, obejmującego działania prowadzone równoległe w trzech dziedzinach: przywrócenie równowagi budżetowej, osiągnięcie równowagi na rynku pieniężnym przez ustabilizowanie kursu marki i wymianę jej na nową walutę – złotego – oraz zorganizowanie nowego banku emisyjnego.

Władysław Grabski (1874 – 1938)

Ekonomista, historyk, polityk. Działalność publiczną rozpoczął przed I wojną światową jako poseł do Dumy rosyjskiej, po wojnie dwukrotny premier i kilkakrotny minister skarbu, wykładowca i rektor SGGW.

O swoich planach pisał Grabski następująco:

„To, że najważniejszym czynnikiem naprawy skarbu jest równowaga budżetu realnego taka, która by stale, miesiąc po miesiącu, pozwalała pokrywać wydatki dochodami bieżącymi, stało się to powszechnie wyznawanym postulatem. (...) Plan mój polegał na tym, by pobierać podatek majątkowy w przyspieszonym trybie, tak by starczył on na pokrycie deficytu pierwszych kilku miesięcy. W ciągu zaś tych kilku miesięcy należało dokonać reformy walutowej, która by położyła kres ciągłej groźbie ponownego spadku waluty. Obliczyłem (...) że przy stałej walucie równowaga jest zasadniczo możliwa do utrzymania, byleby postawić nasze koleje tak, ażeby do nich nie dopłacać, oraz byleby rozwinąć dochodowość naszych monopolii”³².

Program reformy został zamieszczony w ustawie O naprawie Skarbu Państwa i reformie walutowej z 11 stycznia 1924 r.³³ Jeden z punktów dotyczył powołania do życia banku emisyjnego i określał jego status.

„(...) na mocy specjalnego statutu jako banku akcyjnego z udziałem Państwa – podlegającego nadzorowi państwowemu z mianowaniem prezesa banku i zatwierdzeniem kierowników, udzielenie bankowi emisyjnemu uprawnienia o emisji biletów bankowych, będących prawnym środkiem płatniczym i pokrytych co najmniej w jednej czwartej do jednej trzeciej części złotem lub zapasem złota i dewiz (...) przekazanie mu w drodze alienacji majątku państwowego znajdującego się w posiadaniu Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, jak również majątku Skarbu Narodowego, tudzież zawarcie z bankiem emisyjnym umowy, ustalającej jego stosunek do Skarbu Państwa, który nie może korzystać z kredytu w banku emisyjnym ani na pokrycie bieżących potrzeb administracyjnych, ani inwestycyjnych”³⁴.

20 stycznia 1924 r. statut Banku Polskiego SA został podpisany przez Prezydenta RP, 25 stycznia ogłoszony w Dzienniku Ustaw, a zaraz potem rozpoczęto subskrypcję akcji. Statut wskazywał na zakres czynności Banku, regulował zasady emisji biletów oraz zawierał zapisy dotyczące nominacji władz. Bank Polski otrzymał wyłączny przywilej emisji do 31 grudnia 1944 r. (w 1939 r. przedłużono go do 1954 r.)³⁵.

Wartość złotego w zlocie określało rozporządzenie prezydenta wydane – podobnie jak statut – 20 stycznia 1924 r. Złoty zawierał 1/3,444 g czystego złota i odpowiadał frankowi byłej Unii Łacińskiej³⁶. Zrównanie złotego ze złotym frankiem miało co najmniej dwie przyczyny. Franka nie dotknęły powojenne załamania inflacyjne, był walutą stabilną i szeroko stosowaną w międzynarodowych rozliczeniach finansowych. Zrównanie złotego z walutą o tak solidnej podstawie miało przekonać Polaków o stabilności polskiej jednostki monetarnej. Przyjęcie powyższego parytetu

³² W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, Warszawa, Rzeszów 2003, s. 70–73.

³³ Dz.U. 1924, nr 4, poz. 28.

³⁴ Punkt 12 b ustawy; Dz.U. 1924, nr 4, poz. 28.

³⁵ Statut Banku Polskiego (jako załącznik do rozporządzenia prezydenta z 20 stycznia 1924 r.), Dz.U. 1924, nr 8, poz. 75.

³⁶ Dz.U. 1924, nr 7, poz. 65.

automatycznie określało relacje kursowe złotego wobec innych walut – stały kurs walutowy wynikający ze złotego parytetu, np. kurs 1 dolara USA wynosił 5,18262 zł³⁷.

Statutowe cele działalności Banku Polskiego nie zostały szczegółowo opisane. Artykuł 1 stanowił jedynie, że Bank powołuje się w celu „regulowania obiegu pieniężnego i ułatwienia kredytu”. Statut nie zawierał zapisu, że Bank odpowiedzialny jest za wartość złotego; nie zawierał też klauzuli, że wymiana złotego na waluty obce musi się odbywać po stałym kursie³⁸. Niemniej zarówno dla twórców statutu, jak i władz Banku było oczywiste, że najważniejszym zadaniem Banku jest stanie na straży stabilności złotego, którą utożsamiano przede wszystkim ze stałą wartością wymienną na waluty obce według oficjalnego kursu. Stabilność złotego była zabezpieczona dwojako: przez nadanie Bankowi daleko idącej autonomii w relacjach z rządem – niezależność miał gwarantować status spółki akcyjnej³⁹ oraz przez przyjęte reguły polityki emisyjnej.

Emisja złotego została oparta na systemie Gold Exchange Standard (GES), nazwanym dewizowo-złotym. Nawiązywał on częściowo do przedwojennego systemu waluty złotej i był zalecany przez międzynarodowe koła finansowe (konferencja w Genewie w 1922 r.) dla państw niemających dużych rezerw złota⁴⁰. Obieg biletów Banku Polskiego miał być pokryty co najmniej w 30% zapasami złota w monetach i sztabach oraz walut i dewiz niepodlegających znacznym wahaniom kursowym. Oznaczało to, że zmniejszenie stanu rezerw musiało powodować zaostrzenie polityki emisyjnej i na odwrót – wzrost stanu rezerw pozwalał na jej liberalizację. Pozostała część biletów w obiegu miała znajdować pokrycie w srebrze i bilonie (ich zapas nie mógł przekraczać 5% ogólnej emisji biletów), wekslach, papierach wartościowych i zobowiązaniach skarbu państwa z tytułu bezprocentowego kredytu. Zasady pokrycia mogły być zmieniane tylko drogą ustawową. Znajdujące się w obiegu bilety podlegały opodatkowaniu na rzecz skarbu państwa według zasad ustalonych w statucie⁴¹.

Kapitał założycielski w kwocie 100 mln zł rozpisano na 1 mln akcji, które znalazły się w rękach osób prywatnych, przedsiębiorstw, różnych instytucji oraz banków. Skarb Państwa miał początkowo jedynie 1%⁴². Założycielskie zebranie akcjonariuszy

³⁷ Ustalona cena 1 kg złota (3444 zł) oznaczała, że 1 zł w zlocie miał równowartość 0,29 g, a przy parytecie złotym dolara 1,504 g złota jego kurs wynosił 5,18262 zł.

³⁸ Pośrednio wynikało to z zasad wymiany złotego na złoto, tej jednak w pierwszych latach nie realizowano.

³⁹ Za takim rozwiązaniem opowiadał się Grabski i współautor statutu, znany historyk skarbowości i ekonomista, Roman Rybarski. Popierały go także polski biznes i międzynarodowe koła finansowe, które uznawały niezależność banku emisyjnego za jeden z warunków stabilizacji pieniądza. W rzeczywistości Bank Polski pozostawał pod silnym wpływem „czynników” rządowych, zwłaszcza w latach 30. Por. A. Jeziński, C. Leszczyńska, *Bank Polski 1924–1951*, Warszawa 1994, s. 23–24; Z. Karpiński, *Bank Polski 1924–1939. Przyczynek do historii gospodarczej okresu międzywojennego*, Warszawa 1958, s. 17; S. Karpiński, *Pamiętnik*, op.cit., s. 324; Z. Landau, *Rząd a Bank Polski w latach 1924–1939*, „Materiały i Studia NBP” 1992, z. 28, s. 7 i nast.

⁴⁰ Państwa uczestniczące w konferencji (także Polska) przyjęły specjalne rezolucje dotyczące zasad przyszłego ustroju monetarnego. *Resolutions of the Financial Commission recommending certain resolutions for adoption by the Conference. Reports of the Committee of Experts appointed by the Currency and Exchange Sub-Commissions of the Financial Commission*. Internet Archive. Canadian Libraries. www.archive.org/details/resolutions. Szczegółowy opis rozwiązań emisyjnych niemal wszystkich państw europejskich i niektórych pozaeuropejskich przedstawił S. Pszczołkowski, *Zasady pokrycia kruszcowego emisji banknotów*, Prace Biura Ekonomicznego Banku Polskiego, nr 1, Warszawa 1926.

⁴¹ Artykuły 51–53 statutu.

⁴² Akcje banku były przedmiotem wolnego obrotu na giełdzie, dawały prawo podejmowania decyzji na walnych zebraniach akcjonariuszy, a także prawo do dywidendy (wypłacano ją regularnie na poziomie 9–12% wartości nominalnej).

zawiązujące spółkę Bank Polski odbyło się 15 kwietnia 1924 r. W tym samym dniu ukazało się obwieszczenie ministra skarbu Władysława Grabskiego, ustalające datę rozpoczęcia działalności Banku na 28 kwietnia 1924 r. Na tę uroczystość przygotowano odsłonięcie tablicy pamiątkowej umieszczonej w głównej sali.

Tablica upamiętniająca powołanie Banku Polskiego w 1924 r.

Do XIX-wiecznego Banku Polskiego nawiązał w swym pierwszym przemówieniu prezes Banku Stanisław Karpiński: „Przez przodków naszych w roku 1828 stworzony Bank Polski był własnością i chlubą narodu, tworzony dzisiaj w szczęśliwszych warunkach Bank Polski, bez względu na inne formy prawne organizacji, należy również do narodu i jemu tylko służyć będzie”⁴³. Kilka lat później, w 1928 r. w setną rocznicę powstania Banku Polskiego wybito pamiątkowy medal i wydano księgę rocznicową *Bank Polski 1828–1928*.

Medal z brązu wybity na 100-lecie Banku Polskiego (na awersie podobizna Ksawerego Druckiego-Lubeckiego i pierwszego prezesa Ludwika Jelskiego)

⁴³ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Bank Polski*, op.cit., s. 27.

Siedziba Banku Polskiego przy ul. Bielańskiej w Warszawie

Gmach wzniesiono w latach 1907–1911. Został zbombardowany przez niemieckie lotnictwo w czasie powstania warszawskiego, kiedy stanowił rezerwę oddziałów powstańczych.

Bank Polski SA rozpoczął działalność 28 kwietnia 1924 r. Jego siedzibą był gmach byłego rosyjskiego Banku Państwa przy ul. Bielańskiej w Warszawie. Bank uruchomił też oddziały w większych miastach; w latach 30. było ich ponad 50⁴⁴.

Wraz z rozpoczęciem działalności przez Bank Polski Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa została postawiona w stan likwidacji; rozpoczęto też wymianę marek polskich na złote według relacji 1 złoty = 1 800 000 marek⁴⁵. Stosunek ten wyznaczono na podstawie relacji kursowej marki do dolara⁴⁶. Zastosowano go także do przeliczania cen i płac oraz należności i zobowiązań z okresu luty – kwiecień 1924 r. Dla zobowiązań i należności sięgających okresów wcześniejszych określono odrębne przeliczniki w ustawie nazwanej *lex Zoll*⁴⁷.

Najważniejszym organem statutowym, mającym nadawać „ogólny kierunek działalności Banku” i nadzorować pracę organów wykonawczych, była Rada Banku reprezentująca akcjonariuszy. Miała ona decydować o polityce kredytowej, stopach

⁴⁴ Bank korzystał także z tzw. zastępstw, których w latach 30. było 250. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Bank Polski*, op.cit., s. 49–50.

⁴⁵ Rozporządzenie Prezydenta RP z 14 kwietnia 1924 r. o zmianie ustroju pieniężnego, Dz.U. 1924, nr 34, poz. 351. Z dniem 1 lipca 1924 r. marka przestała być prawnym środkiem płatniczym, jej wymianę na złote prowadzono do 31 maja 1925 r.

⁴⁶ W pierwszych miesiącach 1924 r. podjęto działania stabilizujące kurs marki: zaprzestano korzystania z kredytów PKKP na cele budżetowe, zwiększano sprzedaż walut obcych (głównie dolara) na giełdzie pieniężnej. Doprowadziło to do obniżenia kursu dolara z 10,2 mln do 9,2 mln marek. W okresie luty – czerwiec 1924 r. dzięki interwencji na rynku walutowym utrzymywano kurs 9 255 tys. marek za dolara, co przy z góry określonym kursie 5,18 zł za USD wskazywało na przelicznik 1 800,0 tys. marek = 1 zł.

⁴⁷ Rozporządzenie Prezydenta RP z 14 maja 1924 r., Dz.U. 1924, nr 42, poz. 441. W rozporządzeniu z 17 marca 1924 r. określono zasady przeliczania zobowiązań Skarbu Państwa z tytułu pożyczek państwowych oraz ich konwersji. Dz.U. 1924, nr 27, poz. 274. Przeliczniki przedstawia *Rocznik Ministerstwa Skarbu za 1924 rok*, Warszawa 1925, s. 124–125.

procentowych, do niej należały decyzje o nabywaniu i sprzedaży nieruchomości, zatwierdzała budżet i roczne sprawozdania. Wybierała naczelnego dyrektora, członków Dyrekcji oraz członków komitetów dyskontowych w oddziałach. Była też forum prezentacji poglądów dotyczących polityki pieniężno-kredytowej. Ponieważ skupiała przedstawicieli świata biznesu, istniało niebezpieczeństwo, że może on zbyt silnie wpływać na jej decyzje w zakresie polityki kredytowej. Jak pokazał późniejszy bieg wydarzeń, po 1926 r. Rada, podobnie jak pozostałe władze Banku, popadała w coraz silniejszą zależność od ministra skarbu i rządu⁴⁸.

Prezesa (i wiceprezesa) mianował prezydent państwa na pięcioletnią kadencję na wniosek Rady Ministrów. Sprawował on nadzór nad całą działalnością Banku, miał prawo zawieszania uchwał Rady, jeśli jego zdaniem były sprzeczne z interesami państwa lub statutem Banku (ostateczna decyzja należała do ministra skarbu).

Prezesi Banku Polskiego	
Stanisław Karpiński	IV 1924 – IV 1929
Władysław Wróblewski	IV 1929 – IV 1934 IV 1934 – II 1936
Adam Koc	II 1936 – V 1936
Władysław Byrka	V 1936 – III 1941
Bohdan Winiarski	III 1941 – III 1946 ^b
Wiceprezesi Banku Polskiego^a	
Feliks Młynarski	IX 1924 – IX 1929
Jan Piłsudski	IX 1932 – IX 1937

^a W latach 1929–1932 i 1932–1939 Bank nie miał wiceprezesa. W 1939 r. stanowisko to zostało zlikwidowane.

^b Po wygaśnięciu kadencji Winiarskiego prezesem został Edward Droźniak, pełniący jednocześnie funkcję prezesa Narodowego Banku Polskiego.

Źródło: A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Bank Polski*, op.cit., s. 40–48, 122, 136.

Do kompetencji ministra skarbu należało zatwierdzanie członków dyrekcji banku wybieranych przez Radę oraz wskazywanie komisarza dla „utrzymania łączności z Bankiem”. Miał on prawo uczestniczenia w posiedzeniach Rady (i dyrekcji) z głosem doradczym, mógł wymagać od władz Banku wyjaśnień⁴⁹.

Działalność emisyjna i kredytowa

Podstawową czynnością Banku była emisja złotego. Zgodnie z zasadami polskiego systemu monetarnego bilety złote były jedynym prawnym środkiem płatniczym mającym nieograniczoną moc zwalniania ze zobowiązań⁵⁰. Rozmiary ich emisji były określane przez władze Banku zgodnie z przepisami statutu oraz głównymi celami działalności.

⁴⁸ Z. Landau, *Rząd a Bank Polski*, op.cit., s. 14 i nast.

⁴⁹ Komisarzami byli m.in. Leon Barański i Adam Koc. Leon Barański był komisarzem do 1931 r., równocześnie w latach 1930–1933 pozostawał członkiem Rady Banku Polskiego, w 1931 r. został zastępcą naczelnego dyrektora, a od 1934 r. (formalnie od 1935 r.) naczelnym dyrektorem. Adam Koc był komisarzem w latach 1932–1936, następnie przez kilka miesięcy prezesem banku.

⁵⁰ Taki sam charakter miały mieć złote monety, jednak nie wprowadzono ich do obiegu. Ostateczny tekst rozporządzenia dotyczącego systemu monetarnego został ogłoszony jako załącznik do rozporządzenia ministra skarbu z 23 kwietnia 1924 r. (Dz.U. nr 37, poz. 401).

10 zł z 1929 r.

Polski system pieniężny tworzyły ponadto monety srebrne bite przez mennicę na rachunek Ministerstwa Skarbu oraz bilety zdawkowe. Rozmiary emisji monet srebrnych określało Ministerstwo Skarbu⁵¹, biletów zdawkowych – władza ustawodawcza. Rozporządzeniem z 14 kwietnia 1924 r. upoważniono ministra skarbu do ich emisji – jako tymczasowego środka płatniczego – w odcinkach do 2 zł do łącznej kwoty 150 mln zł (zdolność umarzania przez nie zobowiązań została ograniczona do 10 zł, miały one pozostawać w obiegu do 1 stycznia 1925 r., potem prawo to przedłużano)⁵².

⁵¹ Brak srebra spowodował, że emisja ta nie przybrała dużych rozmiarów.

⁵² W rozporządzeniu z 28 czerwca 1924 r. (Dz.U. nr 56, poz. 564) przedłużono termin wycofania biletów „na czas nieokreślony” i wprowadzono obowiązek ich wymiany przez Centralną Kasę Państwową na monety srebrne. Ustawą z 28 listopada 1925 r. (Dz.U. nr 119, poz. 859) powiększono ich emisję o 50,0 mln zł, a w rozporządzeniu z 22 października 1926 r. (Dz.U. nr 106, poz. 610) wysokość ich emisji ustalono na 460,0 mln zł. Nazwę biletu zdawkowy zastąpiono określeniem bilet państwowy, zwiększono moc umarzania zobowiązań do 1000 zł. Bilety zostały wycofane do 1931 r. po przyjęciu w 1927 r. planu stabilizacyjnego.

Tabela 4. Obieg pieniężny w latach 1924–1939

Wyszczególnienie	1924	1929	1934	1938	1939 ^a
	w mln zł				
Ogółem	676^b	1 600	1 365	1 866	2 383
Bilety Banku Polskiego	551	1 340	981	1 406	1 883
Bilety zdawkowe ^c	89	64	–	–	–
Bilon	34	196	384	460	500
– srebrny	3	123	290	370	382
– inny	31	73	94	90	118
	w %				
Ogółem	100,0^c	100,0	100,0	100,0	100,0
Bilety Banku Polskiego	81,5	83,8	71,9	75,3	79,0
Bilety zdawkowe ^c	13,2	4,0	–	–	–
Bilon	5,0	12,2	28,1	24,7	21,0
– srebrny	0,4	7,7	21,2	19,9	16,0
– inny	4,6	4,5	6,9	4,8	5,0

^a Stan na 31 lipca. ^b W tym bilety Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej o równowartości 1,8 mln zł, nieuwzględnione w dalszym podziale. ^c Wycofane ostatecznie z obiegu w 1931 r.

Źródło: *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1927*, Warszawa 1927, s. 269; *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1930*, Warszawa 1930, s. 201; *Mały Rocznik Statystyczny Polski wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Londyn 1941, s. 94.

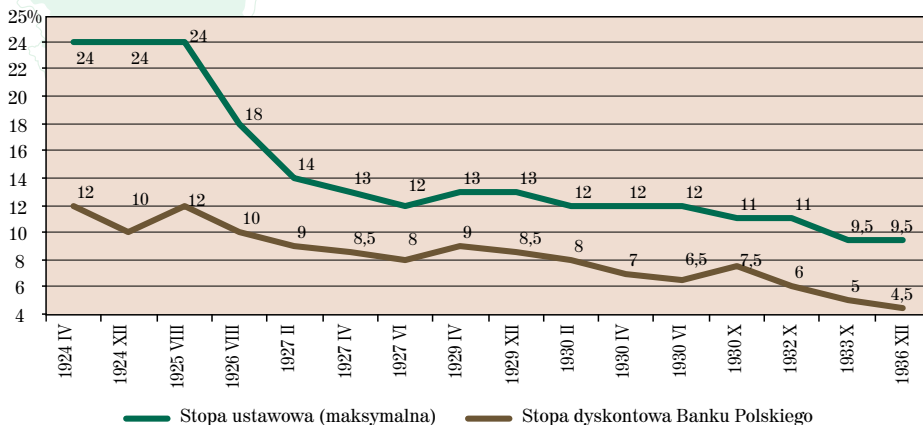
Oprócz funkcji emisyjnych Bank Polski wykonywał operacje kredytowe. Statut Banku określał, że będzie on udzielał kredytów dyskontowych i lombardowych (pod zastaw złota i papierów wartościowych o stałym oprocentowaniu). Pamiętając o doświadczeniach z lat 1919–1923, ograniczono możliwości udzielania kredytu skarbowi państwa – kwota bezprocentowego kredytu miała wynosić 50 mln zł. Z kredytów Banku miały korzystać banki, ale także najlepsze przedsiębiorstwa (o najwyższym standingu). Bank emisyjny stawał się więc konkurentem banków prywatnych, co zresztą później uznawano za działalność szkodliwą z punktu widzenia ich sytuacji i możliwości rozwoju⁵³. Przyjęcie takiego rozwiązania podyktowane było zasadniczo dwiema przyczynami: dążeniem premiera Grabskiego do obniżenia cen kredytu na rynku i oczekiwaniem środowisk gospodarczych, że bank emisyjny zaszkodzi poinflacyjny „głód kredytowy”⁵⁴. Stopy procentowe Banku (dyskontowa i lombardowa) były dużo niższe niż stopy bankowe. Bank miał także podejmować działania restrykcyjne w stosunku do banków komercyjnych zawyżających swoje stopy procentowe, np. odmawiać im kredytu redyskontowego. Warto wspomnieć, że dla walki z „lichwiarskimi” zachowaniami banków minister skarbu wyznaczał maksymalną stopę procentową, wynoszącą 24% w 1924 r. i obniżaną w latach następnych⁵⁵.

⁵³ W. Morawski, *Bankowość prywatna w II Rzeczypospolitej*, „Monografie i Opracowania SGH”, Warszawa 1995, s. 124.

⁵⁴ C. Leszczyńska, Ł. Lisiecka, *Działania Władysława Grabskiego na rzecz taniego kredytu*, w: *Osiemdziesiąta rocznica reform rządu profesora Władysława Grabskiego 1924–2004*, red. T. Głowiński, Wrocław 2004, s. 100–116.

⁵⁵ C. Leszczyńska, Ł. Lisiecka, *Rynek pod kontrolą – stopy procentowe w II Rzeczypospolitej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. LXV, 2005, s. 167–194; C. Leszczyńska, Ł. Lisiecka, *Useful or harmful? Money Usury Law in the 2nd Republic of Poland*, „Studia Historiae Oeconomicae” 2006, vol. 26, s. 67–88.

Wykres 2. Stopa dyskontowa Banku Polskiego i maksymalna stopa ustawowa w latach 1924–1938

Uwaga: na osi poziomej podano miesiące, w których zmieniano stopy Banku Polskiego (ostatnia w 1936 r.). Stopy banków akcyjnych utrzymywały się na poziomie zbliżonym do stopy maksymalnej.

Źródło: T. Solowij, *Rynek pieniężny i stopa procentowa w Polsce*, Warszawa 1939, s. 84–88.

Bank Polski posługiwał się tradycyjnymi narzędziami polityki kredytowej: kontyngentowaniem kredytów, cenzurowaniem materiału wekslowego i stopą procentową. Kontyngentowanie kredytów sprowadzało się do określenia dla każdego akredytowanego w Banku przedsiębiorstwa przemysłowego, handlowego czy instytucji kredytowej maksymalnej kwoty kredytu, która zależała od sytuacji finansowej danej jednostki i polityki kredytowej Banku. Cenzurowanie weksli polegało na ocenie ich jakości; badano, czy spełniają wymogi formalne (zgodność z prawem wekslowym) i sformułowane przez Bank (charakter gospodarczy weksla, termin płatności). Stopę dyskontową ustalano zależnie od możliwości kredytowych Banku, kształtowania się stóp za granicą i potrzeb polityki gospodarczej. Wobec nieistnienia w Polsce otwartego rynku pieniężnego Bank Polski nie stosował operacji otwartego rynku⁵⁶.

Bank Polski wykonywał też inne czynności. Prowadził działalność przekazową, operacje dewizowe, kupował oraz sprzedawał kruszce i waluty obce, przyjmował wkłady, kupował papiery procentowe (komunalne, hipoteczne i państwowe) na rachunek własnych funduszy. Na żądanie ministra skarbu miał także spełniać pewne obowiązki na rzecz skarbu państwa: bezpłatnie przyjmować wpłaty i dokonywać wypłat, prowadzić komisowo wszelkie operacje (o ile nie wynikało z nich saldo obciążające skarb państwa).

Rozwiązania przyjęte w 1924 r. po raz pierwszy zostały poddane próbie już w 1925 r., kiedy pojawiła się recesja, zwana kryzysem poinflacyjnym. Towarzyszył jej deficyt budżetowy, ujemne saldo w bilansie handlowym oraz inflacja. Sytuacja ta miała kilka przyczyn. Wzrost cen wynikał z pojawienia się na rynku dużych ilości pieniądza skarbowego (biletów zwawkowych), których emisja była następstwem trudności

⁵⁶ J. Kostanecki, *Polityka otwartego rynku*, „*Ekonomista*” 1937, kwartał IV, s. 4–8; T. Solowij, *Rynek pieniężny*, op.cit. s. 11–39; 48–51.

ze sfinansowaniem deficytu budżetowego. Towarzyszyły temu trudności w handlu zagranicznym związane z koniecznością zwiększenia importu rolnego i wojną celną z Niemcami (załamanie eksportu węgla na rynek niemiecki). Recesja w gospodarce oznaczała pogorszenie sytuacji przedsiębiorstw, a to spowodowało utratę płynności przez banki komercyjne. Następstwem tego stał się kryzys bankowy⁵⁷.

Istotną cechą załamania gospodarczego 1925 r. był kryzys walutowy. Od końca lipca 1925 r. rozpoczął się silny spadek kursu złotego, najpierw na rynkach zagranicznych, potem także na rynku krajowym. W listopadzie kurs rynkowy stanowił około 80% poziomu parytetowego, w grudniu – 57%⁵⁸. Rozpoczął się silny spadek rezerw dewizowych Banku. Pokrycie emisji utrzymywane w 1924 r. na poziomie 60%, w pierwszej połowie 1925 r. wynosiło ponad 50%, od sierpnia 1925 r. obniżyło się do 40% i nadal spadało. Przez ponad miesiąc Bank Polski prowadził interwencję mającą na celu utrzymanie kursu na poziomie oficjalnym, ograniczano też sprzedaż walut i dewiz. Z kolei rząd zaostrzył ograniczenia w obrocie płatniczym z zagranicą. Ponieważ działania te nie przynosiły rezultatów i notowania rynkowe złotego coraz silniej odbiegały od kursu parytetowego, pod koniec sierpnia uznano, że dalsza sprzedaż walut po cenie oficjalnej doprowadzi jedynie do wyczerpania rezerw. Kurs pozostawiono więc rynkowi, dokonując interwencji „korygującej”, a w listopadzie – po ostrym spadku złotego – zrezygnowano z interwencji. Z decyzją władz Banku nie zgadzał się premier Grabski, uważał bowiem, że dalsza obrona kursu złotego jest konieczna. Ostatecznie uznał powstałą sytuację za swoje osobiste niepowodzenie – jak napisał później: „Cały mój autorytet oparty był na złotym”. Nie mogąc znaleźć wspólnej płaszczyzny działania z kierownictwem Banku Polskiego, krytykowany przez opozycję, w listopadzie 1925 r. podał się do dymisji. Ocena jego działalności była przedmiotem wielu sporów, szczególnie gorących za jego życia. Upływ czasu studził emocje, pozwalał na spojrzenie z szerszej perspektywy i obiektywizm. Ponad 80 lat od tamtych wydarzeń doceniamy jego determinację oraz zasługi dla wyprowadzenia polskich finansów z chaosu hiperinflacyjnego.

Wprowadzony w 1924 r. system pieniężny, po doświadczeniach 1925 r. został zmodyfikowany w 1927 r. Poprzedziły to pertraktacje z zachodnimi kołami finansowymi, program reformy walutowej uwzględniał zalecenia amerykańskiego rzeczoznawcy Edwina W. Kemmerera. W październiku 1927 r. rząd Polski przyjął trzyletni plan stabilizacyjny⁵⁹. Od strony finansowej opierał się na pożyczce w kwocie 62 mln dolarów i 2 mln funtów szterlingów, udzielonej przez międzynarodowe konsorcjum bankowe, w którym największy udział miały banki amerykańskie. Rząd polski zobowiązał się do utrzymania trwałej równowagi budżetu państwa, zniesienia wszelkich ograniczeń w obrocie dewizowym, utrzymania pełnej autonomii Banku Polskiego wobec rządu i podwyższenia jego kapitału akcyjnego do 150 mln zł⁶⁰. Miało to służyć przede wszystkim przełamaniu nieufności zagranicy do Polski. Nad

⁵⁷ W. Morawski, *Polski kryzys bankowy 1925 roku*, „Materiały i Studia NBP” 1992, z. 29.

⁵⁸ W listopadzie 1925 r. cena dolara wynosiła 6,51 zł, a w grudniu 9,10 zł. W pierwszych miesiącach 1926 r. nastąpiła przejściowa stabilizacja kursu na poziomie 68–69% poziomu parytetowego (cena 1 USD wynosiła 7,5–7,8 zł). *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1925/1926*, Warszawa 1927, s. 320.

⁵⁹ Plan został ogłoszony rozporządzeniem z mocą ustawy Prezydenta Rzeczypospolitej z 13 października 1927 r. i stanowił załącznik wraz z upoważnieniem rządu do zaciągnięcia pożyczki zagranicznej (Dz.U. nr 88, poz. 789). Towarzyszył mu dekret o stabilizacji pieniądza (Dz.U. nr 88, poz. 790). Szerzej: Z. Landau, *Plan stabilizacyjny. Geneza, założenia, wyniki*, Warszawa 1963.

⁶⁰ Zapisy te znalazły się w nowym statucie Banku Polskiego ogłoszonym 28 listopada 1927 r., Dz.U. nr 113, poz. 966.

realizacją planu czuwać miał przedstawiciel pożyczkodawców, mający status doradcy rządu polskiego i ulokowany w Banku Polskim jako członek Rady.

Zmienione zostały zasady systemu pieniężnego i pokrycia emisji złotego. W obiegu znajdować się mogły bilety Banku Polskiego oraz emitowane przez skarż państwa monety złote, srebrne i bilon, przy czym jedynie bilety bankowe oraz monety złote miały nieograniczoną moc zwalniania ze zobowiązań⁶¹. Co najmniej 40% biletów bankowych oraz natychmiast płatnych zobowiązań musiało mieć pokrycie w rezerwie dewizowo-złotej, przy czym zapas złota w monetach i sztabach wynosić miał co najmniej 3/4 minimalnego pokrycia (2/3 zapasu złota miało być przechowywane w kraju). Pokrycie emisji mogło spadać poniżej 40%, ale wtedy Bank zobligowany był płacić skarbowi specjalny podatek emisyjny i podnieść stopę procentową. Przyjęcie tego rozwiązania uelastyczyało politykę emisyjną, eliminowało też wadliwą – jak pokazał kryzys 1925 r. – zasadę sztywnego progu pokrycia⁶².

Dekret o zmianie ustroju pieniężnego obniżał parytet złotego; dokonano jego oficjalnej dewaluacji⁶³. Cenę 1 kg złota wyznaczono na poziomie 5924,44 zł (1 złoty stanowił równowartość 0,16879 g złota), kurs dolara wzrósł z 5,18 do 8,91 zł⁶⁴. Przeliczono na nowe złote zobowiązania opiewające na złote w złocie; zobowiązania w złotych bieżących (bez dodatku w „złocie”) zachowały swą nominalną wartość.

Tabela 5. Kursy dolara i złotego w 1927 r.

Wyszczególnienie	Kurs dolara w złotych		Kurs złotego w % parytetu z 1924 r.
	rynkowy	parytetowy 1924 = 100	
Styczeń	8,99	173,5	57,6
Październik – grudzień	8,91	172,0	58,1

Źródło: S. Starzyński, *Stan finansowy Polski w 1927 roku*, Biblioteka Tygodnika Przemysł i Handel, Warszawa 1928, s. 26.

Plan stabilizacyjny i dekret o stabilizacji złotego wprowadzały Polskę w system, który z istoty rzeczy eliminował aktywną politykę walutową i pieniężną. Jak pisał Jerzy Zdziechowski, zasady systemu zmuszały do wyrzeczenia się „złych” obyczajów monetarnych polegających na regulacji poziomu obiegu i kredytu przez państwo⁶⁵. Polska zobowiązywała się przestrzegać reguł gry, w której swobodny obrót pieniężny

⁶¹ Zasady te regulował Plan stabilizacyjny, część II (Dz.U. nr 88, poz. 789) oraz dekrety o stabilizacji pieniądza i zmianie ustroju pieniężnego. Zawierały one zapis o możliwości bicia nieograniczonej ilości monet złotych (wymienialnych bez ograniczeń na bilety bankowe – w rzeczywistości zapisu tego nie zrealizowano) oraz ograniczonej co do ilości emisji monet srebrnych (do 140 mln zł) i bilonu (do 180 mln zł); poziom ten rząd mógł przekroczyć za zgodą Banku. Skarż zrzekał się emisji biletów zdawkowych, miały one zostać wycofane z obiegu (w połowie miały zostać wykupione przez rząd, w połowie zastąpione przez monety srebrne i bilon).

⁶² Kiedy w 1925 r. zbliżało się ono do statutowego 30-procentowego minimum, bank centralny miał ograniczone pole manewru: przy spadku rezerw musiał obniżyć emisję, tak by pokrycie nie spadło poniżej poziomu wymaganego statutem. Zbliżanie się do normy 30% wywoływało też nerwowość rynku i spekulacyjne operacje walutowe, jedynie pogłębiające problemy.

⁶³ Zasady systemu monetarnego określało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 5 listopada 1927 r. (Dz.U. nr 97, poz. 855).

⁶⁴ Relacje kursowe wobec innych walut były następujące: 1 frank złoty = 1,71998 zł, 1 funt szterling = = 43,38025 zł. Złoty był równy 0,5814 franka złotego, 0,1122 USD i 0,02805 funta.

⁶⁵ J. Zdziechowski, *Mit złotej waluty*, Warszawa 1937, s. 238.

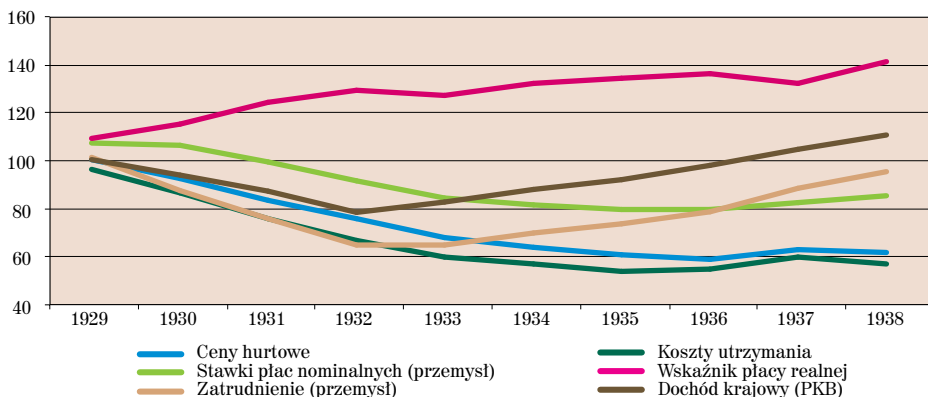
i kapitałowy oraz dostosowywanie cen krajowych do zagranicznych miały przywracać automatycznie równowagę w obrotach płatniczych. Przez eksponowanie automatyzmu systemu poniekąd pomijano rolę instytucji go uzupełniających, instytucji tworzących rynek pieniężny. W Polsce ów rynek *de facto* nie istniał, dopiero należało tworzyć właściwe dlań podmioty i instrumenty. Sytuacja ta stanowiła istotną barierę realizacji polityki monetarnej; jak pisał Leon Barański, „nie miała ona możliwości stosowania ogólnie przyjętych reguł i ryzykowała, że oprze się na stanie faktycznym mającym jedynie pozór analogii ze stanem innych państw”⁶⁶.

Zupełnie nowym doświadczeniem, z którym miały się zmierzyć rządy i banki centralne całego świata, był Wielki Kryzys lat 30. Głębokość załamania koniunktury, rozległość i zakres geograficzny recesji czyniły ją całkowicie nieporównywalną ze wszystkimi poprzednimi. „Kurczenie się” gospodarki rozpoczęło się w 1929 r. i trwało 4–5 lat, „dno” przypadło na lata 1933–1934, potem rozpoczęło się ożywienie.

W Polsce, podobnie jak w innych krajach, objawem kryzysu była deflacja (spadek cen wynosił prawie 50%, cen produktów rolnych – prawie 60%), spadek produkcji przemysłowej (o prawie 40%), załamanie się kursów akcji (do poziomu 20% w stosunku do okresu przedkryzysowego) i obrotów w handlu zagranicznym (do 30%). Zmniejszyły się inwestycje, problemem stały się deficyty budżetowe, bankrutwa banków i przedsiębiorstw. Ten ponury obraz uzupełniały spadek zatrudnienia i masowe bezrobocie (stopa faktycznego bezrobocia przekraczała 30%). Kryzys miał też inne oblicze – poprawiła się sytuacja dochodowa tych, którzy nie zbankrutowali i mieli zatrudnienie (por. wskaźnik płacy realnej).

Polityka pieniężno-kredytowa Banku musiała uwzględniać dwie zasadnicze kwestie. Z jednej strony od końca 1929 r. trwał odpływ walut, który zmuszał do zmniejszania obiegu przez zastosowanie ograniczeń kredytowych. Z drugiej strony trudna była sytuacja przedsiębiorstw, które oczekiwały liberalizacji polityki kredytowej. Do tego należy dodać presję czynników rządowych oraz sprzeczne interesy przedstawicieli różnych środowisk gospodarczych zasiadających w Radzie Banku.

Wykres 3. PKB, ceny i płace w czasie Wielkiego Kryzysu (1928 = 100)

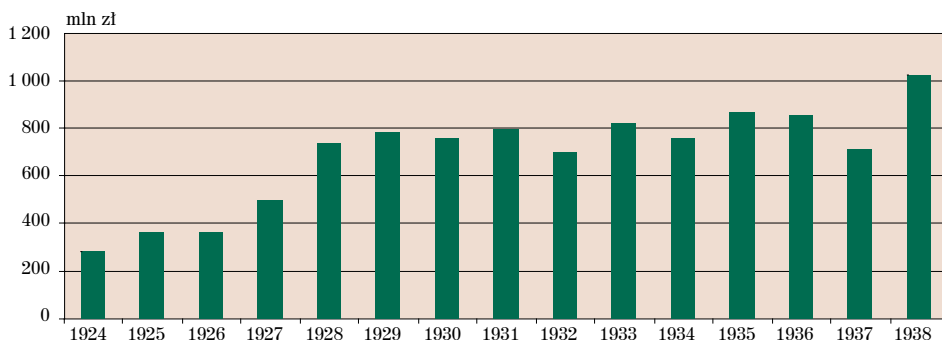

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 3–4, 245; A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2001, s. 263.

⁶⁶ L. Barański, *Przedmowa*, w: T. Sołowij, *Rynek pieniężny*, op.cit., s. 6.

Działalność kredytowa Banku Polskiego musiała być zgodna z zasadami statutowymi. Pogarszanie sytuacji walutowej, spadek zapasów dewiz i walut obcych oznaczały zmniejszanie podstaw pokrycia emisji, za tym szły ograniczenia kredytowe. Pole manewru nie było więc duże; Bank starał się działać elastycznie. Pomimo odpływu złota i dewiz, wynoszącego w czasie kryzysu około 700 mln zł, spadek rozmiarów działalności kredytowej był w sumie niewielki (wykres 4). W 1929 r. portfel wekslowy Banku wynosił 740 mln zł, w 1930 r. – 672 mln zł. Wyraźny spadek nastąpił w 1932 r., w grudniu portfel wekslowy wynosił 540 mln zł. Jednocześnie w 1932 r. podniesiono kwoty bezprocentowego kredytu dla skarbu państwa do 100 mln zł, dokonując stosownej zmiany statutu. W następnych latach portfel wekslowy raz wzrastał, raz kurczył się w zależności od tego, jak przyznawane były kredyty. Na ogół przekraczał 650 mln zł, a w 1935 r. osiągnął 689 mln zł. Podobne tendencje dotyczyły innych kredytów Banku⁶⁷.

Wykres 4. Kredyty Banku Polskiego (wekslowe i lombardowe) w latach 1924–1939

Przy „rozdziale” kredytów uprzywilejowane były rolnictwo, banki i przedsiębiorstwa państwowe (wiązało się to z gwarancjami udzielanymi przez skarbu).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Roczników GUS i Roczników Ministerstwa Skarbu.

Utrzymanie działalności kredytowej na poziomie oczekiwanym przez środowiska gospodarcze i rząd, przy malejących rezerwach, wymagało zwiększenia zdolności emisyjnej Banku przez obniżenie procentowego pokrycia obiegu biletów i natychmiast płatnych zobowiązań. W 1933 r. zmieniono statut i obniżono je do 30%, przez co miano stworzyć „polskiemu społeczeństwu potężne rezerwy, a Bankowi Polskiemu możliwość ożywienia życia gospodarczego, kiedy się ono w końcu ockni”⁶⁸. Rzeczywiste pokrycie nieznacznie przekraczało ustawowe 30%. Większemu „poluzowaniu” polityki emisyjnej władze Banku i rząd były przeciwne. Z dumą powtarzano, że złoty jest jedną z najzdrowszych walut świata i nikt nie „pójdzie na inflację”⁶⁹.

⁶⁷ Z. Karpiński, *Bank Polski 1924–1939*, op.cit., s. 236–237.

⁶⁸ *Stenogram walnego zwyczajnego zebrania akcjonariuszy Banku Polskiego SA w dniu 9 lutego 1933 r.* Archiwum Akt Nowych, zespół 291 Bank Polski SA, sygn. 13, s. 127. Zmianę statutu ogłoszono w Dz.U. nr 22, poz. 171. Przy obliczaniu pokrycia potrącano kwoty pożyczek zabezpieczonych złotem oraz zobowiązania Banku w walutach zagranicznych płatne w ciągu 90 dni.

⁶⁹ A. Jezerski, C. Leszczyńska, *Bank Polski*, op.cit., s. 72.

Żałowanie gospodarek w czasie Wielkiego Kryzysu skłaniało do stawiania pytań natury zasadniczej, dotyczących słuszności prowadzenia polityki pieniężnej i walutowej w ramach obowiązujących rozwiązań systemowych. Kolejne państwa porzucały sztywne ramy systemu Gold Standard bądź Gold Exchange Standard. Metodą walki z kryzysem stały się dewaluacje bądź ograniczenia w obrocie pieniężnym, bądź jedno i drugie⁷⁰. Uciekały się do tego nawet potęgi gospodarcze. Niemcy wprowadziły kontrolę niektórych operacji na rynku pieniężnym już w 1931 r., z kolei Brytyjczycy i Amerykanie dokonali dewaluacji swoich walut: funta o 40% (1931 r.), dolara o 41% (1933 r.)⁷¹.

Przez pierwsze lata kryzysu Polska starała się przestrzegać zasad GES. Stawało się to jednak coraz trudniejsze, zwłaszcza że sytuacja na międzynarodowych rynkach finansowych przestała być przewidywalna, a rezerwy walutowe Banku były dramatycznie niskie (wykres 5). Po dewaluacji funta i dolara, kiedy kurs złotego uległ aprecjacji (do poziomu 5,3 zł za 1 USD), jednym z najważniejszych zagadnień stało się pytanie o kierunki polityki walutowej. Pytanie: dewaluować złotego czy nie, było przedmiotem wielu dyskusji zarówno kierownictwa Banku Polskiego, jak i w sferach rządowych. Ostatecznie nie podjęto żadnych decyzji. Wydaje się, że sprawę przesądziło stanowisko Francji, która po fiasku konferencji z 1933 r. w sprawie określenia międzynarodowych kierunków polityki dewizowej stanęła na czele grupy krajów gotowych bronić systemu opartego na złocie. Utworzyły one w lipcu 1933 r. tzw. Złoty Blok. Oprócz Francji znalazły się w nim Belgia, Holandia, Włochy, Polska, Szwajcaria. Zasady przyjęte przez te państwa dotyczyły utrzymania wymiennalności walut na złoto i obrony parytetu waluty krajowej przy zachowaniu pełnej swobody obrotów płatniczych z zagranicą.

Polska pozostawała wierna zasadom Bloku do kwietnia 1936 r. Wynikało to przede wszystkim z przekonań ekonomicznych polityków obozu rządzącego, a także z obaw przed załamaniem się zaufania do złotego. Pojawiały się też kwestie międzynarodowe, w tym problem obsługi polskiego zadłużenia. Przeciwna przeprowadzaniu „eksperymentów pieniężnych” była też część władz Banku Polskiego. Opowiadano się raczej za wprowadzeniem reglamentacji dewizowej niż dewaluacją. Ostatecznie na naradzie u prezydenta Mościckiego 21 kwietnia przesądzono o konieczności wprowadzenia reglamentacji dewizowej (uznano, że dewaluacja byłaby nieszczęściem)⁷².

26 kwietnia 1936 r. został wydany dekret o obrocie pieniężnym z zagranicą oraz obrocie zagranicznymi i krajowymi środkami płatniczymi. Uzasadnienie tej decyzji znajdujemy m.in. w ogłoszonej deklaracji rządu:

„Od 10 lat polska polityka finansowa opiera się na dwóch podstawowych zasadach: stałości waluty i swobodzie ruchu kapitałowego. (...) W momencie zaznaczającej się poprawy gospodarki krajowej zarysowały się ostatnio tendencje, nie pozostawające w żadnym związku z obiektywną oceną gospodarczej i finansowej sytuacji Polski. (...) Rząd uważał za swój obowiązek zapobiec tego rodzaju osłabianiu życia gospodarczego (...). W nowych warunkach

⁷⁰ W latach 1931–1937 reglamentację dewizową wprowadzono w 43 państwach (następnie w sześciu ją zniesiono), z kolei 33 państwa odstąpiły od systemu waluty złotej (tylko jeden kraj do niej powrócił). J. Świdrowski, *Zagadnienie reglamentacji dewizowej i kursu waluty*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, z. 3, s. 354.

⁷¹ Przyjęta wówczas cena uncji złota na poziomie 35 dolarów (1 USD = 0, 8887 g złota) została utrzymana do 1971 r., choć w praktyce wolny handel złotem na rynku wewnętrznym USA był ograniczony. W. Morawski, *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Warszawa 2002, s. 164.

⁷² Z. Landau, *Polityka walutowa rządu polskiego w latach 1936–1939*, „Przegląd Historyczny” 1986, z. 2, s. 270.

obrotu dewizowego zobowiązania Polski z tytułu handlu zagranicznego, jak i zobowiązania kredytowe, będą nadal respektowane. Wprowadzając przejściowo kontrolę nad obrotami dewizowymi, rząd stwierdza kategorycznie, że są one pomyślane jedynie jako ochrona gospodarczo aktywnej części społeczeństwa przed zakusami spekulacji i defetyzmu ekonomicznego⁷³.

Wprowadzenie ograniczeń w obrotach dewizowych i usztywnienie rynku walutowego miały też stanowić grunt dla rozpoczętego przez rząd programu inwestycyjnego, który zakładał wysoki przyrost środków na inwestycje cywilne i wojskowe. Wprowadzenie ograniczeń dewizowych stworzyło warunki finansowe do przebudowy strukturalnej gospodarki i dozbrojenia – mówił wicepremier i minister skarbu Eugeniusz Kwiatkowski⁷⁴. Dzięki tym rozwiązaniom rząd uzyskał też możliwość mechanicznego przywracania równowagi w bilansie płatniczym⁷⁵.

Wbrew deklaracji rządu reglamentacja nie była przejściowa; ograniczenia wprowadzone w 1936 r. były zaostrzane w latach następnych⁷⁶. W obrocie płatniczym z zagranicą zaczął obowiązywać system zakazów, nakazów i zezwoleń. Kontroli państwa poddano wszelkie transakcje, których następstwem był przywóz bądź wywóz złota, dewiz i walut zagranicznych oraz waluty krajowej. Zawieszono wolny handel walutą na rynku wewnętrznym, zakazano posługiwania się kursami innymi od oficjalnych. Prawo handlu miały tylko banki, które uzyskały od państwa zezwolenie (tzw. banki dewizowe). Wolno było natomiast posiadać zarówno złoto, jak i zagraniczne środki pieniężne.

Doświadczenia kryzysu lat 30. przyniosły wiele pytań na temat roli banku centralnego w życiu gospodarczym. Czy ma być tylko jego biernym obserwatorem, czy też powinien czynnie na niego oddziaływać? Czy polityka pieniężna powinna koncentrować się na obronie stabilności pieniądza, czy też powinna być instrumentem wpływania na koniunkturę? Praktyczną odpowiedzią na te pytania były zmiany, które zaszły w polityce monetarnej wielu państw. W przypadku Polski cechowała ją ostrożność i obawa przed „eksperymentowaniem”. Ten swoisty konserwatyzm był też obecny w polityce wicepremiera Kwiatkowskiego, odpowiedzialnego za politykę gospodarczą. Wykazywał on daleko idącą ostrożność i niechęć do posunięć, które mogłyby zagrażać stabilności złotego. Uważał, że lepsze rezultaty daje stosowanie klasycznych zasad: zrównoważony budżet, stała wartość pieniądza, unikanie „jaskrawej przewagi tendencji inwestycyjnych nad konsumpcyjnymi”⁷⁷. Według niego rezultaty „eksperymentów” stosowanych przez różne państwa nie były jednoznacznie pozytywne i nie pozwalały ustalić „prymatu jednej nowej wiary i techniki ekonomicznej”⁷⁸. Słabsi – mówił – próbowali naśladować silniejszych, ale z upływem czasu rosły wątpliwości co do słuszności wybranych metod. W lutym 1938 r. Kwiatkowski mówił, że państwa, które są w podobnej sytuacji jak Polska (równoległe realizują plan obrony i inwestycyjny),

⁷³ Komunikat tej treści ukazał się w Monitorze Polskim z 27 kwietnia, opublikowano go też w prasie codziennej. J. Vogelfanger, I. Blei, *Reglamentacja dewizowa i towarowa*, Lwów 1937, s. 9.

⁷⁴ Z. Szempliński, *Rozwój polskiej polityki inwestycyjnej*, „Polska Gospodarcza” 1938, z. 50, s. 1787.

⁷⁵ *Przemówienie Pana wicepremiera i ministra skarbu inż. Eugeniusza Kwiatkowskiego w sejmie*, „Polska Gospodarcza” 1938, z. 49, s. 1751.

⁷⁶ Warto nadmienić, że prawo dewizowe z 1936 r. było na tle restrykcyjne, że obowiązywało do 1952 r.

⁷⁷ E. Kwiatkowski, *Przemówienie Pana wicepremiera i ministra skarbu w sejmie*, „Polska Gospodarcza” 1939, z. 6, s. 214.

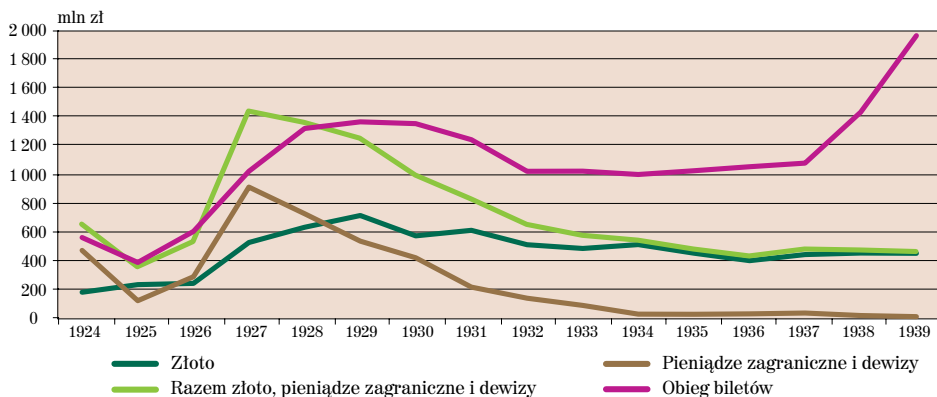
⁷⁸ Kwiatkowski wskazywał na skutki francuskiej dewaluacji, załamanie gospodarki amerykańskiej od połowy 1937 r., przejściowe załamanie w Belgii, Włoszech czy negatywne objawy niemieckiego „przepompowywania” przez kasy instytucji publicznych i państwowych ponad 50% dochodu społecznego. E. Kwiatkowski, *Przemówienie*, op.cit. s. 214.

mają do wyboru: kompromis między potrzebami bieżącymi a przyszłymi, półoficjalne inflacje albo systematyczny wzrost pożyczek wewnętrznych. Obliczenia przeprowadzone w 1938 r. w Ministerstwie Skarbu wskazywały, że zaspokojenie wszystkich „słusznych” potrzeb wymagałoby wyasygnowania środków publicznych równych rocznemu budżetowi (około 2,5 mld zł). W przekonaniu Kwiatkowskiego prowadziłoby to do rozregulowania rynku pieniężnego. Uważał on, że polityka inwestycyjna państwa musi się mieścić w granicach realizmu i możliwości rynku pieniężnego⁷⁹.

Ta postawa władz rządowych powodowała, że polityka emisyjna była ostrożna, a na rynku pieniężnym utrzymywała się równowaga mimo realizowania czteroletniego planu inwestycyjnego i sześcioletniego planu modernizacji armii. Dopiero od jesieni 1938 r. (Monachium) wraz z intensyfikacją przygotowań wojennych rozluźniono zasady emisji i poszerzono możliwości korzystania przez rząd z pożyczek w Banku Polskim (rozmiary emisji na tle poprzednich okresów pokazuje wykres 5).

Wykres 5. Obieg biletów Banku Polskiego oraz rezerwy złota i dewiz w latach 1924–1939.

Stan na koniec roku, według parytetu z 1927 r.

Uwaga: oprócz biletów Banku Polskiego w obiegu był bilon emitowany przez Skarb Państwa (około 140 mln zł w drugiej połowie lat 20., ponad 300 mln zł w czasie kryzysu i prawie 500 mln zł w 1939 r.).

Źródło: Z. Karpiński, *Bank Polski*, op.cit., s. 236–237; *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 210.

Zwiększanie emisji od 1938 r. wymagało zmian statutu Banku, ale nawet w tej sytuacji wicepremier Kwiatkowski zastrzegł się, że „reforma statutu nie będzie nadużyta w celach obcych zadaniom Banku Polskiego”⁸⁰. Statut zmieniono w lutym 1939 r. Podniesiono bezprocentowy kredyt dla skarbu państwa do 150 mln zł. Ponadto Bank miał udzielić skarbowi kredytu (515 mln zł) na skonsolidowane zobowiązania banków państwowych⁸¹. Podwyższono kwoty zakupu papierów procentowych państwowych,

⁷⁹ C. Leszczyńska, *Dylematy polityki inwestycyjnej w latach 1936–1939*, w: *COP. Przeszłość. Teraźniejszość. Przyszłość*, red. J. Konefał, Stalowa Wola 2007, s. 37–39.

⁸⁰ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Bank Polski*, op.cit. s. 76.

⁸¹ Nie były to nowe kredyty, ale konwersja zamrożonych weksli z tytułu kredytów udzielonych od 1931 r. Bankowi Gospodarstwa Krajowego i Państwowemu Bankowi Rolnemu, przejętych przez skarb państwa jako własne zobowiązanie. Ponieważ statut nie przewidywał takiej sytuacji, należało wprowadzić w nim zmiany. Dług skarbu państwa z tego tytułu mógł być zamieniony na obligacje skarbowe bądź obligacje funduszy państwowych. Oprocentowanie wiarytelności Banku z tego tytułu ustalono na 3% rocznie (stopa dyskontowa wynosiła 4,5%).

komunalnych i hipotecznych oraz pożyczek lombardowych. Wprowadzono zapis, że Bank może kupować i sprzedawać bilety skarbowe dopuszczone do obrotu giełdowego do kwoty 400 mln zł (wcześniej Bank przyjmował je do dyskonta, ich wartość nie przekraczała 100 mln zł). Ponieważ poziom rezerw walutowych był bardzo niski (pokrycie w 1938 r. spadło poniżej 30%), wprowadzono zapis, że pokrycie złotem dotyczy emisji powyżej 800 mln zł (emisja fideiucyjarna), przy czym Rada Banku mogła za zgodą ministra skarbu podnieść ją do 1 200 mln zł⁸². Powyższe zmiany dotyczyły podstaw działalności pieniężno-kredytowej Banku Polskiego. Z jednej strony oznaczały legalizację istniejącego stanu faktycznego, z drugiej pozwalały na dalsze zwiększanie działalności kredytowej. Wybuch wojny spowodował, że możliwości tych nie wykorzystano do celów gospodarczych; odnotowany w okresie sierpień – wrzesień silny wzrost kredytów i emisji miał związek z finansowaniem wydatków wojennych.

Bank Polski SA łączył czynności banku emisyjnego, po części banku państwa oraz banku handlowego. Nie miał uprawnień nadzorczych wobec innych banków (prawo to należało do ministra skarbu), był poniekąd konkurentem prywatnych banków w zakresie działalności operacyjnej. Jego klientami były podmioty gospodarcze i banki. Ów zakres czynności nie zmienił się do 1939 r. Modyfikacji podlegały natomiast zasady polityki pieniężnej i walutowej, dokonywane pod wpływem sytuacji na rynku, aż po praktycznie zawieszenie zasad systemu Gold Exchange Standard w 1936 r.

W czasie wojny. Bank Emisyjny w GG

Po wybuchu wojny, 2 września 1939 r. w drugim dniu nadzwyczajnej sesji parlamentu, zatwierdzono zmiany statutu Banku Polskiego, umożliwiające zwiększenie kredytów dla rządu oraz przekazujące Radzie Banku uprawnienia walnego zebrania akcjonariuszy. W centrali Banku i oddziałach przygotowywano się do ewakuacji, zabezpieczano do wywozu złoto, waluty obce, bilety złotowe, klisze i dokumenty. Podjęto wiele działań formalnoprawnych zabezpieczających majątek Banku przed wykorzystaniem go przez Niemców.

Zniszczona siedziba Banku Polskiego SA przy ul. Bielańskiej

⁸² A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Bank Polski*, op.cit., s. 76, 104–106. Kwota 800 mln zł była bliska sumie zobowiązań instytucji publicznych i skarbu państwa. Emisja fideiucyjarna była rozwiązaniem praktykowanym przez wiele banków emisyjnych, w tym Bank Anglii od XIX w. J. Partyka, *Emisja fideiucyjarna banków centralnych*, „Polska Gospodarcza” 1939, z. 5, s. 175–178.

ZARYS HISTORII POLSKIEJ BANKOWOŚCI CENTRALNEJ

20 zł i 50 zł, emisje z sierpnia 1939 r.

100 zł z 1941 r.

5 września władze Banku wyjechały z Warszawy w kierunku Lublina, 15 września były już Bukareszcie, a cztery dni później w Paryżu. Okres paryski nie trwał nawet roku. Po agresji Niemiec na Francję kolejnym etapem podróży, od 1 lipca 1940 r., stał się Londyn⁸³. W tym samym czasie w okupowanej Polsce, na terenach włączonych do Niemiec i ZSRR oddziały Banku Polskiego uległy likwidacji, a złotego zastąpiły w obiegu marka i rubel.

Wojenne losy Banku Polskiego splotły się z losami polskiego rządu i wielu instytucji publicznych. Działalność Banku w czasie pobytu w Londynie koncentrowała się na finansowaniu niektórych wydatków rządu polskiego, administrowaniu składnikami majątku i aktywami zdeponowanymi w bankach zagranicznych. Udzielano także pomocy materialnej pracownikom znajdującym się w wojsku, obozach jenieckich itp. Ponadto przygotowywano się do wznowienia działalności po wojnie, np. wydrukowano nowe bilety, które miały wejść do obiegu po powrocie do kraju.

Przedstawiciele Banku Polskiego SA uczestniczyli w konferencjach finansowych, m.in. w spotkaniu w Bretton Woods w 1944 r.

Na terenie Generalnej Guberni, po epizodzie funkcjonowania kas kredytowych Rzeszy Niemieckiej, władze okupacyjne podjęły w grudniu 1939 r. decyzję

⁸³ Z. Karpiński, *O Wielkopolsce, złocie i dalekich podróżach. Wspomnienia 1860–1960*, Warszawa 1971, s. 201 i nast. Wiele informacji o losach złota Banku Polskiego znajdzie czytelnik w książce W. Rojka, *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939–1950*, Kraków 2000.

o utworzeniu Banku Emisyjnego w Polsce z siedzibą w Krakowie. Do jego głównych czynności należało dyskontowanie weksli, udzielanie krótkoterminowych pożyczek, przyjmowanie wkładów w obrocie depozytowym i żyrowym (rozliczeniowym). Bank emitował wprowadzoną do obiegu na terenie Guberni walutę zwaną złotym krakowskim (po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r. została wprowadzona również w dystrykcie galicyjskim).

Formalnie władze niemieckie nie zlikwidowały Banku Polskiego. Wiązało się to z chęcią przejęcia jego zasobów (złota i dewiz zdeponowanych w bankach zagranicznych) i możliwości dysponowania nimi. Dzięki krokom podjętym przez władze Banku przed wyjazdem z kraju, jak też działaniom czynionym w czasie wojny zasoby te zostały uratowane.

Na posiedzeniu PKWN w Moskwie 22 lipca 1944 r. ogłoszona została koncepcja powołania nowego banku emisyjnego – Narodowego Banku Polskiego⁸⁴. Warto zauważyć, że na przełomie lipca i sierpnia 1944 r. premier Stanisław Mikołajczyk prowadził w Moskwie rozmowy z przedstawicielami PKWN w sprawie powołania wspólnego rządu. Ani jego, ani władz Banku Polskiego nie informowano o podjęciu przez PKWN działań zmierzających do powołania NBP. W sierpniu 1944 r. do Lublina, będącego przejściową „stolicą” wyzwolonego od Niemców obszaru nazwanego potem Polską „lubelską”, zaczęły nadchodzić z Moskwy transporty biletów złotych z napisem Narodowy Bank Polski⁸⁵.

⁸⁴ Z. Landau, *Polityka finansowa PKWN*, Warszawa 1965, s. 79. Trudno dziś ocenić, na ile powołanie NBP było autonomiczną inicjatywą polskich komunistów w Moskwie, a na ile rządu ZSRR.

⁸⁵ Z. Landau, *Polityka finansowa*, op.cit., s. 21.

NARODOWY BANK POLSKI

W systemie finansowym socjalizmu państwowego 1945–1989

Status NBP i zakres czynności

Dekret powołujący do życia Narodowy Bank Polski, noszący datę 15 stycznia 1945 r., wszedł w życie z dniem ogłoszenia – 2 lutego 1945 r.⁸⁶ Widnieją pod nim podpisy prezydenta Krajowej Rady Narodowej, prezesa Rady Ministrów i ministra skarbu. Oto jego najważniejsze zapisy:

- Art. 1. Celem uregulowania obiegu pieniężnego i kredytu, powołuje się do życia instytucję państwową pod nazwą „Narodowy Bank Polski”, wyposażoną przez Państwo w przywilej emisji biletów bankowych i nazywaną w niniejszym dekrete Bankiem.
- Art. 14. (1) Bank posiada wyłączne prawo wypuszczania biletów bankowych na obszarze Państwa Polskiego. (2) Wysokość emisji określa Rada Ministrów na wniosek Ministra Skarbu.
- Art. 15. Emitowane bilety bankowe są zabezpieczone całym majątkiem państwowym i wszystkimi dochodami Skarbu Państwa.
- Art. 19. Łączna kwota znajdujących się w obiegu biletów bankowych i natychmiast płatnych zobowiązań winna być pokryta w całości (...):
- 1) złotem w monetach i sztabach,
 - 2) pieniędzmi zagranicznymi i dewizami płatnymi najdalej w ciągu 6-ciu miesięcy,
 - 3) innymi aktywami banku.
- Art. 44. Dekret niniejszy wchodzi w życie z dniem ogłoszenia. Równocześnie tracą moc obowiązującą przepisy zawarte w art. 46–55 [Artykuły te dotyczyły obowiązywania przywileju emisji do 31 grudnia 1954 r. oraz wykonywania czynności bankowych – przyp. C.L.] statutu Banku Polskiego (obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 2 maja 1939 r. Dz.U. RP nr 46, poz. 296), zaś w art. 1 tego statutu skreśla się słowa „wyposażone przez Państwo w przywilej emisji biletów bankowych”.

Pierwsze prace organizacyjne podjęto jesienią 1944 r., natomiast bezpośrednio przygotowania do uruchomienia centrali i niektórych oddziałów rozpoczęły się w styczniu 1945 r. W lutym określono program działalności NBP na najbliższy okres. Obejmował on m.in. przejęcie czynności prowadzonych dotąd przez Centralną Kasę Skarbową

⁸⁶ Dz.U. 1945, nr 4, poz. 14.

(emisja⁸⁷, rozrachunki międzypaństwowe, wypłaty na rzecz rządu, zakończenie wymiany pieniądza), a także uruchomienie kredytów dla przedsiębiorstw, przejęcie i zabezpieczenie na rzecz rządu majątku wszystkich niemieckich banków, a na rzecz NBP walut, kruszców i walorów zagranicznych, przejęcie majątku ruchomego i nieruchomego Banku Polskiego SA i Banku Emisyjnego⁸⁸.

Najważniejszym zadaniem było dokończenie wymiany pieniędzy okupacyjnych. Rozpoczęto ją 10 stycznia, a więc przed formalnym powstaniem NBP, i zgodnie z ogłoszonymi dekretyami zamierzano zakończyć do 28 lutego (z tym dniem na terenie Generalnej Guberni i na ziemiach wcielonych do Rzeszy okupacyjne znaki pieniężne przestawały być środkiem płatniczym). W rzeczywistości cała operacja trwała dłużej, zgodnie z zamierzeniami „zdjęto” z rynku znaczną część pieniędzy – według szacunków wymieniono jedynie 37% złotych „krakowskich”⁸⁹.

50 zł z 1944 r.

⁸⁷ Formalnie odbiorcą biletów były kolejno PKWN, Rząd Tymczasowy i Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Równolegle przez cały czas część pieniędzy odbierały ambasada polska w Moskwie i Gosbank. NBP przejął pełną kontrolę nad emisją dopiero w sierpniu 1945 r. Por. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Pierwsze lata działalności Narodowego Banku Polskiego. Narodziny systemu finansowego PRL*, Warszawa 1996, s. 15, 61–62.

⁸⁸ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Pierwsze lata*, op.cit., s. 19–21.

⁸⁹ Ibidem, s. 49–55.

1000 zł z 1945 r.

NBP rozwijał swoją działalność w kraju, tymczasem w Londynie nadal działała centrala Banku Polskiego SA. Formalnie nie został on zlikwidowany, nowa władza przekazała NBP jedynie jego uprawnienia emisyjne. Istnienie dwóch banków stało się kwestią politycznie kontrowersyjną. Konieczne było rozwiązanie tego problemu po tym, jak państwa zachodnie w końcu czerwca i na początku lipca 1945 r. cofnęły uznanie dla rządu w Londynie i nawiązały stosunki z Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej (TRJN). Konsekwencją tego faktu było m.in.: uznanie prawa TRJN do przejęcia wszelkich zobowiązań i wiarytelności państwa polskiego oraz nabycie praw majątkowych do jego własności poza granicami kraju. Sprawa tytułu własności nie była natomiast jednoznaczna w przypadku złota Banku Polskiego. Było ono wówczas rozlokowane w bankach emisyjnych Francji, Kanady, USA, Wielkiej Brytanii i w Banku Rozrachunków Międzynarodowych w Bazylei; część złota pozostawała w kasach Banku Polskiego w Londynie. Rozmowy w tej sprawie rozpoczęły się w lipcu 1945 r. w Londynie w trakcie wizyty Edwarda Droźniaka (prezesa NBP) jako przewodniczącego Komisji dla zabezpieczenia i przejęcia majątku polskiego na obszarze Wielkiej Brytanii. Po przeprowadzeniu rozmów zarząd Banku Polskiego uznał, że:

„Jeśli Bank Polski nie chce utracić przywileju emisyjnego, (...) to nie może być nieobecny i nie pełnić czynności, do których został powołany. Czy warunki prawne i polityczne czynią udział B[anku] P[olskiego] w życiu gospodarczym kraju teraz i w przyszłości niemożliwym? Naszym zdaniem

– nie. (...). Póki położenie Banku Polskiego ostatecznie się nie wyjaśni, te banki emisyjne nie będą chciały wypuścić tego złota [złota Banku – przyp. C.L.] spod swojej kontroli. Należy się bardzo poważnie liczyć z ewentualnością, że gdyby B[ank] P[olski] został upaństwowiony, rządy odpowiednich państw zatrzymałyby to złoto, jako już będące własnością Państwa Polskiego, dla wzajemnych rozliczeń i pokrycia swoich wobec Polski wierzycelności⁹⁰.

Wszystko wskazuje na to, że kierownictwo Banku Polskiego nie znalazło rzeczywistego rozwoju sytuacji w kraju, nie wiedziano o cofnięciu przywileju emisyjnego ani o tym, że minister skarbu objął tymczasowy zarząd nad majątkiem Banku⁹¹. Wierzono, że Bank po powrocie do kraju wznowi działalność. Stąd pismo skierowane do Droźniaka:

„(...) Zarząd banku uważa za konieczne wydelegowanie swych przedstawicieli, którzy omówią z Rządem Tymczasowym Jedności Narodowej całość zagadnienia, w szczególności zasady, jakimi powinna się kierować działalność Banku, aby zapewnić najbardziej skuteczny jego udział w odbudowie gospodarstwa kraju i jego dalszym rozwoju⁹².”

Dwa miesiące później, pod koniec września przybyli do Londynu przedstawiciele Ministerstwa Skarbu i w imieniu Rządu Jedności Narodowej oświadczyli, że:

„(...) możliwości połączenia NBP z Bankiem Polskim w jedną instytucję – jak to było wstępnie rozważane w rozmowach z prezesem Droźniakiem – są nieaktualne i że Bank Polski będzie musiał ulec likwidacji bez połączenia się z NBP⁹³.”

Sprawa losów złota Banku Polskiego stała się ważną częścią rozmów polsko-brytyjskich w sprawie spłat polskich zobowiązań⁹⁴. Ostatecznie uregulowała to umowa dwustronna podpisana w Londynie 24 czerwca 1946 r., dzięki której Bank Polski odzyskał pełne prawo dysponowania złotem. W sierpniu 1946 r. rząd warszawski przywrócił mu formalne prawo wykonywania czynności bankowych, cofnięte dekretem o NBP. Podobne trudności z uzyskaniem prawa do dysponowania złotem napotkano w USA. Amerykanie wiazali je z odszkodowaniami z tytułu przejścia przez państwo polskie przedsiębiorstw należących do obywateli i instytucji USA (ustawa nacjonalizacyjna ze stycznia 1946 r.) oraz przeprowadzeniem demokratycznych wyborów. Po ustaleniu kwot odszkodowań, w grudniu 1946 r. zwolnili aktywa Banku Polskiego. Zrobili to także Kanadyjczycy i Francuzi. Po tych wszystkich zabiegach złoto o wartości 70 mln USD znalazło się w dyspozycji

⁹⁰ W. Rojek, *Odyseja*, op.cit., s. 372–373.

⁹¹ Na mocy regulacji z 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych. Z. Karpiński, L. Kostowski, *Bank Polski 1939–1951*, w: *Najnowsze dzieje Polski. Studia i materiały z okresu II wojny światowej*, t. VI, Warszawa 1962, s. 37. Zarząd tymczasowy został rozwiązany w 1946 r. po powrocie do kraju dyrektora Banku Polskiego SA i powołaniu na stanowisko prezesa E. Droźniaka.

⁹² W. Rojek, *Odyseja*, op.cit., s. 374. Podczas rozmów z L. Barańskim (naczelnym dyrektorem Banku Polskiego) rozważano możliwość fuzji obu banków. Z. Karpiński, *Dwa banki centralne. Wspomnienia z lat 1945–1950*, maszynopis w Centralnej Bibliotece NBP, s. 4.

⁹³ Z. Karpiński, *Dwa banki*, op.cit., s. 4.

⁹⁴ W. Rojek, *Odyseja*, op.cit., s. 380–381.

Banku Polskiego. Zostało ono wykorzystane do różnych celów, m.in. na wpłatę udziału Polski w MFW⁹⁵, pod jego zastaw były też zaciągane pożyczki zagraniczne. Po wykorzystaniu zasobów, w listopadzie 1951 r. Bank Polski został postawiony w stan likwidacji, którą zakończono w styczniu 1952 r.⁹⁶ Jako ciekawostkę można dodać fakt, że w latach 1947–1949 w kraju została przeprowadzona rejestracja akcji Banku Polskiego.

Tymczasowa siedziba NBP przy ul. Nowogrodzkiej w Warszawie

Wróćmy do Narodowego Banku Polskiego. Pozycja, jaką zajmował w systemie finansowym i gospodarczym Polski Ludowej, zasadniczo odbiegała od czynności banku centralnego właściwych dla gospodarki rynkowej. Pozycję tę budowano stopniowo. Można przyjąć, że okres dostosowywania do modelu banku centralnego gospodarki socjalistycznej zakończył się na przełomie lat 40. i 50.⁹⁷

Pierwotny zakres czynności NBP, określony w statucie w 1945 r., stopniowo poszerzano. Już w 1946 r. powierzono mu kontrolę finansową oraz bezpośrednie kredytowanie przedsiębiorstw w górnictwie węglowym, a także w przemyśle hutniczym i włókienniczym. Zasadnicze znaczenie dla zasad nowego systemu finansowego i miejsca banku centralnego miała uchwała Rady Ministrów z 21 sierpnia 1947 r.⁹⁸ Tworzyła ona system Państwowego Planu Finansowego obejmującego plany: obrotu gotówkowego, kredytowy i finansowania obrotów płatniczych z zagranicą, będące częścią ogólnego planu gospodarczego. Zgodnie z uchwałą NBP miał być naczelną

⁹⁵ Polska była członkiem MFW i MBOiR do 1950 r., kiedy wystąpiła z obu organizacji. Została do nich ponownie przyjęta w 1986 r.

⁹⁶ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Bank Polski*, op.cit., s. 130–137; W. Rojek, *Odyseja*, op.cit., s. 376–486.

⁹⁷ C. Leszczyńska, *Polska bankowość centralna 1828–1989. Bank Polski, Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, Bank Polski S.A., Narodowy Bank Polski*, w: *Bankowość centralna od A do Z*, red. R. Kokoszczyński, B. Pietrzak, Warszawa 2007, s. 52.

⁹⁸ Monitor Polski 1947, nr 120, poz. 762.

instytucją kredytową prowadzącą, zgodnie z planem kredytowym, bezpośrednie finansowanie przedsiębiorstw państwowych oraz kredytowanie pośrednie innych jednostek gospodarczych – za pośrednictwem innych banków. NBP miał pełnić zasadniczą funkcję w tworzeniu planów finansowych (nałożono na niego obowiązek sporządzania planów wchodzących w skład PPF) oraz kontroli ich wykonania (działalność kontrolna miała dotyczyć wszystkich podmiotów korzystających z jego kredytów). Wszystkie banki współdziałały przy realizacji planu gospodarczo-finansowego i współodpowiadały za jego wykonanie. Ich działalność kredytowa miała się sprowadzać do rozdziału środków według przyjętego planu, a następnie kontroli ich wykorzystania.

Kolejnym dokumentem określającym miejsce NBP w systemie finansowym był dekret o reformie bankowej z października 1948 r., dotyczący likwidacji wielu banków oraz zmiany zakresu czynności pozostałych⁹⁹. Banki, których istnienie jeszcze w 1945 r. uznano za potrzebne (nakreślono wówczas ich zadania zgodnie z tzw. sektorowym podziałem gospodarki), kilka lat później – wraz z rozrostem zadań NBP i ewolucją ustroju gospodarczego – stały się zbędne. Zmiany miały być bardzo radykalne: zamierzano zlikwidować wszystkie instytucje bankowe (oprócz NBP, Banku Polskiego SA oraz Banku Polska Kasa Opieki SA) i powołać na ich miejsce nowe. Ostatecznie plany te zmodyfikowano w 1951 r. Nowe regulacje przewidywały istnienie NBP, Banku Rolnego, Banku Inwestycyjnego, Powszechnej Kasy Oszczędności, Banku Polska Kasa Opieki SA, Banku Handlowego w Warszawie SA oraz gminnych kas spółdzielczych.

Dekret o reformie bankowej stwierdzał, że NBP jest państwowym organem kontroli finansowej i centralą rozrachunku pieniężnego w obrotach krajowych i zagranicznych. Wśród jego zadań wymieniał: koncentrację obrotów kasowych Skarbu Państwa, planowanie kredytowe, kontrolę wykonywania planów kredytowych przez banki, nadzór nad gospodarką finansową przedsiębiorstw. NBP pozostawał instytucją kredytu bezpośredniego obrotowego dla przedsiębiorstw, przy czym na skutek likwidacji niektórych instytucji kredytowych liczba przedsiębiorstw kredytowanych i kontrolowanych przez NBP znacznie wzrosła. Regulowała to ustawa z marca 1951 r.

Projekt siedziby Narodowego Banku Polskiego autorstwa Bohdana Pniewskiego

⁹⁹ W październiku 1948 r. wydano dekrety o zasadach i trybie likwidacji niektórych przedsiębiorstw bankowych, zasadach i trybie likwidacji 16 instytucji kredytu długoterminowego oraz o reformie bankowej. Dz.U. 1948, nr 52, poz. 410-412.

Poszerzanie zakresu kompetencji NBP odbywało się bez formalnej zmiany statutu z 1945 r.¹⁰⁰ Dopiero 2 grudnia 1958 r. została uchwalona ustawa o NBP¹⁰¹, sankcjonująca zmiany, które zaszły w latach 1945–1957. Stworzyła podstawy prawne działalności NBP aż do początku lat 80. Jak czytamy w sprawozdaniu NBP, ustawa precyzowała rolę i zadania NBP jako banku centralnego, „określając po raz pierwszy w historii bankowości polskiej w akcie normatywnym koncepcję banku emisyjnego w gospodarce socjalistycznej”¹⁰². W myśl tej koncepcji NBP łączył zadania centralnej instytucji bankowej oraz organu państwowego współdziałającego z całym aparatem administracyjnym w realizacji polityki gospodarczej. NBP miał realizować politykę pieniężno-kredytową państwa zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Finansów.

Zakres czynności NBP był uregulowany (zgodnie z art. 2 ustawy) w statucie zatwierdzonym przez Radę Ministrów 10 listopada 1959 r.¹⁰³ Stwierdzał on, że do zadań NBP należą:

- bezpośrednie kredytowanie jednostek gospodarki narodowej oraz refinansowanie instytucji kredytowych,
- emitowanie znaków pieniężnych oraz regulowanie i organizowanie obrotu bezgotówkowego,
- organizowanie, przeprowadzanie i kontrolowanie rozliczeń pieniężnych w gospodarce,
- organizowanie i dokonywanie obrotu wartościami dewizowymi (w 1957 r. zmieniono kurs złotego i zliberalizowano politykę dewizową),
- kontrolowanie wykonania planów obrotów płatniczych z zagranicą, a także sporządzanie bilansu płatniczego oraz bilansu należności i zobowiązań zagranicznych,
- kasowa i rozliczeniowa obsługa budżetu państwa oraz współdziałanie w kontroli jego wykonania,
- kontrolowanie działalności finansowej jednostek gospodarki narodowej w zakresie ustalonym przepisami oraz oddziaływanie na prawidłowe ich funkcjonowanie,
- przyjmowanie do przechowania wartości i dokumentów¹⁰⁴.

Statut opisywał też relacje między NBP a Ministerstwem Finansów i rządem. Ministerstwo Finansów miało przedkładać Radzie Ministrów opracowany przez NBP plan kredytowy i kasowy, bilans i sprawozdanie z działalności NBP oraz wnioski dotyczącego podziału zysku. Ministerstwo na wniosek prezesa NBP ustalać miało

¹⁰⁰ Jak pisał L. Kostowski, akty prawne o reformie bankowej skorygowały część zapisów statutu NBP, inne jego ustalenia pozostały martwe i w praktyce były zupełnie pomijane. Formalnie dekret z 1945 r. nie został uchylony. Prace nad nowym statutem prowadzono w NBP przez wiele lat. Zazwyczaj okazywało się, że nowy projekt, z powodu zmieniających się przepisów oraz poglądów na zakres działalności NBP ulegał szybkiej dezaktualizacji. L. Kostowski, *Organizacja bankowości polskiej*, w: *Materiały do monografii Narodowego Polskiego (1945–1970)*, część I, Warszawa 1973, s. 79.

¹⁰¹ Dz.U. 1958, nr 72, poz. 356. Unieważniono przy tym akty prawne wydane wcześniej, m.in. statut NBP z 1945 r.

¹⁰² *Sprawozdanie ekonomiczne Narodowego Banku Polskiego za rok 1958*, Warszawa 1959, s. 2.

¹⁰³ Statut stanowił załącznik do nieopublikowanej uchwały Rady Ministrów nr 442 z 10 listopada 1959 r. Jak podaje L. Kostowski, Zarząd NBP czynił starania o jej opublikowanie, ale rząd uznał, że ogłaszanie tego typu szczegółów jest zbędne, choć w 1961 r. opublikowano w Monitorze Polskim statuty innych banków. L. Kostowski, *Organizacja*, op.cit., s. 87.

¹⁰⁴ *Sprawozdanie z działalności NBP w 1959 r.*, Archiwum NBP, sygn. 93/93, s. 63.

wzory i odcinki banknotów, ich wartość nominalną. Minister finansów formułował wnioski (uzgodnione z prezesem NBP) dotyczące mianowania i odwołania wiceprezesów banku oraz (na wniosek prezesa) innych członków zarządu¹⁰⁵. Samego prezesa powoływała Rada Ministrów na wniosek ministra finansów.

Prezesi Narodowego Banku Polskiego w latach 1945–1989

Edward Droźniak	1.02.1945–17.03.1949 ^a
Witold Trąmpczyński	27.09.1950–18.12.1956
Edward Droźniak	28.12.1956–3.06.1961
Adam Żebrowski	3.06.1961–20.01.1965
Stanisław Majewski	20.01.1965–17.09.1968
Leonard Siemiątkowski	17.09.1968–29.12.1972
Witold Bień	2.04.1973–31.12.1980
Stanisław Majewski	1.01.1981–29.07.1985
Zdzisław Pakuła (kierujący NBP)	12.04.1985–12.11.1985
Władysław Baka	13.11.1985–13.07.1988
Zdzisław Pakuła	13.07.1988–11.09.1989

^a W okresie choroby Droźniaka od marca 1949 r. bankiem kierował naczelny dyrektor W. Trąmpczyński.

Źródło: Narodowy Bank Polski.

Statut NBP oraz wydana 13 kwietnia 1960 r. ustawa Prawo bankowe¹⁰⁶ (kilkakrotnie potem modyfikowana) określiły zasady funkcjonowania i organizację systemu bankowego, który tworzyły: NBP, Bank Inwestycyjny, Bank Rolny, Powszechna Kasa Oszczędności, spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe, Bank Handlowy w Warszawie SA i Bank Polska Kasa Opieki SA oraz istniejący w stanie szczytkowym i niepełniący czynności bankowych Bank Gospodarstwa Krajowego¹⁰⁷.

W podziale kompetencji banków w latach 60. zaszło kilka zmian. Na mocy zarządzenia ministra finansów z 12 sierpnia 1960 r. dokonano przesunięć w zakresie uprawnień banków do finansowania działalności eksploatacyjnej i inwestycji¹⁰⁸. Dużo istotniejszą zmianą było przekazanie przez NBP Bankowi Handlowemu w Warszawie SA obsługi płatności z tytułu obrotów z zagranicą: od 1 października 1963 r. rozliczeń kredytowych i płatności związanych z obrotami handlowymi w wolnych dewizach, od 1 stycznia 1964 r. – rozliczeń i rachunków związanych z umowami kliringowymi¹⁰⁹. Od 1 listopada 1966 r. Bank Handlowy przejął również kredytowanie, kontrolę i prowadzenie rachunków przedsiębiorstw handlu zagranicznego¹¹⁰.

¹⁰⁵ *Sprawozdanie z działalności NBP w 1958 r.*, Archiwum NBP, sygn. 93/93, s. 74.

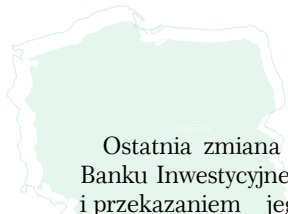
¹⁰⁶ Dz.U. 1960, nr 20, poz. 121.

¹⁰⁷ Z. Landau, *Bank Gospodarstwa Krajowego*, Warszawa 1998, s. 252–253.

¹⁰⁸ Dokonano pewnych przesunięć między NBP a Bankiem Rolnym oraz między NBP a Bankiem Inwestycyjnym. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Narodowy Bank Polski 1948-1970*, Warszawa 2001, s. 55.

¹⁰⁹ Zarządzenie ministra finansów z 24 września 1963 r. *Monitor Polski* 1963, nr 73, poz. 365.

¹¹⁰ Zarządzenie ministra finansów z 18 października 1966 r. *Monitor Polski* 1966, nr 59, poz. 283. W związku z tym Bank Handlowy otworzył własne oddziały w Gdyni, Katowicach, Łodzi i Warszawie (w Szczecinie przejściowo pełnomocnictwo przy oddziale NBP) i przejął odpowiednie agendy z oddziałów NBP.

Ostatnia zmiana zakresu czynności NBP w latach 60. wiązała się z likwidacją Banku Inwestycyjnego (rozporządzenie Rady Ministrów z 23 października 1969 r.¹¹¹) i przekazaniem jego czynności pozostałym bankom (zarządzenie ministra finansów z 27 listopada 1969 r.¹¹²). Uważano, że skoncentrowanie w jednym banku finansowania i kredytowania potrzeb eksploatacyjnych i inwestycyjnych przedsiębiorstw stworzy większe możliwości oddziaływania na ich gospodarkę¹¹³. Zgodnie z zarządzeniem ministra finansów z 27 listopada 1969 r. zakres kompetencji poszczególnych banków w dziedzinie kredytowania i kontroli gospodarki był następujący:

- NBP – finansowanie i kredytowanie działalności inwestycyjnej oraz eksploatacyjnej przedsiębiorstw sektora uspołecznionego (produkcyjnych i handlowych); finansowanie i kontrola jednostek budżetowych, organizacji społecznych i politycznych;
- Bank Rolny – finansowanie oraz kontrola działalności inwestycyjnej i eksploatacyjnej przedsiębiorstw sektora rolnego (przetwórczych, rolnych, PGR, spółdzielni i kółek rolniczych, gospodarstw chłopskich) i leśnictwa, a także refinansowanie spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych; Bank Rolny w 1975 r. zmienił nazwę na Bank Gospodarki Żywnościowej (podporządkowano mu banki spółdzielcze);
- Bank Handlowy w Warszawie SA – zakres działania taki jak wyżej, tyle że w odniesieniu do przedsiębiorstw handlu zagranicznego; ponadto udzielanie kredytów dewizowych gospodarce uspołecznionej;
- Powszechna Kasa Oszczędności – udzielanie kredytów ludności nierolniczej (na budownictwo mieszkaniowe, remonty, uzupełnienie wkładów mieszkaniowych), a także kredytów ratalnych na zakup dóbr trwałego użytkowania¹¹⁴. W 1975 r. agendy Powszechnej Kasy Oszczędności zostały włączone do NBP

Powyższe zmiany dotyczyły przede wszystkim przesunięć kompetencji między bankami i nie zmieniały instytucjonalnych ram polskiej bankowości, uformowanych w latach 1948–1952. Wzrostowi czynności NBP, zwłaszcza kasowo-kredytowo-kontrolnych, towarzyszyło rozbudowywanie jego struktury organizacyjnej i sieci oddziałów operacyjnych (tabela 6).

¹¹¹ Rozporządzenie określało zasady i tryb likwidacji Banku Inwestycyjnego. Dz.U. nr 31, poz. 252.

¹¹² Zarządzenie określało właściwości banków w zakresie finansowania działalności eksploatacyjnej i inwestycyjnej. Monitor Polski 1969, nr 50, poz. 382. Inne zarządzenie Ministerstwa Finansów, z 4 grudnia 1969 r., dotyczyło przesunięcia niektórych agend oraz aktywów i pasywów pomiędzy NBP a Bankiem Rolnym. Monitor Polski 1969, nr 52, poz. 410. Reforma rozpoczęła się w końcu 1969 r., 1 grudnia Bank Inwestycyjny przekazał nowe zadania PKO i Bankowi Handlowemu. Przejęcie zadań Banku Inwestycyjnego przez NBP i Bank Rolny miało nastąpić 31 grudnia 1969 r., ale przeciągnęło się do połowy stycznia 1970 r.

¹¹³ Już w 1966 r. na IV Plenum KC PZPR podjęto decyzję o wprowadzeniu od 1966 r. oprocentowania środków trwałych obciążającego zysk przedsiębiorstw. Miało to skłonić ich władze do ostrożniejszego podejmowania decyzji inwestycyjnych. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Narodowy Bank Polski*, op.cit., s. 60.

¹¹⁴ Monitor Polski 1969, nr 50, poz. 382.

Tabela 6. Banki w latach 1946–1981. Stan w dniu 31 grudnia

Wyszczególnienie	1946	1956	1960	1970	1981
Narodowy Bank Polski					
oddziały: wojewódzkie	77	17	17	17	49
operacyjne		419	406	431	288
Bank Inwestycyjny: oddziały wojewódzkie i operacyjne	–	42	43	–	–
Bank Rolny ^a : oddziały wojewódzkie i powiatowe	.	64	111	112	95 ^b
Bank Handlowy SA: oddziały	–	–	–	5	5
Bank Polska Kasa Opieki SA:					
– oddziały i ekspozytury krajowe	–	–	9	21	18
– oddziały zagraniczne	2	2	2	1	1
Powszechna Kasa Oszczędności: oddziały wojewódzkie i operacyjne	16	134	195	235	222 ^c
Związek Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych: oddziały wojewódzkie i spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe	1 180	1 302	1 376	1 662	1 585 ^d

^a W 1946 r. Państwowy Bank Rolny, w 1981 r. Bank Gospodarki Żywnościowej. ^b Wydziały kredytów.

^c Powszechna Kasa Oszczędności została w 1975 r. włączona do NBP, jej oddziały stały się specjalistycznymi oddziałami NBP. ^d Banki spółdzielcze.

Źródło: A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Pieniądz i banki 1945–2000*, w: *Historia Polski w liczbach*, t. II, *Gospodarka*, op.cit., s. 583.

Uformowany w PRL model bankowości został stworzony na potrzeby ówczesnego systemu gospodarczego. Jego istotną cechą była koncentracja czynności bankowych w kilku instytucjach o ściśle określonym profilu i zakresie zadań. W lata 80. polska bankowość wkroczyła z czterema podmiotami: NBP, BGŻ, Bankiem Handlowym i Bankiem Polska Kasa Opieki SA. Zakres czynności NBP oraz jego pozycję najlepiej oddaje funkcjonujące w literaturze określenie „monobank”.

Stan powyższy zaczął się zmieniać w drugiej połowie lat 80., kiedy zaczęto (aczkolwiek powoli) tworzyć nowe podmioty, nieosadzone w historii PRL. Jest oczywiste, że wraz ze zmianą ustroju gospodarczego zarówno system bankowy, jak i scharakteryzowana wyżej pozycja banku centralnego musiały ulec zasadniczym przekształceniom.

Działalność emisyjno-kredytowa

W systemie gospodarki socjalistycznej opartej na nierynkowych mechanizmach alokacji zasobów, rola pieniądza *de facto* była sprowadzona do funkcji rozliczeniowych. Działalność kredytowa i emisyjna banku centralnego podporządkowana była celom ogólnogospodarczym, w praktyce – wytycznym ministra finansów. Z tego względu NBP przypominał raczej agendę Ministerstwa Finansów niż normalny bank centralny. Był państwowym organem kontroli finansowej, jedyną kasą państwa (obsługa budżetu, kontrola obrotu bezgotówkowego) oraz centralną instytucją rozliczeniową i dewizową.

Odpowiedzialność NBP za emisję została sprowadzona do czynności niemalże technicznych. Jej rozmiary zależały od założeń planistycznych, określających

dochody pieniężne i wydatki ludności (przedsiębiorstwa rozliczały się bezgotówkowo). Zważywszy na to, że prawie wszyscy pracownicy najemni byli zatrudnieni w sektorze państwowym, dochody pieniężne ludności określał fundusz płac. Kontrola płac połączona z kontrolą cen uniemożliwiała istnienie otwartej inflacji. Walkę z „nawisem inflacyjnym” prowadzono przez okresowe podwyżki cen, rzadziej reglamentację. Tylko raz, w 1950 r., władze uciekły się do skrajnych rozwiązań w postaci restrykcyjnej wymiany pieniądza.

28 października 1950 r. sejm uchwalił ustawę o reformie pieniężnej¹¹⁵. Ludność dowiedziała się o wymianie i jej zasadach z komunikatu radiowego. Miała się ona rozpocząć 30 października i trwać do 8 listopada. W sejmie minister skarbu następująco mówił o celach wymiany:

„(...) zredukowanie zasobów majątkowych u elementów spekulacyjnych, (...) zdjęcie części zasobów majątkowych w gotówce u elementów kapitalistycznych, (...) stworzenie warunków dla skutecznej walki o oszczędność gospodarczą, (...) przyrównanie złotego do najsilniejszej waluty świata – rubla radzieckiego”¹¹⁶.

Zasady wymiany były dość skomplikowane. Ceny, płace, emerytury, stypendia itd. przeliczano według relacji 100 starych zł = 3 nowe zł, zasoby gotówkowe według relacji 100 starych zł = 1 nowy zł. Krzywdzące dla prywatnych wierzycieli były zasady przeliczania zobowiązań (100:1). W podobny „antykapitalistyczny” sposób traktowano właścicieli depozytów bankowych (im wyższe, tym gorsza relacja wymienna). Tak więc ci, którzy mieli gotówkę bądź wysokie salda na rachunkach bankowych, tracili 2/3 swoich zasobów. Zaostrzono też przepisy dewizowe zakazując posiadania walut obcych i złota. Wprowadzono obowiązek ich zgłaszania i odsprzedaży na żądanie NBP.

Reforma z 1950 r. określała zasady nowego systemu pieniężnego. Złoty emitowany przez NBP miał taki sam formalny parytet i kurs jak rubel rosyjski (0,222 g złota), przez co stanowił równowartość ¼ USD¹¹⁷. Przez ponad 20 lat owa relacja 4 zł = 1 USD była tzw. podstawowym kursem złotego (został on nazwany złotym dewizowym). Kurs podstawowy był stosowany do rozrachunku obrotów handlowych z zagranicą. Ze względu na oderwanie poziomu i struktury cen krajowych od zagranicznych oraz „sztuczność” przyjętego kursu system rozrachunku był dość skomplikowany (rozbudowany system rozliczeń wewnętrznych i operacji wyrównawczych). Dla ludności nie miało to większego znaczenia. Złoty był walutą niewymienialną, w kraju nie było rynku pieniężnego, obowiązywał zakaz handlu walutami obcymi¹¹⁸. Sytuacja nieco zmieniła się po 1956 r., kiedy prawo dewizowe zostało zliberalizowane. Od tego momentu można było posiadać waluty obce, natomiast handel nimi był zakazany (istniał czarny rynek walutowy). Na użytek ruchu turystycznego i lokat został wprowadzony tzw. różniczkowy kurs złotego,

¹¹⁵ Ustawa o zmianie systemu pieniężnego z 28 października, Dz.U. nr 50, poz. 459. Do ustawy dołączono wiele rozporządzeń dotyczących zasad przeliczania cen i płac, zobowiązań, wierzytelności, oszczędności.

¹¹⁶ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Narodowy Bank Polski*, op.cit., s. 132.

¹¹⁷ W latach 1945–1946 kurs złotego formalnie opierał się na kursach przedwojennych z tzw. wyrównaniem. Istniała też praktyka różnicowania kursów w zależności od charakteru transakcji. W 1947 r. ustalono jednolity kurs złotego na poziomie 400 zł za dolara. Obowiązywał do 1950 r.

¹¹⁸ Regulowało to Prawo dewizowe, do 1952 r. oparte na dekreście dewizowym z 1936 r.

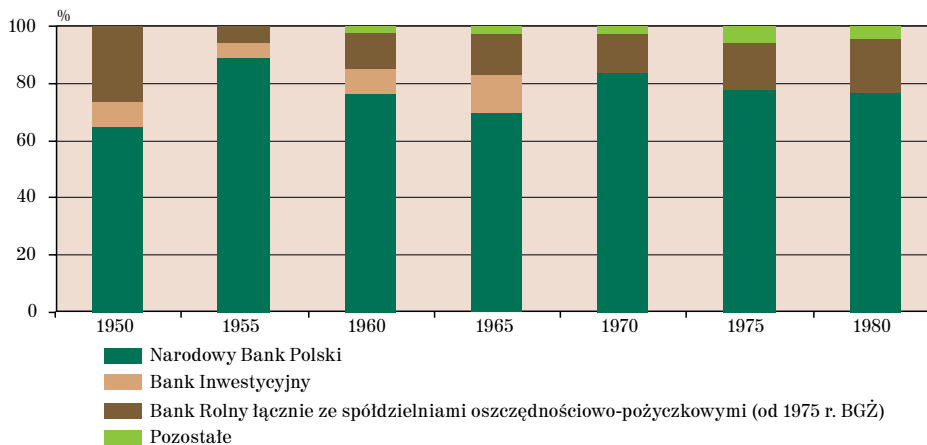
Bilety wprowadzone do obiegu po 1950 r.: 100 zł i 500 zł

będący wielokrotnością kursu podstawowego. System kursów zróżnicowanych, w którym oprócz stałego kursu podstawowego istniały różne kursy specjalne, będące jego wielokrotnością i dotyczące rozliczeń z określonych tytułów, obowiązywał do lat 80., przy czym zmieniał się ich poziom. Po dewaluacji dolara (1971–1973) podstawowy kurs złotego uległ rewaluacji, po czym zaczęto określać go w relacji do koszyka najważniejszych walut. Nadal występowała jednak mnogość kursów, niepozwalająca na zobiektywizowanie cen krajowych czy kosztów produkcji. W 1978 r. przyjęto zasadę stosowania zmiennego kursu podstawowego opartego na koszyku najważniejszych walut¹¹⁹.

Najważniejsza grupa czynności NBP dotyczyła działalności kredytowo-kontrolnej. Do jego kompetencji należało planowanie kredytowe i kasowe oraz nadzór nad gospodarką finansową przedsiębiorstw. W swoisty sposób sprawował też funkcję banku banków (prowadził ich rachunki, udzielał im kredytów i kontrolował je).

W pierwszym okresie NBP był przede wszystkim instytucją kredytu bezpośredniego obrotowego dla przedsiębiorstw sektora uspołecznionego oraz tzw. kredytu pośredniego (refinansowanie banków). W wyniku stopniowej likwidacji instytucji kredytowych liczba przedsiębiorstw kredytowanych i kontrolowanych przez NBP znacznie wzrosła (szczególnie w latach 1948–1952). W 1949 r. rozpoczął się okres dominacji NBP na rynku kredytu krótkoterminowego. Kwoty udzielanych przez niego kredytów bezpośrednich przewyższały kredyty udzielane przez wszystkie pozostałe banki¹²⁰.

Wykres 6. Kredyty (krótkoterminowe i inwestycyjne) według instytucji kredytujących w latach 1950–1980

Źródło: *Rocznik Statystyczny Finansów 1945–1967*, Warszawa 1968, s. 234–235; *Rocznik Statystyczny Finansów 1982*, Warszawa 1983, s. 96.

¹¹⁹ A. Wójtowicz, G. Wójtowicz, *Historia monetarna Polski*, Warszawa 2003, s. 177–178, 184–185, 193, 207.

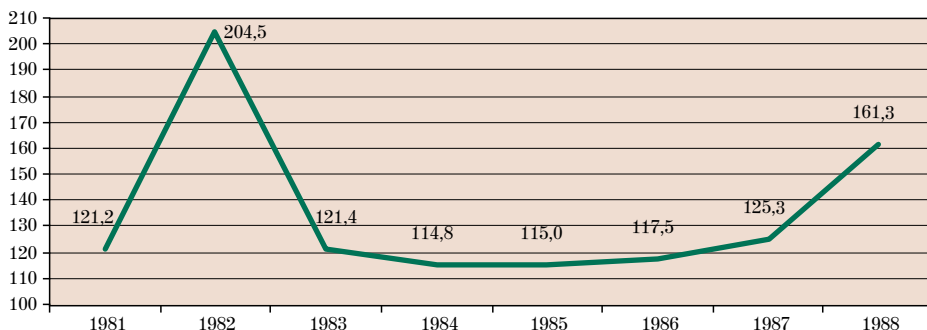
¹²⁰ Dodać należy, że środki na kredyty udzielane przez banki w dużej części pochodziły z kredytu refinansowego NBP (51,1% ogółu ich kredytów w końcu lat 60., przed przejęciem przez NBP Banku Inwestycyjnego). *Sprawozdanie z kontroli bilansu NBP za rok 1967*, s. 10; *Sprawozdanie z kontroli bilansu NBP za rok 1968*, s. 9–10. Archiwum NBP, sygn. 93/93, s. 15.

W wyniku zmian w pierwszej połowie lat 50. NBP stał się niemal jedyną instytucją udzielającą kredytu krótkoterminowego (od 1952 r. działalność Banku Rolnego i Banku Inwestycyjnego była ograniczona do udzielania kredytów obrotowych przedsiębiorstwom wykonawstwa inwestycyjnego)¹²¹. W związku z tym na NBP *de facto* spoczywała odpowiedzialność za planowy przydział środków oraz ich planowe wykorzystanie przez przedsiębiorstwa. Dominująca pozycja NBP w dziedzinie kredytowania gospodarki została utrzymana do końca lat 80.

Druga połowa lat 70. charakteryzowała się narastaniem objawów kryzysu gospodarczego, czego wyrazem była coraz większa nierównowaga wewnętrzna oraz narastające trudności zaopatrzeniowe (ich konsekwencją stały się przede wszystkim ukryte i jawne podwyżki cen)¹²². Trudności potęgowała konieczność forsowania eksportu w celu zdobywania środków na obsługę zadłużenia zagranicznego. W końcu Polska znalazła się w pułapce zadłużenia. Wyjścia z sytuacji szukano w pertraktacjach z wierzycielami i nieśmiały, jak na skalę problemów, próbach reform.

Kryzysowi gospodarczemu towarzyszył kryzys polityczny. Reakcją władz na rozwój sytuacji wewnętrznej było wprowadzenie w grudniu 1981 r. stanu wojennego. Korzystając z jego rygorów, zainicjowano kilka reform mających zwiększyć efektywność przedsiębiorstw. Wprowadzono ograniczoną liberalizację rynku, w 1982 r. ustanowiono trzy kategorie cen w zależności od stopnia ich kontroli przez państwo (umowne, urzędowe i regulowane). Wszystkie te posunięcia przyniosły przejściowe uspokojenie sytuacji, ale nie rozwiązały zasadniczych problemów związanych z niewydolnością systemu. Wyrazem nierównowagi były: reglamentacja niemal wszystkich podstawowych produktów nabywanych przez ludność (system kartkowy), wysokie podwyżki cen, a w końcu otwarta inflacja¹²³.

Wykres 7. Wskaźnik cen towarów i usług nabywanych przez ludność w latach 1981–1988 (rok poprzedni = 100)

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS.

¹²¹ Od początku lat 50. udział NBP w kredytowaniu całej gospodarki sięgał 80%, a w przypadku przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych 90%. Zakres działalności kredytowej innych banków był więc bardzo mały.

¹²² Od 1976 r. wprowadzane były niemal corocznie i odnosiły się głównie do „dóbr wyższego rządu” lub „dóbr luksusowych”. Wprowadzono też sklepy „komercyjne”, w których ceny były wyższe niż w normalnym handlu detalicznym. W 1976 r. wprowadzono reglamentację cukru.

¹²³ W 1981 r. dokonano podwyżki cen wielu dóbr, wprowadzono też kartki na mięso i jego przetwory, na artykuły zbożowe i tłuszcze. W 1982 r. ceny żywności podwyższono o 300%, dóbr trwałego użytkowania o 170%, rozszerzono reglamentację na niektóre towary przemysłowe.

Reformy z 1982 r. objęły także bankowość. Zmieniono Prawo bankowe i statut NBP, aczkolwiek nie dokonano zasadniczych zmian w stosunku do zapisów statutu z 1958 r.¹²⁴ NBP utrzymał pozycję monobanku, choć w nieco zmodyfikowanej formie, wzmocniono natomiast pozycję jego władz, osłabiając zależność od Ministerstwa Finansów (prezesa NBP miał powoływać i odwoływać sejm na wniosek Prezesa Rady Ministrów, wiceprezesów NBP powoływał i odwoływał premier na wniosek prezesa NBP; prezes NBP uczestniczył w posiedzeniach Rady Ministrów)¹²⁵. Ustawa o NBP stanowiła, że jest on „centralnym bankiem państwa, bankiem emisyjnym oraz centralną instytucją kredytową, oszczędnościową, rozliczeniową i dewizową”¹²⁶. Realizując swoje zadania, miał współdziałać „z właściwymi organami władzy i administracji państwowej w ustalaniu i realizowaniu polityki gospodarczej państwa, a w szczególności w kształtowaniu polityki pieniężno-kredytowej, ustalonej przez Sejm i Radę Ministrów”¹²⁷. W praktyce oznaczało to podporządkowanie działalności emisyjnej i kredytowej polityce rządu, w tym finansowanie deficytów budżetowych za pomocą kredytów banku centralnego. NBP pozostał quasi-monobankiem¹²⁸.

W 1982 r. uchylono obowiązującą od 1950 r. zasadę parytetu złotego w złocie, zlikwidowano kursy podstawowe, złotego dewizowego oraz przeliczniki w stosunku do kursu podstawowego¹²⁹. Określenie podstawowy kurs złotego oznaczało odtąd relację złotego do dolara lub rubla transferowego, ustalaną na bieżąco w zależności od kursów walut wchodzących do koszyka. Ustanowiono dwie relacje: rubla transferowego na poziomie 68 zł dla tzw. pierwszego obszaru płatniczego i jednolity kurs dolara na poziomie 80 zł dla tzw. drugiego obszaru płatniczego. Stosowano je wobec płatności handlowych. Wraz ze wzrostem poziomu cen krajowych dokonywano dewaluacji złotego¹³⁰.

Tzw. drugi etap reform, mający stanowić kontynuację pierwszego, stał się przedmiotem debat w połowie lat 80. Społeczeństwo miało się wypowiedzieć na temat jego zasadności w referendum (listopad 1987 r.). Działo się to w sytuacji silnej nierównowagi wewnętrznej i zewnętrznej oraz narastającego niezadowolenia ludności, które w 1988 r. doprowadziło do nasilenia akcji protestacyjnych. W tych warunkach ostatni rząd PRL (rząd M. Rakowskiego) podjął szereg działań liberalizujących system gospodarczy (przypadły one na ostatnie miesiące 1988 r. i pierwszą połowę 1989 r.)¹³¹. Wprowadzono dość szeroki pakiet ustaw

¹²⁴ Ustawa Prawo bankowe z 26 lutego 1982 r., Dz.U. 1982, nr 7, poz. 56; ustawa z dnia 26 lutego 1982 r. o statucie Narodowego Banku Polskiego, Dz.U. 1982, nr 7, poz. 57. Status NBP określały obie ustawy. Ustawa Prawo bankowe wskazywała zakres czynności NBP, jego uprawnienia wobec innych banków oraz zasady nominacji jego władz. Ustawa o Narodowym Banku Polskim szczegółowo regulowała zasady działalności NBP i uprawnienia jego władz, nie wskazywała natomiast zasad ich powoływania.

¹²⁵ Ustawa Prawo bankowe z 26 lutego 1982 r. (art. 51).

¹²⁶ Ustawa z dnia 26 lutego 1982 r. o statucie Narodowego Banku Polskiego.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ R.W. Kaszubski, *Ewolucja polskiej bankowości centralnej*, „Materiały i Studia NBP” 1994, z. 44, s. 67.

¹²⁹ Zgodnie z ustawą Prawo bankowe (art. 48) zasady określania podstawowego kursu złotego określała Rada Ministrów, a ustalał go prezes NBP w porozumieniu z ministrem finansów i ministrem handlu zagranicznego. Bieżące kursy walut obcych ustalał i ogłaszał prezes NBP.

¹³⁰ A. Wójtowicz, G. Wójtowicz, *Historia monetarna*, op.cit., s. 193, 207. Średnie roczne podstawowe kursy walut dla płatności handlowych wynosiły: 1 dolar do 1971 r. = 4 złote dewizowe, w 1980 r. – 3,054 złote dewizowe, w 1985 r. – 147,179 zł, w 1990 r. – 9500,00 zł; 1 rubel do 1981 r. = 4,44 złote dewizowe, 1985 – 83,449 zł, 1990 r. – 2100,00 zł. Kurs dla płatności niehandlowych i kursy specjalne były kilkakrotnie wyższe. Por. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Pieniądz i banki 1945–2000*, w: *Historia Polski w liczbach*, t. II, *Gospodarka*, op.cit., s. 586.

¹³¹ M. Rakowski, *Jak to się stało*, Warszawa 1991, s. 131 i nast.

umożliwiających podejmowanie działalności gospodarczej, w tym przez podmioty z kapitałem zagranicznym.

Likwidacja systemu racjonowania dóbr, w tym żywności, oraz odejście od kontroli cen przyniosły wybuch inflacji, przy silnie odczuwalnych niedoborach towarów. W czerwcu i lipcu sklepy były praktycznie puste. Po miesięcznym zamrożeniu cen i płac uwolniono ceny, co wywołało bardzo wysoką inflację. W 1989 r. wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych wynosił 351,1 (rok poprzedni = 100), w ostatnich pięciu miesiącach tego roku około 1000%¹³².

Opisany rozwój sytuacji spowodował dużą zgodność opinii, że systemu nie da się naprawić i należy go przebudować od fundamentów. Należało tworzyć ramy prawne i instytucjonalne konieczne do funkcjonowania gospodarki rynkowej i modyfikować istniejące, sięgając czasem do rozwiązań przedwojennych (Kodeks handlowy).

W warunkach gospodarki rynkowej demokratycznego państwa

Budowę gospodarki rynkowej rozpoczęto w nowych warunkach politycznych. Przemianom ekonomicznym towarzyszyła „bezkrwawa” rewolucja ustrojowa. Polska stawała się państwem demokratycznym. Reformy objęły niemal wszystkie dziedziny życia. Do pokonania pozostawało trudne dziedzictwo PRL w postaci głębokiej nierównowagi rynkowej, wysokiego zadłużenia zagranicznego, małej efektywności przedsiębiorstw, zdeformowanych struktur gospodarczych i luki technologicznej w stosunku do państw uprzemysłowionych. Należało zmienić porządek instytucjonalny i układ właścicielski (prywatyzacja). Do opisu tego procesu zaczęto używać słowa „transformacja”¹³³.

W wyniku wyborów 4 czerwca 1989 r., które stały się symbolem zmiany systemu, wyłoniony został rząd Tadeusza Mazowieckiego; na wicepremiera ds. gospodarczych desygnowano Leszka Balcerowicza. Program reform – przygotowany przez grupę ekspertów – miał być realizowany pod kontrolą Międzynarodowego Funduszu Walutowego¹³⁴. W zasadzie panowała zgoda co do tego, że najważniejszym celem jest stłumienie hiperinflacji i podjęcie działań doprowadzających rynek dóbr do względnej równowagi. Miały temu służyć ograniczenie deficytu budżetowego, przeprowadzenie reformy cen (ich uwolnienie, urealnienie i zmiana struktury) oraz zmniejszenie wzrostu płac w przedsiębiorstwach państwowych¹³⁵. Reforma cen wraz z ograniczeniem dotacji budżetowych (głównie dla branż surowcowych) miała wykazać, jak wygląda rzeczywista rentowność przedsiębiorstw. Spodziewano się, że nieuchronne będzie bezrobocie, które miało przyczynić się do powstania konkurencyjnego rynku pracy (na skutek braku

¹³² A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Ceny 1945–2000*, w: *Historia Polski w liczbach*, t. II *Gospodarka*, op.cit., s. 366. Oficjalna cena dolara na koniec 1988 r. wynosiła 502 zł, w 1989 r. – 6500 zł.

¹³³ Szerzej: D. Rosati, *Polska droga do rynku*, Warszawa 1998; L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm, transformacja: szkice z przelomu epok*, Warszawa 1997; J. Kornai, *The Great Transformation in Eastern Europe. Success and Disappointment*, „Economics of Transition” 2000, vol. 14, nr 2.

¹³⁴ Reformy mające podnieść wiarygodność polskiej gospodarki wymagały zaakceptowania przez MFV założeń planu. Polska uzyskała wsparcie kredytowe MFV, utworzono też specjalny Fundusz Stabilizacji Złotego w kwocie 1 mld USD, który ostatecznie nie został wykorzystany. Potrzebę utworzenia funduszu w tej wysokości sugerował J. Sachs. Miano z niego czerpać środki w razie konieczności obrony kursu złotego. Sachs wskazywał także na możliwość redukcji polskiego zadłużenia. W latach następnych dokonały jej tzw. Klub Paryski i Klub Londyński. Por. J. Sachs, *Poland's Jump to the Market Economy*, London 1993, s. 51 i nast.

¹³⁵ L. Balcerowicz, *800 dni: szok kontrolowany*, Warszawa 1992, s. 43 i nast.

presji na wzrost płac oraz poprawy dyscypliny pracy). Konieczne były osiągnięcie dodatniej stopy procentowej, urealnienie kursu złotego i liberalizacja rynku walutowego¹³⁶. Kolejnym etapem miała być prywatyzacja przedsiębiorstw, która wraz z szerszym otwarciem gospodarki na konkurencję zewnętrzną miała zwiększyć ich efektywność. Warto wspomnieć, że w sprawie szczegółowych zasad programu i tempa ich realizacji istniały rozbieżności między ekspertami, a także między stroną polską a MFW. Dotyczyły one m.in. polityki płacowej i metod kontroli płac¹³⁷, poziomu kursu walutowego¹³⁸, tempa komercjalizacji i prywatyzacji czy terminu wprowadzenia reform w życie¹³⁹.

Program reform został wprowadzony 1 stycznia 1990 r. Pierwsze lata jego realizacji były bardzo trudne. Cechał je ujemny wzrost gospodarczy (w 1990 r. dochód narodowy spadł o 4,9% w stosunku do 1989 r., w 1991 r. spadek PKB wyniósł 7%, od 1992 r. stopa wzrostu zaczęła być dodatnia)¹⁴⁰, spadek produkcji przemysłowej i rosnące bezrobocie. Utrzymywała się wysoka inflacja. Najwyższy jej poziom odnotowano w 1990 r., kiedy wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych wyniósł 685,8 (rok poprzedni = 100). Inflację tę nazwano „korekcyjną” (po koniecznej wyrównawczej podwyżce cen, w latach następnych stopa inflacji miała spadać). W 1991 r. wskaźnik cen nadal był wysoki (170,3). W następnych latach spadał, choć jego poziom aż do połowy lat 90. średnio przekraczał 30%¹⁴¹. Walka z inflacją miała stać się jednym z najistotniejszych celów Narodowego Banku Polskiego.

Status, zadania i działalność NBP w latach 1989–1997

Reformy systemu bankowego rozpoczęte w końcu lat 80. obejmowały zasadniczo dwa kierunki działań: budowę dwupoziomowego systemu bankowego ze zmianą statusu i zakresu działalności NBP oraz wprowadzenie zmian w prawie bankowym, pozwalających na uformowanie się bankowości komercyjnej. Jednostki gospodarcze i osoby fizyczne miały uzyskać swobodę wyboru banku, z kolei banki miały mieć możliwość prowadzenia działalności bez dotychczasowych ograniczeń. Zamierzano liberalizować politykę licencyjną wobec banków prywatnych o charakterze

¹³⁶ Ibidem, s. 49–50.

¹³⁷ Chodziło m.in. o wysokość wskaźnika wzrostu płac, po której przekroczeniu przedsiębiorstwa państwowe miały płacić dodatkowy podatek. Według strony polskiej zwiększenie wynagrodzeń nieobciążone dodatkowym podatkiem miało wynosić 0,7 wskaźnika inflacji, według MFW 0,5 było wartością maksymalną; ostatecznie zdecydowano się na współczynnik 0,3.

¹³⁸ Strona polska wskazywała na kurs 12 000–14 500 zł za 1 USD, MFW uważał ten poziom za wysoki, ostatecznie przyjęto 9500 zł za 1 USD. MFW opowiadał się za utrzymaniem stałego kursu przez 12 miesięcy (minimum trzy miesiące), strona polska proponowała przyjęcie stałego kursu na czas nieokreślony. S. Gomułka, *The IMF – Supported Programs of Poland and Russia, 1990–1994. Principles, Errors and Results*, Warsaw 1995, s. 16–20.

¹³⁹ Balcerowicz optował za 1 listopada 1989 r. Według S. Gomułki opracowanie ustaw wymagało więcej czasu, konieczne też było porozumienie z MFW, istotne w sytuacji niskich rezerw walutowych i przewidywanej dewaluacji złotego. Stąd przyjęto termin 1 stycznia 1990 r. W. Gadomski, *Leszek Balcerowicz*, Warszawa 2006, s. 128.

¹⁴⁰ *Rocznik Statystyczny 1991*, Warszawa 1991, s. XXIV–XXV; *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1998*, Warszawa 1998, s. LVIII–LIX, 509. Ze względu na zmiany metodologii obliczeń w źródłach podawane są dla 1990 r. różne wielkości, nawet 7–8-procentowy spadek PKB. G. Wójtowicz, A. Wójtowicz, *Historia monetarna*, op.cit., s. 206.

¹⁴¹ Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych wynosił (rok poprzedni = 100): 1992 – 143,0; 1993 – 135,3; 1994 – 132,2; 1995 – 127,8. Aż do 2000 r. przekraczał 10% w skali rocznej (z wyjątkiem 1999 r. kiedy wynosił 7,3%). *Rocznik Statystyczny 1995*, Warszawa 1995, s. 316; *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2001*, Warszawa 2001, s. 329.

spółek akcyjnych zakładanych przez podmioty krajowe i zagraniczne. Utworzenie dwupoziomowego systemu bankowego miało stworzyć podstawy do wprowadzenia przez NBP narzędzi i metod realizacji polityki pieniężnej właściwych dla gospodarek rynkowych oraz oparcia relacji z bankami komercyjnymi na nowych zasadach. W miejsce metod administracyjnych (takich jak limitowanie kredytów i dyrektywne zasady ich udzielania) zamierzano wprowadzić instrumenty ekonomiczne stosowane w systemach rynkowych (stopa procentowa, rezerwy obowiązkowe, operacje otwartego rynku i kurs walutowy)¹⁴².

W 1988 r. podjęto decyzję o wyłączeniu z NBP czynności depozytowo-kredytowych i zbudowaniu nowych banków komercyjnych dzięki wykorzystaniu ponad 430 oddziałów operacyjnych NBP (w 1987 r. wydzielono ze struktur NBP Powszechną Kasę Oszczędności)¹⁴³. Nowo utworzone banki (było ich dziewięć) rozpoczęły działalność z dniem 1 lutego 1989 r., tworząc trzon bankowości komercyjnej. Pod koniec 1993 r. wydzielono z NBP Polski Bank Inwestycyjny, który przejął przede wszystkim depozyty walutowe ludności przechowywane w NBP (w 1997 r. NBP podpisał umowę o sprzedaży akcji PBI Kredyt Bankowi).

Ustawa Prawo bankowe ze stycznia 1989 r. wprowadzała daleko idącą liberalizację w zakresie zakładania banków komercyjnych (także z udziałem kapitału zagranicznego)¹⁴⁴. Oczekiwano, że demonopolizacja rynku i odejście od praktykowanej w poprzednim systemie specjalizacji banków pozwolą na zbudowanie systemu opartego na modelu bankowości uniwersalnej¹⁴⁵. Określono zasady tworzenia nowych banków (państwowych, spółdzielczych, w formie spółek akcyjnych). Banki w formie spółek akcyjnych mogły być tworzone za zgodą Prezesa NBP (w porozumieniu z ministrem finansów), wymogi kapitałowe wyznaczono na niskim poziomie. Nadzór nad bankami powierzono NBP¹⁴⁶.

W budowanym systemie bankowym NBP miał się stać bankiem centralnym o statusie typowym dla banków centralnych gospodarek rynkowych. Zakres jego funkcji i najważniejsze cele określiła ustawa z 31 stycznia 1989 r.¹⁴⁷ Stanowiła ona, że NBP jest centralnym bankiem państwa, bankiem emisyjnym, centralną instytucją kredytową, rozliczeniową oraz dewizową (było to powtórzenie zapisu statutu z 1982 r.). Nie zmieniono – w stosunku do 1982 r. – zasad nominacji władz: prezesa NBP powoływał sejm na wniosek prezesa Rady Ministrów, a wiceprezesów – premier na wniosek prezesa NBP.

Istotnym *novum* było wskazanie podstawowego celu NBP – miało nim być „w szczególności umacnianie pieniądza polskiego”, inicjowanie kierunków polityki pieniężno-kredytowej oraz współdziałanie w kształtowaniu i realizacji polityki gospodarczej państwa¹⁴⁸.

¹⁴² W. Baka, *Transformacja bankowości polskiej w latach 1988–1995. Studium monograficzno-porównawcze*, Warszawa 1997, s. 30.

¹⁴³ Ibidem, s. 30.

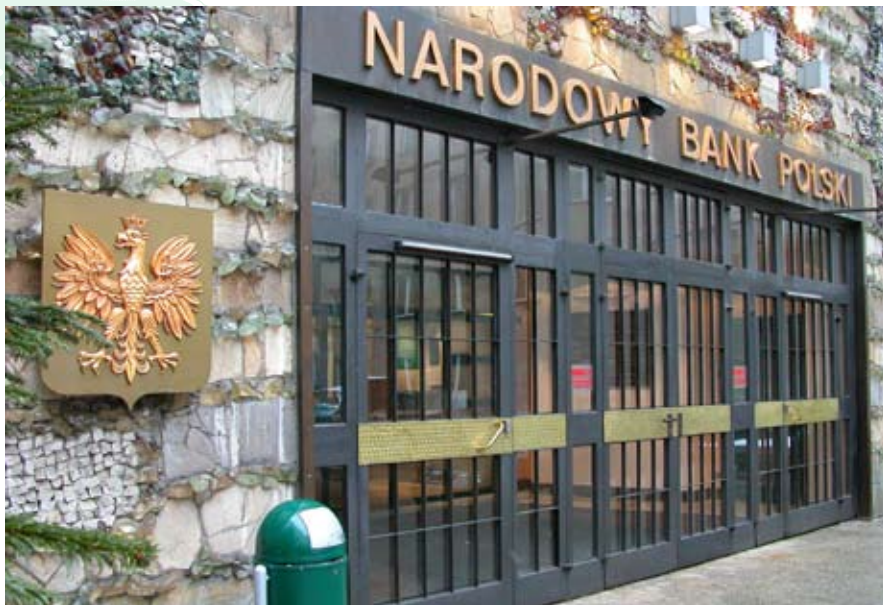
¹⁴⁴ Ustawa Prawo bankowe z 31 stycznia 1989 r., Dz.U. 1989, nr 4, poz. 21.

¹⁴⁵ P. Wyczański, *Reformy sektora bankowego a transformacja do systemu rynkowego w Polsce*, w: *Gospodarka i demokracja w Polsce. Dojrzałość i trwałość instytucji*, red. J. Kleer, A. Kondratowicz, Warszawa 2007, s. 141.

¹⁴⁶ W maju 1989 r. w Centrali NBP utworzono Departament Nadzoru Bankowego, który na początku 1990 r. przekształcono w Generalny Inspektorat Nadzoru Bankowego.

¹⁴⁷ Dz.U. 1989, nr 4, poz. 22.

¹⁴⁸ Art. 5 i 6 ustawy o NBP

Wejście do gmachu NBP przy ul. Świętokrzyskiej w Warszawie, widok współczesny

W gestii NBP znalazły się zasadnicze dla banku centralnego rodzaje czynności: emisja, kształtowanie polityki pieniężnej, spełnianie funkcji banku banków i banku państwa¹⁴⁹. Jako bankowi emisyjnemu powierzono mu emisję biletów złotych oraz uprawnienia w zakresie regulowania obiegu pieniężnego. Istotny był zapis dotyczący prawa NBP do nabywania skarbowych papierów wartościowych; kwestia innych form kredytowania przez NBP rządu nie została uregulowana. Postulat zaniechania finansowania deficytu budżetowego emisją pustego pieniądza zawierały założenia polityki pieniężnej przygotowywane przez NBP i przedstawiane przez prezesa NBP Radzie Ministrów (która określała swoje stanowisko), a następnie sejmowi (wraz ze stanowiskiem rządu). Szczegółowe zasady polityki pieniężnej uchwałali sejm wraz z ustawą budżetową¹⁵⁰. W zakresie polityki walutowej i dewizowej NBP miał współdziałać z rządem. W sprawach walutowych decydujący głos miał rząd. W jego kompetencji pozostawiono zasady ustalania i stosowania podstawowego kursu walutowego, określanego przez prezesa NBP w porozumieniu z ministrem finansów i współpracy gospodarczej z zagranicą. NBP był też administratorem państwowej rezerwy dewizowej. Rząd miał prawo badania i zatwierdzania bilansu NBP.

Jako bank banków NBP miał określać zasady ich refinansowania, kształtować politykę stóp procentowych oraz rezerw obowiązkowych. Ważny był też zapis ustawy nakładający na NBP odpowiedzialność za „właściwe funkcjonowanie i rozwój systemu bankowego” (art. 6, ust. 2).

Jako bank państwa NBP miał współdziałać w kształtowaniu polityki gospodarczej państwa. Do jego zadań należało ponadto opiniowanie projektu ustawy budżetowej

¹⁴⁹ H. Gronkiewicz-Waltz, *Bank centralny – od gospodarki planowej do rynkowej. Zagadnienia administracyjno-prawne*, Warszawa 1992, s. 24.

¹⁵⁰ R. Kaszubski, *Ewolucja polskiej bankowości*, op.cit., s. 65.

i bilansu płatniczego, zdefiniowane ustawą obowiązki z zakresu polityki walutowej i dewizowej, opracowywanie bilansu płatniczego, prowadzenie obsługi kasowo-rozliczeniowej jednostek budżetu centralnego, realizowanie interesów państwa oraz reprezentowanie go w międzynarodowych instytucjach finansowych¹⁵¹.

Po kilku latach okazało się, że część regulacji wymaga nowelizacji dostosowującej status banku centralnego i zakres jego funkcji do dynamicznie zmieniającej się sytuacji. Zmian dokonano w 1992 r.¹⁵² Wprowadzono zapisy wzmacniające niezależność NBP. Dotyczyły one kadencyjności prezesa NBP (6 lat); powoływał go sejm na wniosek prezydenta; precyzyjnie określono warunki jego odwołania. Poszerzono kompetencje banku centralnego w zakresie regulacji systemu bankowego, wyposażając go w narzędzia pozwalające na wzmocnienie jego stabilności (licencjonowanie banków, normy ostrożnościowe, kontrola przepływów kapitałowych) oraz umożliwiające zwiększenie skuteczności polityki pieniężnej¹⁵³.

Priorytetowym celem polityki pieniężnej NBP realizowanym po 1989 r. było systematyczne obniżanie inflacji. Cel ten realizowano w zmieniającym się otoczeniu gospodarczym i instytucjonalnym, krajowym i międzynarodowym, wymuszającym dostosowywanie strategii i taktyki prowadzenia polityki monetarnej. Istotną cezurę stanowi tu 1997 r., kiedy przeprowadzono zasadnicze zmiany prawnych warunków działalności NBP¹⁵⁴. Można stwierdzić, że w pierwszym okresie dominowało podejście eklektyczne: koncentrowano się na oddziaływaniu na poziom cen przez: wpływanie na podaż pieniądza, działania na rzecz stabilizacji kursu, utrzymywanie stóp procentowych na poziomie dającym realną dodatnią stopę oprocentowania depozytów terminowych. W polityce pieniężnej NBP wykorzystywał zarówno metody ekonomiczne, jak i administracyjne; dopiero od 1993 r. zaczęły dominować instrumenty rynkowe¹⁵⁵. Od 1996 r. NBP zaczął wyznaczać – oprócz celów bezpośrednich i pośrednich – cele operacyjne prowadzonej polityki monetarnej. Celem bezpośrednim było nadal ograniczanie inflacji, pośrednim – kontrola podaży pieniądza w warunkach kroczącej dewaluacji złotego, celem operacyjnym – kontrola podaży pieniądza rezerwowego (podporządkowano jej oddziaływanie na krótkoterminowe rynkowe stopy procentowe)¹⁵⁶. Po 1997 r. politykę pieniężną oparto na strategii tzw. bezpośredniego celu inflacyjnego.

Na przełomie lat 80. i 90. NBP koncentrował się na opanowaniu bardzo wysokiej inflacji i przywróceniu równowagi pieniężnej. Realizacja tych zadań odbywała się za pomocą kontroli masy pieniądza w obiegu – tak, by była dostosowana do

¹⁵¹ H. Gronkiewicz-Waltz, *Bank centralny*, op.cit., s. 24.

¹⁵² Ustawa o Narodowym Banku Polskim, Dz.U. 1992, nr 72, poz. 360; Ustawa Prawo bankowe, Dz.U. 1992, nr 72, poz. 359.

¹⁵³ R. Kaszubski, *Ewolucja polskiej bankowości*, op.cit., s. 69. Dopuszczono możliwość kredytowania wydatków budżetu przez zakup weksli skarbowych (do 2% planowanych wydatków budżetu).

¹⁵⁴ W literaturze można spotkać bardziej szczegółowe periodyzacje działalności NBP i prowadzonej przez niego polityki monetarnej. Cezurę 1997 r. uważa się za najistotniejszą zarówno z powodu zmian warunków instytucjonalnych, jak i celów polityki pieniężnej. Por. R. Kokoszczyński, *Współczesna polityka pieniężna w Polsce*, Warszawa 2004, s. 22–223; G. Wójtowicz, *Narodowy Bank Polski w okresie transformacji*, w: *Bankowość centralna od A do Z*, red. R. Kokoszczyński, B. Pietrzak, Warszawa 2007, s. 128.

¹⁵⁵ R. Kokoszczyński, *Współczesna polityka pieniężna*, op.cit., s. 217, 219, 224.

¹⁵⁶ M. Sobol, *Polityka pieniężna Narodowego Banku Polskiego w drodze do Euro*, Warszawa 2008, s. 106.

realnego wzrostu produktu krajowego brutto z uwzględnieniem dynamiki cen¹⁵⁷. Kolejnym zadaniem NBP było współdziałanie z rządem w zakresie stabilizacji kursu walutowego (uznano ją za pośredni cel inflacyjny). W 1989 r. wprowadzono ograniczoną wymienialność złotego i system jednolitego kursu walutowego (w 1990 r. dolar był utrzymywany na stałym poziomie 9500 zł jako „kotwica antyinflacyjna”), dokonano liberalizacji obrotu dewizowego¹⁵⁸. Urealniono też stopy procentowe, kładąc szczególny nacisk na ochronę realnej wartości oszczędności przed skutkami inflacji.

Tabela 7. Stopy procentowe w latach 1985–1990 (w stosunku rocznym)

Wyszczególnienie	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Kredyt refinansowy NBP	4,0	4,0	4,0	6,0	61,3	103,8
Średnia stopa kredytowa	6,2	6,3	6,7	10,5	49,4	66,7

Źródło: *Finanse 1985–1990*, Warszawa 1992, s. XVI–XVII.

Podstawowym dokumentem określającym najważniejsze parametry polityki pieniężnej były założenia polityki pieniężnej na dany rok kalendarzowy. NBP przedkładał ich projekt rządowi i sejmowi, które miały wpływ na ich ostateczny kształt. Wpływ NBP na określanie celu finalnego w postaci rocznej inflacji był symboliczny; był on *de facto* wskazywany przez ministra finansów w projekcie ustawy budżetowej¹⁵⁹. Okazywało się, że wpływ czynników politycznych na politykę pieniężną NBP był duży, a niezależność NBP w praktyce niewielka¹⁶⁰.

Na początku procesu transformacji NBP dysponował *de facto* dwoma instrumentami polityki pieniężnej: kredytami refinansowymi oraz rezerwą obowiązkową¹⁶¹. Kredyt refinansowy był podstawowym źródłem zasilania banków w pieniądź (w 1989 r. bezpośrednie refinansowanie banków przez NBP było bardzo wysokie, obejmowało 65% kredytu udzielanego podmiotom gospodarczym), a jego oprocentowanie stanowiło dla banków istotny punkt odniesienia. Duży udział kredytu refinansowego w pasywach banków niekorzystnie wpływał na kształtowanie się konkurencji międzybankowej, osłabiał dążenia do pozyskania depozytów od ludności i przedsiębiorstw oraz ograniczał zakres rynkowej alokacji kredytu¹⁶². Na przełomie 1989 i 1990 r. NBP podjął działania mające na celu przebudowę systemu i metod refinansowania banków¹⁶³. Dokonano konwersji kredytu refinansowego i odstąpiono od bezpośredniego udzielania go bankom; aby ułatwić rozwiązywanie przejściowych problemów z płynnością, wprowadzono kredyt lombardowy udzielany

¹⁵⁷ A. Wójtowicz, G. Wójtowicz, *Historia monetarna*, op.cit., s. 205–209; M. Sobol, *Polityka pieniężna*, op.cit., s. 105–106.

¹⁵⁸ Ustawa Prawo dewizowe została uchwalona już w lutym 1989 r. (Dz.U. nr 6, poz. 33), zmieniona w grudniu 1989 r. (Dz.U. 74, poz. 441).

¹⁵⁹ P. Szpunar, *Polityka pieniężna. Cele i warunki skuteczności*, Warszawa 2000, s. 213.

¹⁶⁰ R. Kaszubski, *Ewolucja polskiej bankowości*, op.cit., s. 65.

¹⁶¹ Z. Polański, B. Pietrzak, B. Woźniak, *System finansowy w Polsce*, Warszawa 2004, s. 150.

¹⁶² P. Wyczański, M. Gołajewska, *Polski system bankowy 1990–1994*, Warszawa 1995, s. 39 i nast.

¹⁶³ Ustawa z 28 grudnia 1989 r. o uporządkowaniu stosunków kredytowych (Dz.U. nr 74, poz. 440) zlikwidowała większość tytułów do preferencyjnych kredytów i ulg w oprocentowaniu.

bankom pod zastaw państwowych papierów wartościowych (w 1990 r. banki z niego nie skorzystały). Wprowadzono też kredyt redyskontowy – zakładano, że w przyszłości stanie się on podstawową formą kredytowania gospodarki przez NBP. W ten sposób miejsce kredytu refinansowego zaczęły zajmować kredyt lombardowy i redyskontowy, a ich oprocentowanie stało się jednym z instrumentów regulacji rynku pieniężnego. O rynkowym charakterze kredytu lombardowego i redyskontowego można mówić jednak dopiero od lat 1993–1994¹⁶⁴.

Utrzymująca się duża nadpłynność sektora bankowego i trudności ze zmniejszaniem inflacji za pomocą narzędzi ekonomicznych, zwłaszcza ograniczone możliwości ich wykorzystania i niedostateczna skuteczność, skłoniły NBP do wykorzystania narzędzi administracyjnych. Wprowadzono tzw. pułapy kredytowe, określające górną granicę akcji kredytowej banków. Do 1992 r. NBP uciekał się też do administracyjnego narzucania bankom wysokości ich stóp procentowych¹⁶⁵.

Kolejnym instrumentem stosowanym od 1989 r. była stopa rezerw obowiązkowych. Dążąc do utrzymywania podaży pieniądza w określonych granicach, NBP dokonywał częstych podwyżek stopy aż do maksymalnej ustawowej granicy (30%). Potem starano się zmniejszyć częstotliwość zmian (tabela 8), ponieważ wpływało to negatywnie na działalność banków. W 1994 r. zmienione zostały zasady naliczania rezerw, dopuszczono ich wykorzystywanie do bieżących rozliczeń pieniężnych, nastąpiła też konsolidacja środków zgromadzonych przez banki w NBP. Przyczyniło się to do zmniejszania trudności płatniczych banków, związanych z regulowaniem zobowiązań w rozliczeniach międzybankowych, oraz wpłynęło na poprawę płynności systemu bankowego¹⁶⁶.

Budowa dwupoziomowego systemu bankowego umożliwiła utworzenie międzybankowego rynku pieniężnego – instytucji koniecznej do prowadzenia polityki pieniężnej metodami rynkowymi. Jako jego pierwszy segment pojawił się rynek depozytów międzybankowych¹⁶⁷. Dla dalszego rozwoju rynku pieniężnego konieczne było usprawnienie zawierania krótkoterminowych transakcji oraz rozliczeń między bankami przez konsolidację ich rachunków. Budowę rynku międzybankowego zakończono w 1995 r.; jego sprawne funkcjonowanie stało się możliwe dzięki powołaniu w 1992 r. Krajowej Izby Rozliczeniowej¹⁶⁸.

W lipcu 1990 r. NBP zaczął stosować operacje (przypominające operacje otwartego rynku) polegające na cotygodniowej aukcyjnej sprzedaży (skupie) krótkoterminowych weksli (bonów pieniężnych NBP). Pojawienie się w 1991 r. deficytu budżetowego zmusiło rząd do wprowadzania nowych instrumentów jego finansowania (bony skarbowe), nabywanych przez banki komercyjne i sektor niefinansowy. Umożliwiło to zastosowanie przez bank centralny w 1992 r. – początkowo na niewielką skalę – klasycznych instrumentów oddziaływania na płynność finansową banków komercyjnych – operacji otwartego rynku. W grudniu 1992 r. prezes NBP wydał

¹⁶⁴ R. Kokoszczyński, *Współczesna polityka pieniężna*, op.cit., s. 216. W pierwszych latach w strukturze kredytów NBP dominował kredyt refinansowy; kwoty kredytu lombardowego wzrosły w drugiej połowie dekady, kwoty kredytu redyskontowego pozostały w sumie stabilne.

¹⁶⁵ Określany był minimalny poziom oprocentowania depozytów i maksymalny poziom oprocentowania kredytów. H. Gronkiewicz-Waltz, *Bank centralny*, op.cit., s. 110–111; P. Wyczański, M. Gołajewska, *Polski system*, op.cit., s. 53 i nast.

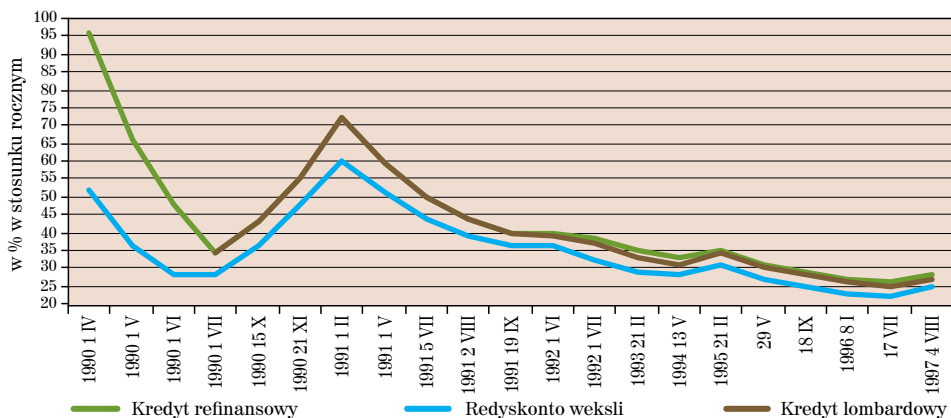
¹⁶⁶ R. Kokoszczyński, *Współczesna polityka pieniężna*, op.cit., s. 213–214.

¹⁶⁷ Pierwszą tego rodzaju transakcję przeprowadzono w marcu 1989 r. Por. R. Kokoszczyński, *Współczesna polityka pieniężna*, op.cit., s. 213.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 214.

stosowne zarządzanie regulujące zasady ich stosowania¹⁶⁹. W 1993 r. powołano Komitet Koordynacji Operacji Otwartego Rynku; operacje te zaczęły być coraz ważniejszym narzędziem ograniczania płynności banków i – co za tym idzie – kreacji pieniądza oraz stopy inflacji, a od 1994 r. także kontroli rynkowych stóp procentowych.

Wykres 8. Stopy NBP w latach 1990–1997

Uwaga: w styczniu 1990 r. stopa refinansowa wynosiła 432% w stosunku rocznym, a redyskontowa – 196%, w lutym odpowiednio 240% i 96%, w marcu – 120% i 64%.

Źródło: *Biuletyn Informacyjny NBP 1991*, Warszawa 1992, tabl. 1; *Biuletyn Informacyjny NBP 1992*, Warszawa 1994, s. 63–64; *Raport Roczny NBP 1994*, Warszawa 1995, s. 93; *Raport Roczny NBP 1996*, Warszawa 1997, s. 111; *Instrumenty banku centralnego 1993–2008*, www.nbp.pl/statystyka/Instrumenty/Instrumenty.

Tabela 8. Stopa rezerw obowiązkowych w latach 1989–1997 (w %)

Wkłady	1990													
	1 III 1989	1 III	1 IV	1 VIII	15 X	1 XII	1 X 1991	1 V 1992	1 IX 1992	31 X 1994	31 III 1995	30 VI 1996	28 II 1997	31 V 1997
Bieżące	15	9	15	30	30	30	30	25	23	20	20	17	20	29
Oszczędnościowe	10	9	15	17	20	30	25	-	-	-	-	-	-	-
Terminowe	5	9	15	7	8	10	10	10	10	10	9	9	9	11

Uwaga: wyższy poziom stopy rezerw obowiązkowych od wkładów bieżących w porównaniu ze stopą rezerw obowiązkowych od wkładów terminowych miał skłaniać banki do pozyskiwania depozytów terminowych i stopniowego zwiększania ich udziału w ogólnych kwotach depozytów.

Źródło: *Biuletyny Informacyjne NBP i Raporty Roczne NBP*.

¹⁶⁹ Zarządzenie prezesa NBP z grudnia 1992 r. w sprawie *Regulaminu aukcyjnego obrotu papierami wartościowymi między NBP a bankami*. Operacje otwartego rynku polegały na zakupie (sprzedaży) przez bank centralny krótkoterminowych skarbowych papierów wartościowych. Miały charakter warunkowy i krótkoterminowy (bony skarbowe były kupowane bądź sprzedawane bankom na okres od 2 do 14 dni, a następnie dokonywana była operacja odwrotna). *Prawo Bankowe. Ustawa o Narodowym Banku Polskim. Przepisy zwiqzkowe*, Lublin 1993, s. 126 i nast.

W analizowanym okresie zasadniczo zmieniła się polityka kursowa. Od 1991 r. jej głównymi – konkurencyjnymi – celami były: utrzymanie wzrostu rezerw dewizowych na bezpiecznym poziomie, stymulowanie zdolności eksportowych gospodarki oraz ograniczanie możliwości inflacyjnego wpływu dewaluacji na gospodarkę. W maju 1991 r. dokonano dewaluacji złotego (z 9500 zł za USD do 11 100 zł za USD); jego kurs usztywniono wobec koszyka pięciu walut¹⁷⁰. W październiku 1991 r. wprowadzono system pełzającej (codziennej) dewaluacji kursu centralnego NBP wobec koszyka walut; złoty był dewaluowany stosownie do tempa inflacji¹⁷¹. Pogorszenie sytuacji w polskim handlu zagranicznym spowodowało podjęcie w lutym 1992 r. decyzji o ponownej skokowej dewaluacji złotego (o 12%). Ponadto w styczniu 1992 r. banki komercyjne uzyskały możliwość swobodnego (choć z pewnymi ograniczeniami) ustalania kursu złotego w zawieranych przez siebie transakcjach dewizowych¹⁷². Regulacje te miały służyć powstaniu międzybankowego rynku walutowego.

By zwiększyć skuteczność i elastyczność polityki antyinflacyjnej, w połowie lat 90. wprowadzono zmiany polityki kursowej, możliwe dzięki wysokiemu przyrostowi rezerw dewizowych NBP¹⁷³. W warunkach stałej aprecjacji złotego¹⁷⁴ jesienią 1994 r. podjęto decyzję o obniżeniu tempa miesięcznej dewaluacji kursu centralnego (do 1,2%), a wiosną 1995 r. o poszerzeniu różnicy między kursem kupna i sprzedaży walut przez NBP (z 1% do 4%) oraz pasma odchyłeń międzybankowego kursu złotego od kursu banku centralnego (do 7%)¹⁷⁵. Na przełomie 1995 i 1996 r. dokonano rewaluacji kursu centralnego (o 6%) i obniżono tempo jego dewaluacji do 1% miesięcznie. System pełzającego pasma (jednoprocentowa stopa dewaluacji z pasmem odchyłeń $\pm 7\%$) obowiązywał do 1997 r.¹⁷⁶ Przyjęty mechanizm dodatkowo wzmacniano przez częste interwencje NBP na międzybankowym rynku dewizowym w sytuacjach nadmiernej aprecjacji rynkowego kursu złotego. Polityka kursowa była podporządkowana nie tyle przeciwdziałaniu inflacji, ile ograniczaniu tempa narastania deficytu w obrotach bieżących i miała na celu poprawę efektywności eksportu i pogorszenie opłacalności importu¹⁷⁷.

Do istotnych zadań NBP w analizowanym okresie należała także kontrola prawidłowego funkcjonowania systemu bankowego, realizowana przez nadzór

¹⁷⁰ Złoty przed denominacją 1995 r. Struktura koszyka zależała od roli walut w polskim handlu zagranicznym: 45% udziału miał dolar USA, 35% niemiecka marka, 10% funt brytyjski, po 5% frank francuski i frank szwajcarski.

¹⁷¹ NBP ogłaszał tempo dewaluacji w skali miesięcznej. Starano się, by była ona bliska 1,8%. Miesięczne tempo dewaluacji miało kompensować część różnicy między inflacją w Polsce i u głównych partnerów handlowych. Por. R. Kokoszczyński, *Współczesna polityka pieniężna*, op.cit., s. 229.

¹⁷² Dienne kursy kupna i sprzedaży stosowane przez banki nie mogły odchyłać się od średniego dziennego kursu NBP więcej niż o 2%. *Biuletyn Informacyjny NBP 1992*, op.cit., s. 30.

¹⁷³ Wzrost rezerw dewizowych obserwowano od 1994 r. Wiązał się z napływem kapitału zagranicznego w postaci inwestycji bezpośrednich i portfelowych. Od 1995 r. NBP organizował tzw. sesje fixingowe, na których dokonywał zakupów (sprzedaży) walut, w rezultacie czego odnotowano znaczny wzrost wartości złotego. Kurs walutowy ustalał odtąd NBP i był on stosowany w transakcjach z bankami komercyjnymi. Ponadto występująca nadwyżka płynności na rynku międzybankowym zmuszała NBP do jej absorbowania przez sprzedaż własnych bonów pieniężnych. Na rynku walutowym występowała tendencja do aprecjacji złotego w stosunku do głównych walut.

¹⁷⁴ Aprecjacje (deprecjacje) złotego ujmowano jako realne zmiany kursu liczone według metodologii MFW. Mimo dewaluacji, do 1998 r. przeważała tendencja aprecjacyjna – złoty się wzmacniał. Zmiany kursu podaje G. Wójtowicz, *Narodowy Bank Polski w okresie transformacji*, w: *Bankowość centralna od A do Z*, op.cit., s. 144.

¹⁷⁵ *Biuletyn Informacyjny NBP 1994*, Warszawa 1995, s. 27–28.

¹⁷⁶ *Raport Roczny NBP 1997*, Warszawa 1998, s. 19–20.

¹⁷⁷ *Ibidem*, s. 19–20.

bankowy oraz politykę licencyjną. Początkowo nadzór był „miękki” (stosowano zalecenia, opracowywano procedury, normy itd.), a polityka licencyjna liberalna – miała sprzyjać powstawaniu nowych podmiotów i rozwojowi konkurencji na rynku usług bankowych. W latach 1989–1992 wydano 72 pozytywne decyzje o utworzeniu banków z kapitałem polskim i 9 banków z kapitałem zagranicznym¹⁷⁸. W systemie bankowym w krótkim okresie pojawiło się wiele nowych podmiotów (tabela 9).

Tabela 9. Banki komercyjne w 1990 i 1992 r. Stan na koniec roku

Wyszczególnienie	1990	1992 ^a
Banki państwowe	11	2
Bank państwowo-spółdzielczy (Bank Gospodarki Żywnościowej)	1	1
Banki w formie spółek akcyjnych	46	76
Banki w formie spółek akcyjnych z udziałem kapitału zagranicznego	3	8

^a Działające lub będące w stadium organizacji.

Źródło: A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Pieniądz i banki 1945 2000*, w: *Historia Polski w liczbach*, t. II, *Gospodarka*, op.cit., s. 584; *Biuletyn Informacyjny NBP 1992*, s. 23.

W niedługim czasie okazało się, że wiele z nich nie radzi sobie w początkowym okresie reform gospodarczych. Problem „trudnych kredytów” pojawił się też w bankach państwowych. Sytuacja wymagała rewizji Prawa bankowego i zaostrzenia polityki licencyjnej NBP. W 1992 r. kompetencje NBP zostały wzmocnione, prezes NBP zyskał instrumenty rzeczywistego oddziaływania na banki komercyjne, podniesiono wymogi kapitałowe wobec nowych banków, zaostrzono nadzór bankowy¹⁷⁹. NBP musiał się też podjąć – we współpracy z Ministerstwem Finansów – trudnego procesu sanowania polskiej bankowości. Trwał on kilka lat, dotyczył banków komercyjnych i spółdzielczych. Przyjęto w tym okresie wiele nowych regulacji ostrożnościowych (wprowadzono normy dopuszczalnego ryzyka walutowego w działalności banków, tworzenie rezerw na aktywa obciążone ryzykiem). NBP udzielał wsparcia finansowego w postaci kredytów bądź zwolnień środków rezerwy obowiązkowej, wspomagał też proces przejmowania słabszych banków przez silniejsze oraz prowadzoną restrukturyzację¹⁸⁰. W 1995 r. weszła w życie ustawa o Bankowym Funduszu Gwarancyjnym, który przejął odpowiedzialność za depozyty klientów banków oraz obowiązek finansowania działań naprawczych banków. Do NBP należało opiniowanie wniosków kierowanych przez banki do BFG¹⁸¹.

Działania podjęte w latach 1991–1995 pozwoliły uchronić system bankowy przed głębokim kryzysem. Przyjęte regulacje i zdobyte doświadczenia przyczyniły

¹⁷⁸ *Biuletyn Informacyjny NBP 1992*, op.cit., s. 22.

¹⁷⁹ Nowelizacja ustaw bankowych została przeprowadzona w lutym i maju 1992 r. Wzmocnione zostały uprawnienia nadzoru bankowego, uściślono zasady tworzenia nowych banków, normy koncentracji kredytów i innych wierzycielności bankowych, normy przezroczności bankowej. Określono uprawnienia prezesa NBP w zakresie ustalania ogólnych warunków otwierania i prowadzenia rachunków bankowych. Zaostrzono wymagania przy wydawaniu decyzji o utworzeniu nowych banków, dotyczące zwłaszcza wysokości kapitału własnego banku, dokumentowania źródła jego pochodzenia, wiarygodności założycieli. *Biuletyn Informacyjny NBP 1992*, op.cit., s. 22.

¹⁸⁰ W latach 1991–1997 procesy naprawcze pomyślnie zakończyło 17 banków w formie spółek akcyjnych, w 14 bankach były one kontynuowane. W grupie banków spółdzielczych procesy naprawcze dotyczyły niemal 300 podmiotów. *Raport Roczny NBP 1997*, op.cit., s. 27.

¹⁸¹ *Raport Roczny NBP 1997*, op.cit., s. 26–27.

20 tys. zł, emisja z 1989 r.

1 mln zł, emisja z 1993 r.

2 mln zł, emisja z 1989 r.

się do stworzenia efektywnego nadzoru bankowego i stabilnego systemu bankowego. Towarzyszyły temu działania na rzecz budowy infrastruktury informacyjnej i informatycznej, nowych zasad księgowości, systemu rozrachunków międzybankowych itd.

Skuteczność polityki pieniężnej NBP w analizowanym okresie była ograniczona, zwłaszcza w początkowej fazie transformacji, przy czym dotyczyło to przede wszystkim realizacji celu w postaci kontroli podaży pieniądza (tabela 10). Także faktyczna stopa inflacji była wyższa od zakładanej, choć różnice z upływem lat malały.

Tabela 10. Planowana oraz rzeczywista inflacja i podaż pieniądza w latach 1990–1997

Lata	Inflacja (w %)		Przyrost podaży pieniądza (w mld zł)	
	złożona	faktyczna	złożony	faktyczny
1990	95,0	249,3	4,1	10,3
1991	32,0	60,4	8,5	9,0
1992	36,9	44,3	12,7	15,0
1993	32,2	37,6	15,0	14,8
1994	23,0	29,5	15,5–16,9	21,4
1995	17,0	21,6	17,1	26,9
1996	17,0	18,5	23,0	30,5
1997	13,0	13,2	27,4–28,6	39,8

^a W 1990 r. – pieniądz krajowy, od 1991 r. agregat M2.

Źródło: R. Kokoszcyński, *Współczesna polityka pieniężna*, op.cit., s. 232.

Na występowanie powyższych różnic miało wpływ wiele czynników¹⁸². Nie najlepsza była koordynacja polityki monetarnej oraz polityki gospodarczej i fiskalnej ustalanych przez rząd i sejm, które – zwłaszcza w początkowym okresie – narzucały ambitne cele inflacyjne. W sumie niezależność banku centralnego w zakresie wskazywania celów (czasem także stosowanych instrumentów) była ograniczona. Inną przyczyną były trudności z właściwym prognozowaniem procesów ekonomicznych i realnością przyjmowanych założeń. Wynikało to z samej dynamiki procesów transformacyjnych, ale też niedoskonałości warsztatu analitycznego. Kolejnym utrudnieniem był niski stopień rozwoju rynku i instrumentów polityki pieniężnej. Do 1993 r. nie można było stosować polityki zorientowanej na realizację bezpośrednich celów operacyjnych, gdyż do tego niezbędny był pewien minimalny stopień rozwoju rynku, pozwalający na zastosowanie właściwych narzędzi¹⁸³. Inną przyczyną były procesy gospodarcze, niezależne od polityki monetarnej banku centralnego. Dotyczyło to m.in. zmian sytuacji w dziedzinie obrotów płatniczych, na przykład wzrostu rezerw dewizowych w latach 1994–1995, spowodowanego nadwyżką w obrotach bieżących bilansu płatniczego oraz napływem kapitałów. Z kolei w 1997 r. nastąpiło istotne pogorszenie się obrotów bieżących. Na sytuację wewnętrzną wpływał też kryzys walutowy w 1996 r. na tzw. rynkach wschodzących.

Niezadowolająca skuteczność prowadzonej kontroli podaży pieniądza skłaniała NBP do rewizji jej zasad. Stało się to możliwe w połowie lat 90. w warunkach ustabilizowania kursu walutowego i wysokiego poziomu rezerw dewizowych. W polityce pieniężnej na 1996 r. wprowadzono z inicjatywy NBP nowy układ celów: celem bezpośrednim pozostawała inflacja, celem pośrednim był przyrost podaży pieniądza ogółem, a operacyjnym – przyrost podaży pieniądza rezerwowego. Istotnym *novum* było ustalenie po raz pierwszy celu operacyjnego w postaci wytycznych dotyczących przyrostu pieniądza rezerwowego, w miejsce stabilizowania krótkookresowych stóp procentowych¹⁸⁴. Zasady te zostały zaakceptowane w uchwale sejmowej w sprawie założeń polityki pieniężnej na lata 1996–1997¹⁸⁵. Jak pokazują dane w tabeli 10, w latach tych udało się zrealizować cel inflacyjny niemal w planowanej wysokości, natomiast rzeczywista podaż pieniądza znacznie przekraczała zakładane wielkości. Okazało się też, że wpływ stosowanych przez NBP narzędzi (stóp procentowych i stopy rezerwy obowiązkowej) na stopy banków komercyjnych był niezadowolający. Doprowadziło to do rewizji celów polityki pieniężnej w 1997 r.

¹⁸² Oceny polityki NBP znajdziemy niemal w każdym opracowaniu dotyczącym polityki pieniężnej czy systemu bankowego, ich analiza przekracza ramy niniejszej publikacji. Przegląd stanowisk zawierają cytowane opracowania: Baki, Gronkiewicz-Waltz, Kaszubskiego, Kokoszczyńskiego, Polańskiego, Pietrzaka i Woźniak, Sobol, Szpunara, Wójtowicza. Oceny działalności NBP w zakresie nadzoru zawierają m.in. prace W. Baki (*Transformacja bankowości*, op.cit.), L. Górala (*Nadzór bankowy*, Warszawa 1995); Z. Dobosiewicza (*Podstawy bankowości*, Warszawa 1994); A. Mikos (*Ustrojowa pozycja banku centralnego w Polsce*, Warszawa 2006). Zazwyczaj zwraca się uwagę na błędy popełnione w pierwszym okresie transformacji.

¹⁸³ Z. Polański, B. Pietrzak, B. Woźniak, *System finansowy*, op.cit., s. 149.

¹⁸⁴ *Raport Roczny NBP 1997*, op.cit., s. 13. Uzasadnieniem nowego systemu celów była mała skuteczność dotychczasowej polityki jednoczesnego oddziaływania na podaż pieniądza i stopy procentowe. M. Sobol, *Polityka pieniężna*, op.cit., s. 107.

¹⁸⁵ Sejm w uchwale w sprawie polityki pieniężnej na rok 1996 istotnie zmienił wskaźniki inflacji, podaży pieniądza ogółem i pieniądza rezerwowego. W 1997 r. sejm dokonał korekty wskazanego przez NBP przyrostu podaży pieniądza rezerwowego (NBP wskazywał wartość w przedziale 5,2–7,5 mld zł, sejm wskazał 6,6 mld zł). Por. *Raport Roczny NBP 1997*, op.cit., s. 12–13; R. Kokoszczyński, *Współczesna polityka pieniężna*, op.cit., s. 235.

Ważnym wydarzeniem była przeprowadzona w 1995 r. denominacja złotego, czyli wprowadzenie do obiegu nowych znaków pieniężnych zastępujących stare złote w stosunku 1:10 000¹⁸⁶. Według tej samej relacji przeliczono ceny, płace, wszelkie należności, zobowiązania i prawa majątkowe. NBP przeprowadził szeroką akcję informacyjną (wielu Polaków pamiętało złe doświadczenia z wymiany z 1950 r.), dzięki czemu cała skomplikowana operacja przebiegła spokojnie i bez zakłóceń.

Status, zadania i działalność NBP po 1997 r.

W połowie lat 90. coraz realniejsze stawało się wejście Polski do Unii Europejskiej. W lutym 1994 r. wszedł w życie podpisany w 1991 r. układ stowarzyszeniowy¹⁸⁷. W okresie stowarzyszenia miano stworzyć „właściwe ramy dla stopniowej integracji Polski ze Wspólnotą”; proces ten miał się zakończyć uzyskaniem przez Polskę pełnego członkostwa. W okresie przejściowym – przewidywanym na 10 lat – Polska miała wprowadzić niezbędne dostosowania umożliwiające spełnienie określonych warunków ekonomicznych i prawnych (ugruntowanie gospodarki rynkowej, spełnienie norm dotyczących m.in. swobodnego przepływu towarów, zbliżenie przepisów prawnych itp.). W kwietniu 1994 r. Polska złożyła formalny wniosek o członkostwo, rok później otrzymała wykaz wymogów dla przyszłych członków zwany Białą Księgą (opublikowano go w czerwcu 1995 r. na szczycie w Cannes).

Kilka lat wcześniej, w 1992 r. kraje Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej podpisały w Maastricht Traktat o Unii Europejskiej, który zawierał postanowienia dotyczące dalszego etapu integracji, polegającego na budowie Unii Gospodarczej i Walutowej¹⁸⁸. Uczestnictwo w UGW zostało obwarowane spełnieniem kryteriów zbieżności gospodarczej (konwergencji), które dotyczyły m.in. polityki budżetowej (zakaz finansowania przez bank centralny deficytu budżetowego oraz udzielania kredytów przedsiębiorstwom i instytucjom sektora publicznego), wysokości deficytu budżetowego i długu publicznego oraz kryteriów z zakresu polityki monetarnej (niska inflacja, niskie stopy procentowe)¹⁸⁹. Traktat przewidywał, że w przyszłej unii będzie realizowana jednolita polityka pieniężna, którą miał prowadzić Europejski System Banków Centralnych – miały go tworzyć Europejski Bank Centralny oraz narodowe banki centralne. W traktacie przyjęto, że polityka pieniężna ESBC powinna być

¹⁸⁶ Ustawę o denominacji złotego sejm uchwalił w lipcu 1994 r. (Dz.U. 1994, nr 84, poz. 386). Wykonanie operacji powierzono NBP *Biuletyn Informacyjny NBP 1994*, op.cit., s. 40–41.

¹⁸⁷ Układ stowarzyszeniowy został podpisany 16 grudnia 1991 r. Jego część handlowa w postaci tzw. umowy przejściowej weszła w życie 1 marca 1992 r., cały układ – dwa lata później (po ratyfikacji przez polski sejm w lipcu 1992 r. oraz zatwierdzeniu przez Parlament Europejski i ratyfikacji przez parlamenty państw członkowskich). Na szczycie w Kopenhadze w 1993 r. ustalono, że Polska, podobnie jak inne państwa z naszej części Europy, może zostać członkiem Unii po spełnieniu określonych wymogów. Por. L. Ciamaga, *Stowarzyszenie Polski ze Wspólnotą – szanse i zagrożenia*, w: *Unia Europejska*, red. K. Michałowska-Gorywoda, Warszawa 1997, s. 435.

¹⁸⁸ Traktat podpisały w lutym 1992 r. państwa członkowskie Unii. Stał się podstawą prawną utworzenia Unii Gospodarczej i Walutowej.

¹⁸⁹ Przyjęte kryteria fiskalne były następujące: deficyt budżetowy nie mógł przekraczać 3% PKB, dług publiczny 60% PKB. Kryteria konwergencji dotyczyły też stabilności cen, kursu walutowego, poziomu długookresowych stóp procentowych, przy czym punktem odniesienia miała być średnia dla tych kategorii w najbardziej stabilnych pod tym względem państwach Unii. A. Małecki, *Od złotego do euro*, Poznań 2005, s. 101–103.

10 zł, emisja z 1994 r.

200 zł, emisja z 1994 r.

ukierunkowana na realizację celu antyinflacyjnego, uznano też, iż warunkiem jej skuteczności będzie zapewnienie ESBC pełnej niezależności. Ze względu na to, że ESBC miały współtworzyć banki narodowe, zobowiązano kraje członkowskie do przeprowadzenia zmian w ustawodawstwie gwarantujących im odpowiednią autonomię, jeszcze przed ustanowieniem unii walutowej¹⁹⁰. Określono też etapy i kalendarz budowy UGW. W trakcie tego procesu miała następować koordynacja polityki pieniężnej i wzmocnienie współpracy banków centralnych¹⁹¹. Ustalono, że w ocenie, czy dany kraj spełnia warunki przystąpienia do UGW, będą stosowane cztery kryteria: wysoki stopień stabilności cen, niewystępowanie nadmiernego deficytu budżetu i długu publicznego, spełnienie kryterium kursu walutowego oraz legitymowanie się trwałym charakterem osiągniętej zbieżności w wyniku udziału kraju członkowskiego w mechanizmie kursowym Europejskiego Systemu Walutowego przez co najmniej dwa lata, „znajdującym odbicie w poziomie długoterminowych stóp procentowych”¹⁹².

W marcu 1998 r. Polska została zaproszona do negocjacji w sprawie pełnego członkostwa. Pierwszy etap prac (przed rozpoczęciem właściwych negocjacji) dotyczył przeglądu polskiego prawa (*screening*) pod kątem jego zgodności z prawem wspólnotowym w 29 grupach tematycznych, z których sześć dotyczyło bezpośrednio NBP¹⁹³. W październiku 1998 r. rozpoczął działalność Komitet ds. Przygotowania NBP do Integracji Europejskiej, mający czuwać nad koordynacją prac przygotowujących bank centralny do wymogów wynikających z pełnego członkostwa w Unii. Konieczne stało się też dostosowanie NBP do funkcjonowania w ramach Europejskiego Systemu Banków Centralnych. Współpracę z Europejskim Bankiem Centralnym nawiązano w lipcu 1999 r.¹⁹⁴ W latach 1998–2000 dokonano zasadniczego przeglądu polskiego prawa z punktu widzenia jego zgodności z regulacjami wspólnotowymi (oceniano, na ile dokonane zmiany są wystarczające, gdzie zaś należy je kontynuować).

Polska stała się członkiem Unii Europejskiej 1 maja 2004 r. Tym samym NBP został członkiem Europejskiego Systemu Banków Centralnych. Przystąpienie Polski do unii walutowej zostało przesunięte na przyszłe lata, przy czym nie wskazano jego daty.

W okresie stowarzyszeniowym zostały przeprowadzone zmiany zasad funkcjonowania systemu bankowego, konieczne przed uzyskaniem pełnego członkostwa¹⁹⁵. W przypadku NBP dotyczyło to udoskonalenia funkcji regulacyjnych i nadzorczych, precyzyjnego wskazania funkcji i zadań oraz wzmocnienia

¹⁹⁰ L. Oręziak, *Unia gospodarcza i walutowa*, w: *Unia Europejska*, op.cit., s. 268–277.

¹⁹¹ W 1993 r. zakończono etap budowy wspólnego rynku wewnętrznego w zakresie towarów i usług. W drugim etapie, w latach 1994–1999, kraje UE realizowały politykę gospodarczą mającą na celu spełnienie kryteriów konwergencji. W ostatnim etapie, po 1999 r., budowa unii gospodarczej i walutowej miała zostać zakończona.

¹⁹² L. Oręziak, *Unia gospodarcza i walutowa*, op.cit., s. 274; tamże szczegółowa charakterystyka kryteriów. Szerzej o ESW: L. Oręziak, *Integracja walutowa*, w: *Unia Europejska*, op.cit., s. 213–228.

¹⁹³ *Raport Roczny NBP 1998*, Warszawa 1999, s. 48. Przegląd prawa trwał od kwietnia 1998 r. do lipca 1999 r. i w przypadku NBP dotyczył następujących obszarów: Unia Gospodarcza i Walutowa, Swobodny przepływ kapitału, Swoboda świadczenia usług, Ochrona konsumentów i zdrowia, Statystyka, Finanse i budżet. *Raport Roczny NBP 1999*, Warszawa 2000, s. 50.

¹⁹⁴ *Raport Roczny NBP 1999*, op.cit., s. 50–51. Od tego czasu kontynuowana jest współpraca z EBC i bankami centralnymi UE, przygotowywane są wspólne analizy i opracowania.

¹⁹⁵ Ustawa Prawo bankowe z 29 sierpnia 1997 r., Dz.U, nr 140, poz. 939.

niezależności w zakresie prowadzenia polityki pieniężnej¹⁹⁶. Podstawowych dostosowań dokonano w 1997 r., zwieńczeniem prac stała się ustawa o NBP z 1997 r., wprowadzająca standardy unijne. Umocniono niezależność NBP, wprowadzono zakaz finansowania deficytu budżetowego, prowadzenie polityki pieniężnej powierzono kolegialnemu ciału – Radzie Polityki Pieniężnej¹⁹⁷. Zapisy o ustroju NBP znalazły się także w przyjętej w 1997 r. Konstytucji RP¹⁹⁸:

1. Centralnym bankiem państwa jest Narodowy Bank Polski. Przysługuje mu wyłączne prawo emisji pieniądza oraz ustalania i realizowania polityki pieniężnej. Narodowy Bank Polski odpowiada za wartość polskiego pieniądza.
2. Organami Narodowego Banku Polskiego są: Prezes Narodowego Banku Polskiego, Rada Polityki Pieniężnej oraz Zarząd Narodowego Banku Polskiego.
3. Prezes Narodowego Banku Polskiego jest powoływany przez Sejm na wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej, na 6 lat.
4. Prezes Narodowego Banku Polskiego nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.
5. W skład Rady Polityki Pieniężnej wchodzi Prezes Narodowego Banku Polskiego jako przewodniczący oraz osoby wyróżniające się wiedzą z zakresu finansów powoływane na 6 lat, w równej liczbie przez Prezydenta Rzeczypospolitej, Sejm i Senat.
6. Rada Polityki Pieniężnej ustala corocznie założenia polityki pieniężnej i przedkłada je do wiadomości Sejmowi równocześnie z przedłożeniem przez Radę Ministrów projektu ustawy budżetowej. Rada Polityki Pieniężnej, w ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego, składa Sejmowi sprawozdanie z wykonania założeń polityki pieniężnej.
7. Organizację i zasady działania Narodowego Banku Polskiego oraz szczegółowe zasady powoływania i odwoływania jego organów określa ustawa.

Statutowym celem NBP stało się „utrzymanie stabilnego poziomu cen przy jednoczesnym wspieraniu polityki gospodarczej rządu, o ile nie ogranicza to podstawowego celu NBP”. Ustawa potwierdzała prawa NBP do wyłącznej emisji pieniądza gotówkowego, przekazując mu wszystkie czynności z tym związane (od ustalania wzorów banknotów po określanie wielkości emisji). Powierzała NBP prawo do kształtowania polityki pieniężnej i wskazywała

¹⁹⁶ Wcześniej autonomia NBP była budowana stopniowo i opierała się na mechanizmie powoływania i odwoływania władz oraz zapisach statutowych określających cele NBP. W praktyce pojawiały się próby ograniczenia niezależności, m.in. przez praktykę narzucania finansowania wydatków publicznych (w ustawach budżetowych) czy wywieranie presji, by decyzje były podejmowane zgodnie z oczekiwaniami rządu. Szerzej o niezależności NBP: R. Huterski, *Niezależność banku centralnego*, Toruń 2000.

¹⁹⁷ Ustawa o Narodowym Banku Polskim z 29 sierpnia 1997 r., Dz.U., nr 140, poz. 938.

¹⁹⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., art. 227.

narzędzia, którymi mógł się posługiwać (rozdział 6): gromadzenie rezerw obowiązkowych banków, ograniczanie wielkości udzielanych przez banki kredytów (pułapy kredytowe), utrzymywanie w NBP depozytu zagranicznych środków, udzielanie bankom kredytu refinansowego (na wskazane cele), kredytu redyskontowego (wekslowego) i lombardowego (pod zastaw papierów wartościowych), emisja i sprzedaż papierów wartościowych oraz skarbowych papierów wartościowych w operacjach otwartego rynku. Do kompetencji NBP należało wskazywanie stopy dyskontowej i redyskontowej weksli, stopy oprocentowania kredytu refinansowego i lombardowego. Zestaw narzędzi, w które został wyposażony bank centralny, był więc bogaty, a korzystanie z nich zależało od bieżącej sytuacji makroekonomicznej i oczekiwanej skuteczności danego posunięcia. NBP miał opracowywać i realizować strategie (założenia) polityki pieniężnej¹⁹⁹.

Nowym ciałem odpowiedzialnym za prowadzenie polityki pieniężnej stała się Rada Polityki Pieniężnej, której powierzono zasadnicze decyzje w tym zakresie. Do 1997 r. pozostawały one w gestii prezesa NBP (w praktyce zapadały po pozytywnym zaopiniowaniu przez Zarząd NBP). Takie rozwiązanie wywoływało krytykę, w której odwoływano się do procedur sprawowania władzy w państwie demokratycznym i odpowiedzialności za podejmowane decyzje („przed Bogiem i historią”)²⁰⁰. Rozwiązaniem, które godziło wymogi niezależności i demokratycznej kontroli, było powierzenie polityki pieniężnej ciału kolegialnemu.

Prezesi Narodowego Banku Polskiego po 1989 r.

Zdzisław Pakuła	13.07.1988–11.09.1989
Władysław Baka	12.09.1989–24.01.1991
Grzegorz Wójtowicz	25.01.1991–31.08.1991
Andrzej Topiński (p.o. prezesa)	10.08.1991–4.03.1992
Hanna Gronkiewicz-Waltz	5.03.1992–19.02.1998 19.02.1998–31.12.2000
Leszek Bałcerowicz	10.01.2001–10.01.2007
Sławomir Skrzypek	10.01.2007–†10.04.2010
Piotr Wiesiołek (wykonujący obowiązki prezesa)	10.04.2010–10.06.2010
Marek Belka	od 11.06.2010

Źródło: Narodowy Bank Polski.

¹⁹⁹ M. Brzoza-Brzezina, M. Józefowska, *Bank centralny – Narodowy Bank Polski*, w: *Bankowość na świecie i w Polsce. Stan obecny i tendencje rozwojowe*, red. L. Oreziak i B. Pietrzak, Warszawa 2001, s. 194–206.

²⁰⁰ W przeszłości zdarzało się, że decyzje prezesa NBP wywoływały krytykę, zwłaszcza w zakresie polityki stóp procentowych.

W skład Rady Polityki Pieniężnej wchodzi Prezes NBP, który jest jej przewodniczącym, oraz dziewięciu członków. Do jej kompetencji należy ustalanie stóp procentowych NBP, zasad i stopy rezerwy obowiązkowej banków, opracowywanie corocznych założeń polityki pieniężnej i przedkładanie ich „do wiadomości” sejmowi (wraz z przedłożeniem przez rząd projektu ustawy budżetowej). Rada składa też sejmowi sprawozdanie z wykonania założeń polityki pieniężnej²⁰¹.

W myśl Traktatu z Maastricht zasadniczym celem narodowych banków centralnych stało się zapewnienie niskiego poziomu cen. Realizacji tego celu została podporządkowana polityka pieniężna NBP. Od 1999 r. opiera się na strategii tzw. bezpośredniego celu inflacyjnego (BCI)²⁰². Od tego czasu zmiany podaży pieniądza przestały być celem polityki pieniężnej (NBP wyznaczał je jako wielkość referencyjną)²⁰³. Do najważniejszych przyczyn przyjęcia nowej strategii (stosowanej przez inne banki centralne) należało przekonanie o jej skuteczności w dokończeniu procesu dezinflacji oraz narastająca niestabilność relacji wiążących zmiany podaży pieniądza z poziomem cen.

Nowa strategia polityki pieniężnej znalazła odzwierciedlenie w założeniach polityki pieniężnej określonych przez RPP w dokumencie *Średniookresowa strategia polityki pieniężnej na lata 1999–2003*, przyjętym jesienią 1998 r. Jako średniookresowy cel polityki pieniężnej przyjęto obniżenie stopy inflacji do poziomu poniżej 4% w 2003 r.²⁰⁴

W lutym 2003 r. RPP przyjęła *Strategię polityki pieniężnej po 2003 r.*, w której potwierdzono adekwatność stosowania polityki BCI także po zakończeniu procesu dezinflacji. Cel inflacyjny mieścił się w przedziale $2,5\% \pm 1$ pkt proc. (podtrzymano go w założeniach polityki pieniężnej przyjmowanych w kolejnych latach)²⁰⁵.

Realizując przyjęte strategie, NBP posługiwał się stosowanymi wcześniej narzędziami polityki pieniężnej. Były to głównie stopy procentowe, które zmieniano stosownie do celu inflacyjnego oraz bieżącej sytuacji gospodarczej i monetarnej (wykres 9). Realizację celu inflacyjnego osiągnięto dopiero w 2001 r.; wcześniej rzeczywista stopa inflacji była wyższa od planowanej. Prowadzona polityka dezinflacji pociągała jednak koszty w postaci spowolnienia gospodarczego w latach 2001–2002 oraz osłabienia działalności inwestycyjnej²⁰⁶. Pogorszenie sytuacji gospodarczej przyniosło rewizję polityki NBP, tym bardziej że nastąpił silny spadek stopy inflacji. Polityka NBP została nieco zliberalizowana, stopy procentowe były stopniowo redukowane. Ponownie podwyższono je w 2004 r. w warunkach rosnącej presji inflacyjnej; po obniżeniu inflacji powrócono do redukcji stóp. Wraz ze stabilizacją rynkową i obniżaniem stóp NBP spadały też stopy banków (tabela 12).

²⁰¹ Rada ukonstytuowała się 17 lutego 1998 r. *Raport Roczny NBP 1998*, op.cit., s. 15.

²⁰² Cel inflacyjny dla 1998 r. wynosił 9,5%, od 1999 r. ustalano go na każdy rok przedziałowo. Cel inflacyjny ustalano na podstawie wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych (CPI), liczonego grudzień do grudnia.

²⁰³ M. Brzoza-Brzezina, M. Józefowska, *Bank centralny – Narodowy Bank Polski, w: Bankowość na świecie*, op.cit., s. 205–206.

²⁰⁴ *Raport Roczny NBP 1998*, Warszawa 1989, s. 20–21. *Średniookresowa strategia polityki pieniężnej na lata 1999–2003*, www.nbp.pl/Publikacje/o_polityce_pienieznej/średniookresowa_strategia/strategia_1999-2003.pdf.

²⁰⁵ Informacje o celach inflacyjnych i ich realizacji zawierają *Raporty o inflacji z lat 1998–2007 oraz Sprawozdania z wykonania założeń polityki pieniężnej*, www.nbp.pl/publikacje/o_polityce_pienieznej/.

²⁰⁶ W latach 1998–2000 stopa wzrostu PKB wynosiła 4–5%, w latach 2001–2002 przekraczała 1%. W następnych latach roczna stopa wzrostu PKB była następująca: 2003 r. – 3,9%, 2004 – 5,3%, 2005 – 3,6%, 2006 – 6,2%, 2007 – 6,6%. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2008*, op.cit., s. 460.

Tabela 11. Bezpośredni cel inflacyjny a inflacja faktyczna w latach 1998–2007 (w %)

Lata	Bezpośredni cel inflacyjny	Inflacja faktyczna ^a
1998	9,5	8,6
1999	8,0–8,5 (zmieniony w trakcie roku na 6,6–7,8)	9,8
2000	5,4–6,8	8,5
2001	6,0–8,0	3,6
2002	5,0 ± 1 pkt proc. (zmieniony w ciągu roku na 3,0 ± 1 pkt proc.)	0,8
2003	3,0 ± 1 pkt proc.	1,7
2004		4,4
2005		0,7
2006	2,5 ± 1 pkt proc.	1,4
2007		4,0

^a Roczny CPI w grudniu; inne wartości przybierały średnioroczny CPI czy wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych GUS. Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych GUS (rok poprzedni = 100) wynosił: 1998 r. – 111,8; 1999 – 107,3; 2000 – 110,1; 2001 – 105,5; 2002 – 101,9; 2003 – 100,8; 2004 – 103,5; 2005 – 102,1; 2006 – 101,0; 2007 – 102,5. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2002*, GUS, Warszawa 2002, s. 207; *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2008*, GUS, Warszawa 2008, s. 208.

Źródło: *Sprawozdania z wykonania założeń polityki pieniężnej za lata 1998–2007*; www.nbp.pl/publikacje/o_polityce_pienieznej/sprawozdanie_z_wykonania.

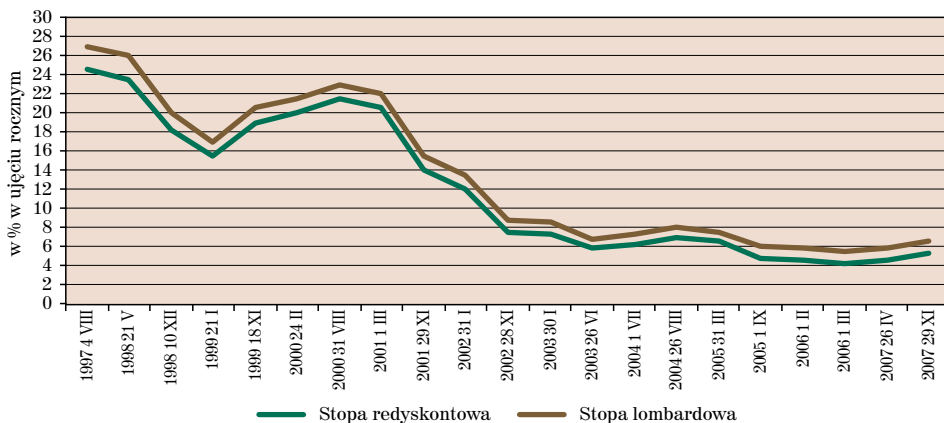
Tabela 12. Stopy procentowe w stosunku rocznym w latach 2000–2005. Stan na 31 grudnia

Wyszególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kredyt lombardowy w banku centralnym	23,0	15,5	8,75	6,75	8,0	6,0
Stopa redyskontowa weksli w banku centralnym	21,5	14,0	7,5	5,75	7,0	4,75
Średnia stopa kredytów złotych	21,5	16,8	10,7	9,2	10,3	8,9
– dla przedsiębiorstw	21,2	15,7	8,8	7,2	8,3	6,3
– kredytów konsumenckich	22,9	20,8	17,7	15,8	15,9	15,2

Źródło: www.nbp.pl/statystyka/Pieniezna_i_bankowa/DWN/Sw; *Raport Roczny NBP 2002*, Warszawa 2003, s. 186–187; *Raport Roczny NBP 2004*, Warszawa 2005, s. 212–213, 219.

W analizowanym okresie zmalało znaczenie kredytów refinansowych, a zmiany ich oprocentowania miały zasadniczo charakter informacyjny. Wzrosła natomiast rola kredytów lombardowych i redyskontowych, a tym samym ich stóp. Od końca 1997 r. większego znaczenia nabrał kolejny instrument – operacje otwartego rynku. Począwszy od 1998 r. dokonywano kolejnych modernizacji związanych z ich stosowaniem; stopy oprocentowania operacji otwartego rynku stały się instrumentem bezpośredniego oddziaływania na rynkowe stopy procentowe²⁰⁷.

²⁰⁷ *Raport Roczny NBP 1999*, op.cit., s. 22; *Założenia polityki pieniężnej na 2002 rok*, NBP, Warszawa 2001, s. 14.

Wykres 9. Stopy procentowe NBP w latach 1997–2007

Uwaga: podano poziomy stóp ustalane przez Radę Polityki Pieniężnej.

Źródło: Podstawowe stopy procentowe NBP w latach 1989–2008, www.nbp.pl/Dziennestopy_procent2.

Zmieniono zostały także zasady obliczania rezerwy obowiązkowej – od września 1999 r. wprowadzono jednolitą stopę dla wszystkich depozytów²⁰⁸. W kolejnych latach sukcesywnie obniżano wysokość stopy rezerw (od 5% w 1999 r. do 4,5% w 2002 r. i 3,5% w 2003 r.), a w 2003 r. wprowadzono oprocentowanie środków przechowywanych w postaci rezerw. Wszystkie te decyzje upodobniły mechanizm regulacji w polskim systemie bankowym do standardów europejskich²⁰⁹.

Polityka kursowa i mechanizm ustalania kursu złotego początkowo się nie zmieniły. Nadal stosowano pelzającą dewaluację (obniżano stopę miesięcznej dewaluacji) z dopuszczalnym pasmem wahań kursu rynkowego w stosunku do centralnego kursu NBP (z rozszerzaniem pasma wahań)²¹⁰. Złoty w analizowanym okresie wciąż ulegał aprecjacji (występujące deprecjacje miały charakter przejściowy)²¹¹. Zasadnicza zmiana polityki kursowej nastąpiła w kwietniu 2000 r., kiedy rząd i Rada Polityki Pieniężnej podjęły decyzję o rezygnacji z kroczącej dewaluacji i całkowitym upłynnieniu kursu. Po raz pierwszy w powojennej historii polska waluta miała być w pełni kształtowana przez rynek. NBP odstąpił od interwencji na rynku walutowym, a kurs walutowy przestał być oficjalnym instrumentem polityki monetarnej. Stabilizację kursu zapewniać miał wysoki poziom rezerw dewizowych.

Kolejna grupa czynności NBP dotyczy pełnienia funkcji banku banków. Występując w tej roli, NBP był pożyczkodawcą ostatniej instancji oraz przeprowadzał operacje rynkowe służące regulowaniu płynności rynku i krótkoterminowych stóp procentowych.

²⁰⁸ Raport Roczny NBP 1999, op.cit., s. 25–26.

²⁰⁹ M. Sobol, *Polityka pieniężna*, op.cit., s. 111 i nast. Przejściowo NBP wprowadzał jeszcze jeden instrument: depozyty i operacje depozytowo-kredytowe.

²¹⁰ W 1998 r. zmieniono zasady fixingu, dzięki czemu wzmocniono rynkowy charakter kształtowania się kursu złotego, czego skutkiem stał się wzrost ryzyka w działaniach o charakterze spekulacyjnym. *Raport Roczny NBP 1998*, op.cit., s. 27–28.

²¹¹ Deprecjacja miała miejsce w 1999, 2002 i 2003 r. G. Wójtowicz, *Narodowy Bank Polski w okresie transformacji*, op.cit., s. 144.

Ustawa o NBP z 1997 r. i przyjęta w tym samym roku ustawa Prawo bankowe wprowadziły zmiany w organizacji nadzoru bankowego²¹². Od 1 stycznia 1998 r. został on przeniesiony z wyłącznej kompetencji prezesa NBP i podporządkowany Komisji Nadzoru Bankowego. Przewodniczył jej z mocy ustawy prezes NBP, a w jej składzie znaleźli się minister finansów (lub jego delegat), przedstawiciel prezydenta, prezes Bankowego Funduszu Gwarancyjnego, przewodniczący Komisji Papierów Wartościowych i generalny inspektor nadzoru bankowego²¹³. Od 1 stycznia 2008 r. nadzór bankowy został przekazany nowo powołanej Komisji Nadzoru Finansowego, w której znalazł się Pion Nadzoru Bankowego. W ten sposób nadzór bankowy znalazł się całkowicie poza strukturami NBP, przy czym w skład Komisji wchodzi prezes NBP albo jego przedstawiciel.

Jeśli idzie o zadania NBP jako banku państwa, ustawa z 1997 r. nie wprowadziła zasadniczych zmian poza jedną – NBP nie może udzielać kredytów na sfinansowanie deficytu budżetowego. Pozostałe czynności dotyczą prowadzenia bankowej obsługi budżetu państwa, obrotu skarbowymi papierami wartościowymi, prowadzenia rachunków instytucji państwowych. NBP pełni też funkcję agenta dewizowego rządu, pozostaje centralną instytucją dewizową – gromadzi rezerwy dewizowe, zarządza nimi i prowadzi obsługę kredytów zagranicznych zaciągniętych przez rząd. NBP opracowuje bilans płatniczy oraz stan należności i zobowiązań zagranicznych państwa. W zakresie jego kompetencji znalazło się też opiniowanie projektów aktów normatywnych z zakresu polityki gospodarczej i bankowej. Dokładny zakres tych czynności regulują ustawy²¹⁴. W minionej dekadzie kilkakrotnie dokonywano drobnych poprawek w ustawach przyjętych w 1997 r. (miały one związek głównie z procesem harmonizacji polskiego ustawodawstwa z unijnym), natomiast zasadnicza ustrojowa pozycja NBP pozostała niezmienną.

W przyszłości Polskę czeka przyjęcie euro oraz wejście do Unii Gospodarczej i Walutowej. Kraje europejskie przyjęły wspólną walutę z dniem 1 stycznia 1999 r. (uczyniło to wtedy 11 państw, od 1 stycznia 2002 r. do obiegu wprowadzono banknoty i monety denominowane w euro)²¹⁵. Wraz z wprowadzeniem wspólnego pieniądza powstała Unia Gospodarcza i Walutowa. Przystąpienie do niej Polski wymaga trwałego i długookresowego spełniania kryteriów konwergencji. Jednym z warunków jest wprowadzenie złotego na dwa lata do ERM II (European Rate Mechanism II), czyli europejskiego systemu regulowania kursów (będącego modyfikacją ESW), a więc sztywne związanie złotego z euro, z ustaleniem wąskiego pasma dopuszczalnych wahań. Problem wskazania właściwej daty przyjęcia mechanizmu ERM II oraz wprowadzenia euro stał się przedmiotem ożywionej dyskusji od 2008 r.²¹⁶ Nie wiemy, kiedy Polska przystąpi do UGW. Pewne jest natomiast to, że gdy to się stanie,

²¹² Ustawa Prawo bankowe z 29 sierpnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 140, poz. 939.

²¹³ D. Daniluk, S. Niemierka, *Komisja Nadzoru Bankowego i Narodowy Bank Polski jako główni regulatorzy działalności bankowej*, „Prawo Bankowe” 1998, nr 2.

²¹⁴ A. Mikos, *Ustrojowa pozycja banku centralnego w Polsce*, Warszawa 2006, s. 112.

²¹⁵ W związku z tym NBP przeprowadził szeroką akcję informacyjną, przygotowując polskie podmioty gospodarcze i banki do nowej sytuacji walutowej. Zmienił się też koszyk walutowy; wycofano z niego europejskie waluty narodowe, wprowadzono euro.

²¹⁶ Szerzej: M. Lachowicz, *Dotychczasowy bilans korzyści i kosztów utworzenia unii walutowej*, „Bank i Kredyt” 2008, nr 9; A. Rogut, G. Tchorek, *Dyskusja o wspólnej walucie. Korzyści i koszty dla Polski*, „Bank i Kredyt” 2008, nr 12; *Raport na temat pełnego uczestnictwa Rzeczypospolitej Polskiej w trzecim etapie Unii Gospodarczej i Walutowej*, NBP, Warszawa 2009.

NBP utraci status narodowej instytucji emisyjnej. Dla zwykłych obywateli oznaczać to będzie „pożegnanie” z narodowym pieniądzem, dla NBP – pełne uczestnictwo w ESBC i rezygnację z samodzielnego prowadzenia polityki pieniężnej.

W ciągu ostatnich 20 lat Narodowy Bank Polski zyskał pełną podmiotowość i stał się jedną z najważniejszych instytucji państwa z zapewnioną dużą autonomią działania. Wyposażono go w instrumenty pozwalające realizować właściwą, w przekonaniu jego władz, politykę pieniężną i wykonywać zadania zapewniające prawidłowe funkcjonowanie i rozwój systemu bankowego. Za główne osiągnięcie prowadzonej przez NBP polityki pieniężnej należy uznać obniżenie inflacji do poziomu kilku procent. Złoty stał się walutą o stabilnej wartości, mającą zaufanie Polaków. Polityka pieniężna NBP prowadzona jest w warunkach całkowicie swobodnych obrotów dewizowych, stopy procentowe kształtowane są przez rynek²¹⁷. Stabilność monetarna stała się istotnym atutem podnoszącym wiarygodność Polski i jej atrakcyjność dla inwestorów zagranicznych.

Przy daleko idącym wsparciu NBP zbudowano instytucje tworzące sprawnie funkcjonujący rynek pieniężny i nowoczesny system bankowy. Swoistym weryfikatorem słuszności wielu decyzji z poprzednich lat stał się światowy kryzys finansowy 2008 r., który dotknął polski system bankowy w niewielkim – jak na skalę zjawiska – stopniu.

NBP stał się ważnym ośrodkiem analityczno-badawczym, cechującym się dużą otwartością informacyjną i nawiązującym do pozytywnych wzorców z przeszłości w zakresie wspierania działalności naukowo-badawczej oraz cennych inicjatyw społecznych.

Proces dochodzenia do obecnej pozycji trwał kilkanaście lat, w trakcie których NBP wielokrotnie stawał przed wyzwaniem godzenia celów monetarnych i gospodarczych, tak by restrykcyjna polityka monetarna nie oznaczała nadmiernego ograniczania aktywności gospodarczej. Niejednokrotnie podejmowano też błędne decyzje, wydaje się jednak, że w świetle przedstawionych faktów ostateczna ocena działalności NBP wypada pozytywnie. Dodać należy, że NBP – inaczej niż jego poprzednicy: Bank Polski czy Bank Polski SA – prowadził działalność w nieporównanie bardziej sprzyjających okolicznościach gospodarczych i politycznych, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych.

²¹⁷ Nie zmienia tego przyjęta w lipcu 2005 r. ustawa o oprocentowaniu kredytów na poziomie nie wyższym od czterokrotności stopy lombardowej NBP, mająca służyć ochronie kredytobiorców przed praktykami lichwiarskimi (Ustawa o zmianie ustawy Kodeks cywilny oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 2005, nr 157, poz. 1316 wraz ze zmianą ustawy o kredycie konsumenckim z 20 lipca 2001 r.). Przyjęcie tej ustawy oznaczało przywrócenie mającego długą historię instrumentu w postaci maksymalnych stóp procentowych. C. Leszczyńska, Ł. Lisiecka, *Prawo o lichwie pieniężnej – historia i współczesność*, „Bank i Kredyt” 2006, nr 3.

Akty prawne

1919–1939

Obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 28 listopada 1927 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu statutu Banku Polskiego (statut Banku Polskiego – załącznik do obwieszczenia), Dz.U. 1927, nr 113, poz. 966.

Obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 2 maja 1939 r. o ogłoszeniu jednolitego statutu Banku Polskiego (statut Banku Polskiego – załącznik do obwieszczenia), Dz.U. 1939, nr 46, poz. 296.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 stycznia 1924 r. w przedmiocie systemu monetarnego, Dz.U. 1924, nr 7, poz. 65.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 stycznia 1924 r. w przedmiocie ustanowienia statutu dla banku emisyjnego (statut Banku Polskiego – załącznik do rozporządzenia), Dz.U. 1924, nr 8, poz. 75.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań Skarbu Państwa z tytułu pożyczek państwowych oraz konwersji rzeczonych pożyczek, Dz.U. 1924, nr 27, poz. 274.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 kwietnia 1924 r. o zmianie ustroju pieniężnego, Dz.U. 1924, nr 34, poz. 351.

Rozporządzenie ministra skarbu z dnia 23 kwietnia 1924 r. w przedmiocie tekstu rozporządzenia o systemie monetarnym, Dz.U. 1924, nr 37, poz. 401.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych, Dz.U. 1924, nr 42, poz. 441.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 czerwca 1924 r. zmieniające §§ 6, 7 i 8 rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1924 r. w przedmiocie zmiany ustroju pieniężnego, Dz.U. 1924, nr 56, poz. 564.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 października 1926 r. w sprawie uregulowania obrotu pieniężnego, Dz.U. 1926, nr 106, poz. 610.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 października 1927 r. o planie stabilizacyjnym i zaciągnięciu pożyczki zagranicznej, Dz.U. 1927, nr 88, poz. 789.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 października 1927 r. o stabilizacji złotego, Dz.U. 1927, nr 88, poz. 790.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 5 listopada 1927 r. w sprawie zmiany ustroju pieniężnego, Dz.U. 1927, nr 97, poz. 855.

Ustawa Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej (z dnia 14 grudnia 1918 r.), Dz. Praw 1918, nr 19, poz. 56.

Ustawa z dnia 14 lipca 1920 r. o zmianie art. 5, punktu a Ustawy Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, Dz.U. 1920, nr 62, poz. 402.

Ustawa z dnia 15 kwietnia 1921 r. o zmianie artykułów 10 i 12 Ustawy Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, Dz.U. 1921, nr 38, poz. 227.

Ustawa z dnia 11 stycznia 1924 r. O naprawie Skarbu Państwa i reformie walutowej, Dz.U. 1924, nr 4, poz. 28.

Ustawa z dnia 28 listopada 1925 r. o upoważnieniu Rządu do zaciągnięcia pożyczek państwowych oraz o biletach skarbowych, bilonie i pomocy dla instytucji kredytowych, Dz.U. 1925, nr 119, poz. 859.

Ustawa z dnia 24 marca 1933 r. o zatwierdzeniu zmian statutu Banku Polskiego, Dz.U. 1933, nr 22, poz. 171.

Ustawa z dnia 24 marca 1939 r. o zatwierdzeniu zmian statutu Banku Polskiego, Dz.U. 1939, nr 23, poz. 142.

1945–2008

Dekret z dnia 15 stycznia 1945 r. o Narodowym Banku Polskim, Dz.U. 1945, nr 4, poz. 14.

Dekret z dnia 25 października 1948 r. o zasadach i trybie likwidacji niektórych przedsiębiorstw bankowych, Dz.U. 1948, nr 52, poz. 410.

Dekret z dnia 25 października 1948 r. o zasadach i trybie likwidacji niektórych instytucji kredytu długoterminowego, Dz.U. 1948, nr 52, poz. 411.

Dekret z dnia 25 października 1948 r. o reformie bankowej, Dz.U. 1948, nr 52, poz. 412.

Obwieszczenie Prezesa Narodowego Banku Polskiego z dnia 20 lipca 1992 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo bankowe, Dz.U. 1992, nr 72, poz. 359.

Obwieszczenie Prezesa Narodowego Banku Polskiego z dnia 20 lipca 1992 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Narodowym Banku Polskim, Dz.U. 1992, nr 72, poz. 360.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 października 1969 r. w sprawie zasad i trybu likwidacji Banku Inwestycyjnego, Dz.U. 1969, nr 31, poz. 252.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie zasad systemu finansowego, Monitor Polski 1947, nr 120, poz. 762.

Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego, Dz.U. 1950, nr 50, poz. 459.

Ustawa z dnia 2 grudnia 1958 r. o Narodowym Banku Polskim, Dz.U. 1958, nr 72, poz. 356.

Ustawa z dnia 13 kwietnia 1960 r. o prawie bankowym, Dz.U. 1960, nr 20, poz. 121.

Ustawa z dnia 26 lutego 1982 r. – Prawo bankowe, Dz.U. 1982, nr 7, poz. 56.

Ustawa z dnia 26 lutego 1982 r. o statucie Narodowego Banku Polskiego, Dz.U. 1982, nr 7, poz. 57.

Ustawa z dnia 31 stycznia 1989 r. – Prawo bankowe, Dz.U. 1989, nr 4, poz. 21.

Ustawa z dnia 31 stycznia 1989 r. o Narodowym Banku Polskim, Dz.U. 1989, nr 4, poz. 22.

Ustawa z dnia 15 lutego 1989 r. Prawo dewizowe, Dz.U. 1989, nr 6, poz. 33 (zmieniona 28 grudnia 1989 r., Dz.U. nr 74, poz. 441).

Ustawa z dnia 28 grudnia 1989 r. o uporządkowaniu stosunków kredytowych, Dz.U. 1989, nr 74, poz. 440.

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Narodowym Banku Polskim, Dz.U. 1997, nr 140, poz. 938.

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe, Dz.U. 1997, nr 140, poz. 939.

Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 24 września 1963 r. w sprawie przekazania przez Narodowy Bank Polski Bankowi Handlowemu w Warszawie S.A. agend oraz aktywów i pasywów dotyczących rozrachunków płatniczych z zagranicą, Monitor Polski 1963, nr 73, poz. 365.

Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 18 października 1966 r. w sprawie przyjęcia przez Bank Handlowy w Warszawie, Spółka Akcyjna od Narodowego Banku Polskiego niektórych agend oraz aktywów i pasywów oraz w sprawie otwierania oddziałów Banku Handlowego w Warszawie, Spółki Akcyjnej, Monitor Polski 1966, nr 59, poz. 283.

Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 27 listopada 1969 r. w sprawie właściwości banków w zakresie finansowania działalności eksploatacyjnej i inwestycyjnej, Monitor Polski 1969, nr 50, poz. 382.

Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 4 grudnia 1969 r. w sprawie przesunięcia niektórych agend oraz aktywów i pasywów między Narodowym Bankiem Polskim i Bankiem Rolnym, Monitor Polski 1969, nr 52, poz. 410.

Zarządzenie prezesa NBP z 17 grudnia 1992 r. w sprawie *Regulaminu aukcyjnego obrotu papierami wartościowymi pomiędzy NBP a bankami*, Dz.Urz. NBP 1992, nr 14, poz. 27.

Wydawnictwa NBP

Biuletyn Informacyjny NBP 1991, Warszawa 1992.

Biuletyn Informacyjny NBP 1992, Warszawa 1994.

Biuletyn Informacyjny NBP 1994, Warszawa 1995.

Instrumenty banku centralnego 1993–2008, www.nbp.pl/statystyka/Instrumenty/Instrumenty. Pobrano marzec 2008.

Podstawowe stopy procentowe NBP w latach 1989–2008, www.nbp.pl/Dzienne/stopy_procent2. Pobrano kwiecień 2008.

Raport na temat pełnego uczestnictwa Rzeczypospolitej Polskiej w trzecim etapie Unii Gospodarczej i Walutowej, Warszawa 2009.

Raport Roczny NBP 1994, Warszawa 1995.

Raport Roczny NBP 1996, Warszawa 1997.

Raport Roczny NBP 1997, Warszawa 1998.

Raport Roczny NBP 1998, Warszawa 1999.

Raport Roczny NBP 1999, Warszawa 2000.

Raport Roczny NBP 2002, Warszawa 2003.

Raport Roczny NBP 2004, Warszawa 2005.

Raporty o inflacji z lat 1998–2007, www.nbp.pl/publikacje/o_polityce_pienieznej/. Pobrano maj 2008.

Sprawozdanie ekonomiczne Narodowego Banku Polskiego za rok 1958, Warszawa 1959.

Sprawozdanie z działalności NBP w 1958 r., Archiwum NBP, sygn. 93/93.

Sprawozdanie z działalności NBP w 1959 r., Archiwum NBP, sygn. 93/93.

Sprawozdanie z kontroli bilansu NBP za rok 1967, Archiwum NBP, sygn. 93/93.

Sprawozdanie z kontroli bilansu NBP za rok 1968, Archiwum NBP, sygn. 93/93.

Sprawozdania z wykonania założeń polityki pieniężnej za lata 1998–2007, www.nbp.pl/publikacje/o_polityce_pienieznej/sprawozdanie_z_wykonania. Pobrano maj 2008.

Średniookresowa strategia polityki pieniężnej na lata 1999–2003, www.nbp.pl/publikacje/o_polityce_pienieznej/sredniookresowa_strategia/strategia1999-2003. Pobrano maj 2008.

Założenia polityki pieniężnej na 2002 rok, NBP, Warszawa 2001. www.nbp.pl/statystyka/Pieniezna_i_bankowa/DWN/Sw. Pobrano kwiecień 2008.

Wydawnictwa statystyczne

Finanse 1985–1990, Warszawa 1992.

Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939.

Mały Rocznik Statystyczny Polski 2002, Warszawa 2002.

Mały Rocznik Statystyczny Polski 2008, Warszawa 2008.

Mały Rocznik Statystyczny Polski wrzesień 1939 – czerwiec 1941, Londyn 1941.

Rocznik Ministerstwa Skarbu za 1924 rok, Warszawa 1925.

Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991.

Rocznik Statystyczny 1995, Warszawa 1995.

Rocznik Statystyczny Finansów 1945–1967, Warszawa 1968.

Rocznik Statystyczny Finansów 1982, Warszawa 1983.

Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1998, Warszawa 1998.

Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2001, Warszawa 2001.

Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1920/1922, cz. II, Warszawa 1923.

Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa 1924.

Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1925/1926, Warszawa 1927.

Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1927, Warszawa 1927.

Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1930, Warszawa 1930.

Opracowania i artykuły

Baka W., *Transformacja bankowości polskiej w latach 1988–1995. Studium monograficzno-porównawcze*, Warszawa 1997.

Balcerowicz L., *800 dni: szok kontrolowany*, Warszawa 1992.

Balcerowicz L., *Socjalizm, kapitalizm, transformacja: szkice z przełomu epok*, Warszawa 1997.

Barański L., *Przedmowa*, w: T. Sołowij, *Rynek pieniężny i stopa procentowa w Polsce*, Warszawa 1939.

Brzoza-Brzezina M., Józefowska M., *Bank centralny – Narodowy Bank Polski*, w: *Bankowość na świecie i w Polsce. Stan obecny i tendencje rozwojowe*, red. L. Oręziak, B. Pietrzak, Warszawa 2001.

Ciamaga L., *Stowarzyszenie Polski ze Wspólnotą – szanse i zagrożenia*, w: *Unia Europejska*, red. K. Michałowska-Gorywoda, Warszawa 1997.

Czapska E., *Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa*, „Bank i Kredyt” 1988, nr 5-6.

Daniluk D., Niemierka S., *Komisja Nadzoru Bankowego i Narodowy Bank Polski jako główni regulatorzy działalności bankowej*, „Prawo Bankowe” 1998, nr 2.

Dobosiewicz Z., *Podstawy bankowości*, Warszawa 1994.

Fabierkiewicz W., *Jakie warstwy społeczne i w jakiej wysokości opłacają podatek emisyjny*, w: *Skarb Rzeczypospolitej* [b.d.w.].

- Gadomski W., *Leszek Balcerowicz*, Warszawa 2006.
- Gluck L., *Bank Polski 1828–1885*, w: *Bank Polski 1828–1885: dla upamiętnienia 160 rocznicy powstania Banku Polskiego*, pr. zb., Warszawa 1988.
- Gomułka S., *The IMF – Supported Programs of Poland and Russia, 1990–1994. Principles, Errors and Results*, Warsaw 1995.
- Góral L., *Nadzór bankowy*, Warszawa 1995.
- Grabski W., *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, Warszawa – Rzeszów 2003.
- Grodek A., *Idea banku narodowego, geneza Banku Polskiego 1763–1828*, Warszawa 1936.
- Gronkiewicz-Waltz H., *Bank centralny – od gospodarki planowej do rynkowej. Zagadnienia administracyjno-prawne*, Warszawa 1992.
- Huterski R., *Niezależność banku centralnego*, Toruń 2000.
- Jedlicki J., *Nieudana próba kapitalistycznej industrializacji*, Warszawa 1964.
- Jeziński A., *Bank Polski 1828–1885*, Warszawa 1988.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Bank Polski 1924–1951*, Warszawa 1994.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2001.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Narodowy Bank Polski 1948–1970*, Warszawa 2001.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Pieniądz i banki 1945–2000*, w: *Historia Polski w liczbach*, t. II *Gospodarka*, red. A. Jeziński, A. Wyczański, Warszawa 2006.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Pierwsze lata działalności Narodowego Banku Polskiego. Narodziny systemu finansowego PRL*, Warszawa 1996.
- Jeziński A., Zawadzki M., *Dwa wieki przemysłu w Polsce. Zarys dziejów*, Warszawa 1966.
- Kapostas J., *Planta ułożenia projektu Banku Narodowego*, Warszawa 1790.
- Karpiński S., *Pamiętnik dziesięciolecia 1915–1924*, Warszawa 1931.
- Karpiński Z., *Bank Polski 1924–1939. Przyczynek do historii gospodarczej okresu międzywojennego*, Warszawa 1958.
- Karpiński Z., *Dwa banki centralne. Wspomnienia z lat 1945–1950*, maszynopis w Centralnej Bibliotece NBP.
- Karpiński Z., Kostowski L., *Bank Polski 1939–1951*, w: *Najnowsze dzieje Polski. Studia i materiały z okresu II wojny światowej*, t. VI, Warszawa 1962.
- Karpiński Z., *O Wielkopolsce, złocie i dalekich podróżach. Wspomnienia 1860–1960*, Warszawa 1971.
- Kaszubski R.W., *Ewolucja polskiej bankowości centralnej*, „Materiały i Studia NBP” 1994, z. 44.
- Kempner S.A., *Dzieje gospodarcze Polski porobiorowej*, Warszawa 1920.

- Kempner S.A., *Rozwój gospodarczy Polski od rozbiorów do niepodległości*, Warszawa 1924.
- Kokoszczyński R., *Współczesna polityka pieniężna w Polsce*, Warszawa 2004.
- Konarski S., *O skutecznym rad sposobie (1763)*, Warszawa 2005.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (z 2 kwietnia 1997 r.), Warszawa 1997.
- Kornai J., *The Great Transformation in Eastern Europe. Success and Disappointment*, „Economics of Transition” 2000, vol. 14, no. 2.
- Korzon T., *Odrodzenie w upadku*, Warszawa 1965
- Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764–1794*, t. III, Kraków 1884.
- Kostanecki J., *Polityka otwartego rynku*, „Ekonomista” 1937, kwartał IV.
- Kostowski L., *Organizacja bankowości polskiej*, w: *Materiały do monografii Narodowego Polskiego (1945–1970)*, część I, Warszawa 1973.
- Kwiatkowski E., *Przemówienie Pana wicepremiera i ministra skarbu w sejmie*, „Polska Gospodarcza” 1939, z. 6.
- Lachowicz M., *Dotychczasowy bilans korzyści i kosztów utworzenia unii walutowej*, „Bank i Kredyt” 2008, nr 9.
- Landau Z., *Bank Gospodarstwa Krajowego*, Warszawa 1998.
- Landau Z., *Plan stabilizacyjny. Geneza, założenia, wyniki*, Warszawa 1963.
- Landau Z., *Polityka finansowa PKWN*, Warszawa 1965.
- Landau Z., *Polityka walutowa rządu polskiego w latach 1936–1939*, „Przegląd Historyczny” 1986, z. 2.
- Landau Z., *Rząd a Bank Polski w latach 1924–1939*, „Materiały i Studia NBP” 1992, z. 28.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Gospodarka Polski międzywojennej, t. 1, 1918–1923*, Warszawa 1967.
- Leszczyńska C., Lisiecka Ł., *Działania Władysława Grabskiego na rzecz taniego kredytu*, w: *Osiemdziesiąta rocznica reform rządu profesora Władysława Grabskiego 1924–2004*, red. T. Głowiński, Wrocław 2004.
- Leszczyńska C., *Dylematy polityki inwestycyjnej w latach 1936–1939*, w: *COP. Przeszłość. Teraźniejszość. Przyszłość*, red. J. Konefał, Stalowa Wola 2007.
- Leszczyńska C., Lisiecka Ł., *Useful or harmful? Money Usury Law in the 2nd Republic of Poland*, „Studia Historiae Oeconomicae” 2006, vol. 26.
- Leszczyńska C., Lisiecka Ł., *Prawo o lichwie pieniężnej – historia i współczesność*, „Bank i Kredyt” 2006, nr 3.
- Leszczyńska C., Lisiecka Ł., *Rynek pod kontrolą – stopy procentowe w II Rzeczypospolitej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” t. LXV, 2005.

Leszczyńska C., *Polska bankowość centralna 1828–1989. Bank Polski, Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, Bank Polski S.A., Narodowy Bank Polski*, w: *Bankowość centralna od A do Z*, red. R. Kokoszcyński, B. Pietrzak, Warszawa 2007.

Łukasiewicz J., *Finanse 1795–1918*, w: *Historia Polski w liczbach, t. II, Gospodarka*, red. A. Jezierski, A. Wyczański, Warszawa 2006.

Małecki A., *Od złotego do euro*, Poznań 2005.

Mikos A., *Ustrojowa pozycja banku centralnego w Polsce*, Warszawa 2006.

Morawski W., *Bankowość prywatna w II Rzeczypospolitej*, „Monografie i Opracowania SGH”, Warszawa 1995.

Morawski W., *Polski kryzys bankowy 1925 roku*, „Materiały i Studia NBP” 1992, z. 29.

Morawski W., *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998.

Morawski W., *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Warszawa 2002.

Oreżiak L., *Integracja walutowa, w: Unia Europejska*, red. K. Michałowska-Gorywoda, Warszawa 1997.

Oreżiak L., *Unia gospodarcza i walutowa, w: Unia Europejska*, red. K. Michałowska-Gorywoda, Warszawa 1997.

Partyka J., *Emisja fideucyjarna banków centralnych*, „Polska Gospodarcza” 1939, z. 5.

Polański Z., Pietrzak B., Woźniak B., *System finansowy w Polsce*, Warszawa 2004.

Prawo Bankowe. Ustawa o Narodowym Banku Polskim. Przepisy związkowe, Lublin 1993.

Przemówienie Pana wicepremiera i ministra skarbu inż. Eugeniusza Kwiatkowskiego w sejmie, „Polska Gospodarcza” 1938, z. 49.

Pszczółkowski S., *Zasady pokrycia kruszcowego emisji banknotów*, Prace Biura Ekonomicznego Banku Polskiego, nr 1, Warszawa 1926.

Rakowski M., *Jak to się stało*, Warszawa 1991.

Resolutions of the Financial Commission recommending certain resolutions for adoption by the Conference. Reports of the Committee of Experts appointed by the Currency and Exchange Sub-Commissions of the Financial Commission. Internet Archive. Canadian Libraries. www.archive.org/details/resolutions. Pobrano maj 2008.

Rogut A., Tchorek G., *Dyskusja o wspólnej walucie. Korzyści i koszty dla Polski*, „Bank i Kredyt” 2008, nr 12.

Rojek W., *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939–1950*, Kraków 2000.

Rosati D., *Polska droga do rynku*, Warszawa 1998.

Sachs J., *Poland's Jump to the Market Economy*, London 1993.

- Sobol M., *Polityka pieniężna Narodowego Banku Polskiego w drodze do Euro*, Warszawa 2008.
- Sołowij T., *Rynek pieniężny i stopa procentowa w Polsce*, Warszawa 1939.
- Starzyński S., *Stan finansowy Polski w 1927 roku*, Biblioteka Tygodnika Przemysł i Handel, Warszawa 1928.
- Szempliński Z., *Rozwój polskiej polityki inwestycyjnej*, „Polska Gospodarcza” 1938, z. 50.
- Szpunar P., *Polityka pieniężna. Cele i warunki skuteczności*, Warszawa 2000.
- Szturm de Sztrem T., *Żywiotowość w opodatkowaniu*, Warszawa 1924.
- Świdrowski J., *Zagadnienie reglamentacji dewizowej i kursu waluty*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, z. 3.
- Taylor E., *Inflacja polska*, Poznań 1926.
- Vogelfanger J., Blei I., *Reglamentacja dewizowa i towarowa*, Lwów 1937.
- Wójtowicz G., *Narodowy Bank Polski w okresie transformacji*, w: *Bankowość centralna od A do Z*, red. R. Kokoszczyński, B. Pietrzak, Warszawa 2007.
- Wójtowicz G., Wójtowicz A., *Historia monetarna Polski*, Warszawa 2003.
- Wyczański P., Gołajewska M., *Polski system bankowy 1990–1994*, Warszawa 1995.
- Wyczański P., *Reformy sektora bankowego a transformacja do systemu rynkowego w Polsce*, w: *Gospodarka i demokracja w Polsce. Dojrzałość i trwałość instytucji*, red. J. Kleer, A. Kondratowicz, Warszawa 2007.
- Zdziechowski J., *Finanse Polski w latach 1924 i 1925*, Warszawa 1925.
- Zdziechowski J., *Mit złotej waluty*, Warszawa 1937.

SPIS TABEL I WYKRESÓW

Tabela 1. Działalność operacyjna Banku Polskiego w latach 1828–1885	13
Tabela 2. Obieg marek polskich a dług Skarbu Państwa w PKKP w latach 1919–1923	15
Tabela 3. Wskaźnik cen hurtowych i kursu dolara w latach 1918–1924	16
Tabela 4. Obieg pieniężny w latach 1924–1939	25
Tabela 5. Kursy dolara i złotego w 1927 r.	28
Tabela 6. Banki w latach 1946–1981	47
Tabela 7. Stopy procentowe w latach 1985–1990	58
Tabela 8. Stopa rezerw obowiązkowych w latach 1989–1997	60
Tabela 9. Banki komercyjne w 1990 i 1992 r.	62
Tabela 10. Planowana oraz rzeczywista inflacja i podaż pieniądza w latach 1990–1997	64
Tabela 11. Bezpośredni cel inflacyjny a inflacja faktyczna w latach 1998–2007	72
Tabela 12. Stopy procentowe w stosunku rocznym w latach 2000–2005	72
Wykres 1. Ceny hurtowe i kurs dolara w latach 1919–1923	16
Wykres 2. Stopa dyskontowa Banku Polskiego i maksymalna stopa ustawowa w latach 1924–1938	26
Wykres 3. PKB, ceny i płace w czasie Wielkiego Kryzysu	29
Wykres 4. Kredyty Banku Polskiego (weksłowe i lombardowe) w latach 1924–1939	30
Wykres 5. Obieg biletów Banku Polskiego oraz rezerwy złota i dewiz w latach 1924–1939	33
Wykres 6. Kredyty (krótkoterminowe i inwestycyjne) według instytucji kredytujących w latach 1950–1980	50
Wykres 7. Wskaźnik cen i usług nabywanych przez ludność w latach 1981–1988	51
Wykres 8. Stopy NBP w latach 1990–1997	60
Wykres 9. Stopy procentowe NBP w latach 1997–2007	73